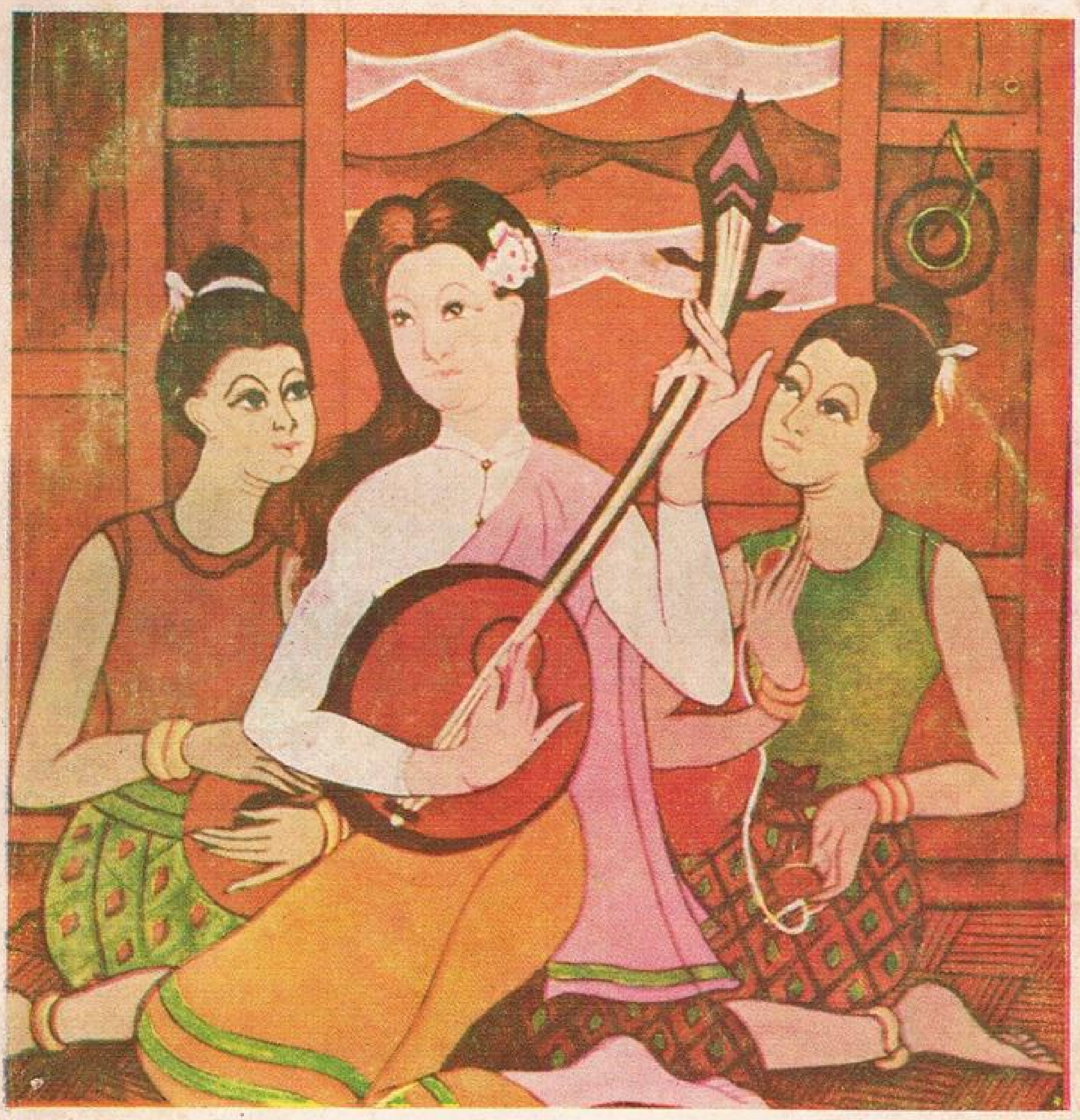
เทศกาลสงกรานต์

ของ

พระยาอนุมานราชธน

29Δ.3138
ค 197 ป

กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา

จัดพิมพ์

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

ประเพณีไทย

เกี่ยวกับเทศกาลสงกรานต์

ของ

พระยาอนุมานราชธน

หอสมุดแห่งชาติ
25 มิ.ย. 2532
กรมศิลปากร

กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ

จัดพิมพ์

ด้วยอภินันทนาการ
จาก รอ.ทสส. ประยอม มัญญายม

เลขหมู่ 294.3138
ป 194 ป

เลขทะเบียน ม. ๓๒ ม. ๔ ฟว ๒๕

คำนำ

สำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ แจ้งว่าใคร่จะได้เรื่องประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาลโดยเฉพาะเรื่องเทศกาลสงกรานต์ ไปตีพิมพ์เผยแผ่ ข้าพเจ้าไม่ขัดข้อง ยินดีอนุญาตให้นำเอาไปตีพิมพ์เผยแผ่ได้ตามประสงค์ เพราะประเพณีก็คือวัฒนธรรมของชาติ เมื่อสำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ จะจัดตีพิมพ์ออกเผยแผ่จึงนับว่าสมควรอย่างยิ่ง

ประเพณีคือสิ่งที่ประพฤติสืบ ๆ กันมา จนลงรูปเป็นแบบเดียวกัน เพราะฉะนั้นประเพณีส่วนใหญ่ จึงมีลักษณะเป็นปรัมปรา อย่างที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า tradition จะขอใช้คำนี้ว่าปรัมปราคติ ปรัมปราคติมีลักษณะเป็นอัตนัย (Subjective) คือมีอยู่ในวิถีความคิดและความรู้สึกในตัวเรา เมื่อคิดหรือรู้สึกอย่างไรก็สำแดงออกนอกตัวเราเป็นแบบเดียวกันในส่วนรวมแล้วสืบ ๆ กันมา เกิดเป็นประเพณี (Custom) ขึ้น ซึ่งแยกออกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ จารีตประเพณีเกี่ยวกับเรื่องผิดถูกหรือดีชั่วทางจารีตศีลธรรมขนบประเพณี เกี่ยวกับเรื่องวางโดยตรงหรือโดยปริยาย เป็นขนบ

หรือระเบียบแบบแผนขึ้นไว้ และธรรมเนียมประเพณี
เกี่ยวกับเรื่องถือเป็นธรรมเนียมกันมาเท่านั้น ไม่ถือว่าดี
ชั่วทางศีลธรรมหรือวางเป็นขนบขึ้นไว้ ประเพณีทั้ง ๓
ลักษณะนี้ถ้าวิเคราะห์เป็นแนวความรู้ ย่อมมีอยู่ในหนัง
สือเล่มนี้แต่จะจัดเข้าอยู่ในลักษณะไหน ก็จะต้องเอาปรัม
ปราคติของแต่ละถิ่นเข้าประกอบพิจารณาด้วย เพราะแต่ละ
ถิ่นมีสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม
ไม่เหมือนกันทีเดียว

สิ่งใดที่เรารักและหวงแหน ก็เพราะรู้สึกว่าสิ่งนั้นมี
ค่าเป็นคุณมีประโยชน์แก่ตัวเรา จะมีมากมีน้อยเท่าไรก็
แล้วแต่จะกำหนดให้เป็นค่าให้แก่สิ่งนั้น ยกตัวอย่าง ชาว
ไทยที่นับถือพุทธศาสนามีศรัทธาอย่างกล้าแข็ง ไม่ยอมให้
ใครมาลบหลู่ดูหมิ่น ก็เพราะพุทธศาสนาเป็นสิ่งมีค่ายิ่งแก่
จิตใจและความเป็นปรกติสุขของตน ชาวไทยที่นับถือ
ศาสนาอื่น ก็มีความรู้สึกเห็นคุณค่าอย่างยิ่งในศาสนา
ของเขาเป็นทำนองเดียวกัน ดราวนี้เมื่อว่าถึงเรื่องประเพณี
ก็มีความเป็นไปในลักษณะอย่างนั้น คือทุกประเพณีก็มี
“ค่า” ของแต่ละประเพณีไม่มากก็น้อย แล้วแต่ความรู้สึก

ของคนในส่วนรวม เพราะฉะนั้นในการแก้ไขปรับปรุงเรื่องประเพณี ให้มีความเจริญก้าวหน้า จึงอยู่ที่รู้จักว่าอะไรเป็นค่า หรือสาระของประเพณีนั้นแล้วปรับปรุงเสริมสร้างโดยถือเอาค่าของประเพณีเป็นรากฐาน เพื่อความมั่นคงถาวรของสิ่งที่ปรับปรุงและสร้างขึ้นใหม่ แต่การที่จะรู้จักค่าของประเพณีขึ้นได้ ก็ด้วยรู้ที่มาและการคลี่คลายเป็นพัฒนาการของประเพณีว่ามีเป็นมาแล้วอย่างไร เพราะฉะนั้นหนังสือประเพณีที่ข้าพเจ้าแต่งขึ้นนี้ จึงมีความมุ่งหมายในข้อที่กล่าวมาข้างต้น และข้อความที่ข้าพเจ้านำมาบรรยายในส่วนที่บกพร่องก็คงมี เพราะข้อความที่นำมากล่าวไว้ถ้าสอบสวนได้ความหมดจด ก็มีถูกมากกว่าผิด ถ้าได้มาบกพร่องข้อความที่นำมาบรรยายตลอดจนการวิเคราะห์เรื่องก็ย่อมจะบกพร่องด้วย ตามส่วนสัมพันธ์ของเรื่องที่สอบสวนได้มา ในที่นี้ข้าพเจ้าขอถือโอกาสขอบคุณท่านโบราณาจารณ์ ที่แต่งเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับประเพณีไทยซึ่งข้าพเจ้าเป็นแนวทางได้อาศัยตลอดทั้งท่านที่นับถือและมิตรสหายซึ่งมีอยู่มากท่าน ที่ให้ความรู้เรื่องเหล่านี้แก่ข้าพเจ้าไม่มากก็น้อย ขอท่านจงได้รับความขอบคุณอย่างสูงจากข้าพเจ้าไว้ในที่นี้ด้วย

ความรู้ที่ข้าพเจ้าได้มาทั้งในทางหนังสือและทางบอกเล่าเท่ากับเป็นมรดกสังคมหรือวัฒนธรรมซึ่งข้าพเจ้าได้รับไว้และตกเป็นหน้าที่ข้าพเจ้า จะต้องปรับปรุงและเพิ่มเติมของตนลงไปด้วยให้เข้ากับสมัยของตน เพราะฉะนั้นข้อความใด ๆ ที่มีอยู่ในหนังสือนี้ มีผิดมีบกพร่องอย่างไรบ้างก็เป็นเรื่องของข้าพเจ้าผู้เดียว และตกเป็นหน้าที่ของคนรุ่นหลังจะปรับปรุงเพิ่มเติมอย่างไรในสมัยของท่านแล้วแต่จะเห็นดี ข้าพเจ้ามีหน้าที่เป็นผู้รับมรดกสังคมไว้ ก็ต้องปรับปรุงส่งเสริมให้ก้าวหน้าตามที่ข้าพเจ้าคิดเห็นและถ่ายทอดไว้ให้คนรุ่นต่อไปจะรับมรดกนี้ไว้ โดยปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นและเหมาะแก่สมัยอย่างไร หรือจะทิ้งขว้างมรดกอันเป็นปรัมปราคตินี้เสียก็ทำได้ แต่ปรัมปราคติและวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งเดียวกัน ถ้าผู้ใดมีแต่ปัจจบัน ไม่มีอดีตเป็นรากฐาน ผู้นั้นก็เป็นคนเกิดใหม่อยู่ร่ำไป ไม่มีวันเติบโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้นได้ และก็นึกไม่เห็นว่าปัจจุบันจะมีขึ้นได้อย่างไร ถ้าไม่เกิดจากอดีต และอนาคตจะมีได้อย่างไร ถ้าปัจจุบันไม่รู้จักเป็นอดีตบ้าง.

เสฐียรโกเศศ

(พระยาอนุมานราชธน)

๓๐ ตุลาคม ๒๕๐๐

เทศกาลสงกรานต์

ต้นเหตุ

สงกรานต์เป็นคำภาษาสันสกฤต แปลว่า ผ่าน หรือเคลื่อนย้ายเข้าไป ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระอาทิตย์ผ่านหรือเคลื่อนย้ายเข้าไปในจักรราศีใดราศีหนึ่งก็เรียกว่าสงกรานต์ จักรราศีคือวงกลมเป็นรูปไข่ในท้องฟ้า ซึ่งสมมตว่าเป็นทางที่ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวพระเคราะห์โคจรผ่านเข้าไป โคจรแปลว่าทางไปของโค แต่ในที่นี้ไม่ได้แปลว่างัว แต่หมายถึงพระอาทิตย์ และใช้ได้ตลอดถึงพระจันทร์และดาวพระเคราะห์ด้วย จักรราศีนั้นแบ่งตามขวางออกเป็น ๑๒ ส่วนเท่ากันหรือ ๑๒ ราศี ซึ่งละราศีก็มีกลุ่มดาวอยู่ในนั้นเป็นเฉพาะของราศีหนึ่ง ๆ [แต่เดี๋ยวนี้เคลื่อนที่ไปแล้ว] เหตุนี้ราศีจะแปลว่ากลุ่มดาวก็ได้ เพราะคำว่าราศีก็แปลว่า กอง ว่า หมู่ เช่น บุญราศีก็แปลว่า กองบุญ กลุ่มดาวที่อยู่ในราศีหนึ่ง ๆ มีดวงดาวในกลุ่มหลายดวงเรียงรายกันเป็นรูปต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน และเขาสมมตรูปของกลุ่มดาวเหล่านี้ เช่นเป็น กลุ่มดาวแพะ กลุ่มดาวงัว และอื่น ๆ เป็นต้นจนครบ ๑๒ ราศี

พระอาทิตย์เมื่อโคจรเข้าไปในราศีใด และกว่าจะผ่านพ้นราศีนั้นไปสู่อีกราศีหนึ่ง ก็เป็นเวลาเดือนหนึ่ง เมื่อผ่านไปครบ ๑๒ ราศี ก็เป็นเวลาได้ปีหนึ่งโดยประมาณ ราศีนั้นถ้าแบ่งตามมาตราวัดของจักรราศีก็เป็นราศีละ ๓๐ องศา รวมทั้งจักรราศีก็เป็น ๓๖๐ องศา กลุ่มดาวที่อยู่ในราศีหนึ่ง ๆ ไม่ใช่ว่าอยู่ภายในราศีที่แบ่งไว้โดยเด็ดขาด เพราะมีดวงดาวลางดวงในกลุ่มของราศีหนึ่ง คาบเกี่ยวหรือเหลื่อมล้ำเข้าไปในราศีอื่นก็มี เหตุนี้การแบ่งเดือนจึงมีจำนวนวันและเวลาไม่เท่ากันเสมอไป ที่เราตั้งชื่อเดือนว่า เมษายน พฤษภาคม และอื่น ๆ จนถึง มีนาคม ก็ตั้งจากรูปของกลุ่มดาวในจักรราศี เมษายนก็คือ กลุ่มดาวแพะ พฤษภาคมก็คือ กลุ่มดาวงัว คำว่า แพะ ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า เมษ เอาคำว่า อายน ซึ่งแปลว่าการมาถึงเข้าไปต่อเชื่อมกัน ก็เป็นเมษายน คำว่า งัว ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า พฤษภ เอาคำว่า อาคม ซึ่งแปลว่าการมาถึงเหมือนกัน เข้าไปต่อเชื่อมก็เป็น พฤษภาคม ที่เราแยกใช้คำเชื่อมต่อท้ายว่า อายน บ้าง อาคม บ้าง ก็เพื่อแบ่งพวกเดือนที่มีจำนวนวันเป็น ๓๐ วันบ้าง ๓๑ วันบ้าง ให้เป็น

เครื่องสังเกตได้ง่าย อนึ่ง ที่ว่าพระอาทิตย์โคจรหรือเคลื่อนไปในอากาศนั้น เป็นเรื่องที่คนโบราณเห็นอย่างนั้น ถึงเดี๋ยวนี้เราก็เห็นว่าเป็นเช่นนั้น แต่ทางวิทยาศาสตร์บอกว่าโลกพิภพที่เราอยู่นี่ต่างหากที่เคลื่อนย้ายไปรอบดวงอาทิตย์ แต่ถึงจะเป็นโลกพิภพที่เคลื่อนย้ายไปหาใช่ดวงอาทิตย์ไม่ก็ดี แต่เมื่อว่าในทางคำนวณเกี่ยวกับเวลาก็ได้ผลลัพธ์เท่ากัน

เมื่อพระอาทิตย์แรกย้ายราศี คือย้ายจากดาวกลุ่มหนึ่งและย่างเข้าไปสู่หมู่ดาวอีกกลุ่มหนึ่ง เรียกเป็นคำของภาษาโหรว่า ยกไปสู่ หรือ ยกขึ้นสู่ ตัวอย่างเช่น “พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ ตั้งแต่วันอังคารเดือน ๕ แรมค่ำหนึ่ง เวลาย่ำค่ำ ๒๔ นาที แล้วยกไปสู่ราศีพฤษภ วันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ เวลา ๓ ยาม กับ ๓๖ นาที” ดังนี้เป็นต้น วันและเวลาที่พระอาทิตย์ย้ายจากราศีหนึ่งและยกไปสู่อีกราศีหนึ่ง ท่านเรียกว่า สงกรานต์เดือน เพราะย้ายไปราศีละเดือน แต่ในวันและเวลาที่พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ คือในเดือนเมษายน เขาเรียกเป็นพิเศษว่ามหาสงกรานต์ เพราะถือว่าเป็นวันและเวลาที่ตั้งต้นเป็นปีใหม่ โดยเหตุที่ประชาชนสนใจแต่วันขึ้นปีใหม่ เมื่อพูดว่า

สงกรานต์ก็นึกถึงวันมหาสงกรานต์ ส่วนสงกรานต์ของเดือนอื่นไม่เข้าใจและสนใจ คำว่าสงกรานต์ จึงหมายถึงมหาสงกรานต์เป็นเฉพาะไป

เหตุไรวันขึ้นปีใหม่จึงตั้งต้นเอาในวันมหาสงกรานต์ คือ ในบัดนี้เป็นวันที่ ๑๓ เมษายน เป็นเรื่องไม่ใช่ของเรามาแต่เดิม แต่เป็นเรื่องของอินเดียฝ่ายเหนือ แผ่นดินซึ่งอยู่เหนือเขตร้อนขึ้นไป เช่นประเทศอินเดียตอนเหนือ ประเทศจีนและประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปเป็นต้น มีฤดูกาลไม่ตรงกับเราทีเดียว ในประเทศที่กล่าวเหล่านี้เขามีฤดู spring ซึ่งเราแปลว่าฤดูใบไม้ผลิ ภาษาสันสกฤตเรียกฤดูนี้ว่า วสันต์ ซึ่งในครั้งโบราณเริ่มต้นแต่วันที่พระอาทิตย์ขึ้นสู่ราศีเมษ ในวันที่ ๑๓ เมษายน คือวันมหาสงกรานต์ แต่ในบัดนี้เคลื่อนมาเป็นวันที่ ๒๐ มีนาคม เป็นเพราะโลกพิภพถูกพระอาทิตย์ดึงดูดเคลื่อนจากที่เดิมไป เรียกในภาษาดาราศาสตร์ว่า precession ข้าพเจ้าอธิบายมากกว่านี้ไม่ได้ เพราะไม่ทราบอะไรในเรื่องนี้ได้มากนัก ต้องการทราบเป็นพิเศษก็สอบถามเอาจากผู้รู้ดีกว่า ในพระราช-นิพนธ์เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน [หน้า ๓๒๕—๖]

กล่าวว่า “เมื่อนานมาวันซึ่งคิดตามสุริยาตรว่าพระอาทิตย์ยกนั้น ก็เคลื่อนคลาดจากที่พระอาทิตย์ยกจริง ๆ ไปเหมือนอย่างในบัจจุบันนี้ วันสงกรานต์ก็เคลื่อนกับพระอาทิตย์ยกที่จริงแท้ถึง ๒๑ วันล่วงมาแล้ว แต่เพราะเคลื่อนทีละน้อยไม่ถึงกับแปลี่ยนฤดูกลับร้อนเป็นหนาวจึงไม่ใคร่มีผู้ใดรู้สึก แต่ถ้านานไปอีกหลายปี ก็คงจะกลับร้อนเป็นหนาวได้” นี่คือเรื่องของ precession ซึ่งกล่าวมาแต่ต้น วันที่เริ่มเข้าฤดูวสันต์นั้นเป็นเวลาที่พระอาทิตย์เดินบัดจากใต้ คือเดินเป็นเส้นโค้งจากใต้จะไปสู่เหนือ มาถึงกึ่งกลางพิภพหรือโลกที่เราอยู่นี้พอดี ดังที่เราเห็นแดดมันย้ายที่ในระยะที่ว่านี้เวลาที่เป็นกลางวันและกลางคืนเท่ากันทั่วทุกแห่ง เรียกเป็นภาษาโหรว่า มัธยมกาล สันสกฤตเรียกว่าวสันตวิษุวัต หรือ มหาวิษุวัต อังกฤษเรียกว่า vernal equinox แปลว่าเท่ากันในฤดูวสันต์

ที่โบราณถือเอา วันสงกรานต์ หรือวสันตวิษุวัตเป็นปีใหม่ เพราะประชาชนที่อยู่เหนือเขตร้อนของโลกถือว่าเป็นระยะเวลาหรือเป็นฤดูกาลดีที่สุดของเขา เพราะเมื่อย่างเข้าฤดูนี้ เขารู้สึกยินดีปรีดาเหมือนมีชีวิตได้เกิดใหม่

เหตุด้วยฤดูหนาวของเขาได้ผ่านพ้นไปแล้ว แผ่นดินที่อยู่ในเขตที่มีอากาศหนาวกว่าของเรา เมื่อถึงฤดูหนาวก็หนาวจริง ๆ ต้นไม้ต้นหญ้าก็หยุดงอกและใบก็ร่วงงันไปหมด สัตว์ลางชนิดหาอาหารได้ยาก ก็ต้องหยุดพักหากิน เรียกว่า hibernate ในภาษาอังกฤษ อย่างที่เราเรียกว่าจำศีล เช่น กบจำศีล คือมันหยุดพักหากินนอนนิ่งอยู่แต่ในรูไม่ออกมา มันจะออกมาทำไมเมื่อไม่มีอะไรจะกิน สัตว์ลางชนิด เช่น กระรอก กระแต ก็นอนคุดคู้อยู่ในรูในโพรงเสียชั่วคราว ที่ลางแห่งเมื่อถึงฤดูหนาว ก็มีหิมะตกปกคลุม ทำให้อากาศมืดครึ้มไม่เห็นดวงเดือนดวงตะวัน หนาวเฉียบและเงียบเชียบ ดูประหนึ่งว่าธรรมชาติกำลังจะตายไป คนและสัตว์ซึ่งมีกำลังต้านทานน้อย หรือมีเครื่องบ้องกันให้ความอบอุ่นไม่เพียงพอ ก็มักตัวแข็งตายเพราะทนความหนาวไม่ไหว

ครั้นสิ้นฤดูหนาวแล้ว อากาศคลายความหนาวและแจ่มใสขึ้นโดยลำดับ ต้นไม้ก็ผลิดอกออกช่อและแตกใบใหม่เขียวชอุ่ม ฝูงสัตว์และนก และแมลงผึ้ง ก็กลับมาหากินใหม่ ดูประหนึ่งว่าธรรมชาติกลับฟื้นมีชีวิตอีก เหตุนี้

ที่เราแปลฤดูสปริงหรือวสันต์ ว่าฤดูใบไม้ผลิก็ไม่ผิด นักศึกษาชาวไทยคนหนึ่งเขียนจดหมายมาถึงข้าพเจ้าจากมหาวิทยาลัยพาราณสี เกี่ยวกับฤดูวสันต์ที่นั่นว่า "อากาศสบายดีจริง ๆ รู้สึกชุ่มชื่นเย็นสบายไม่หนาวจัดอย่างเมื่อเดือนมกราคมและไม่ร้อนเลย นอกจากจะไปถูกแดดเข้า ลักษณะที่เด่นที่สุดคือมะม่วงออกช่อ เห็นดอกบานสะพรั่งเต็มหมดทุกต้น และอินเดียช่างเป็นประเทศที่เต็มไปด้วยต้นมะม่วงอะไรอย่างนี้ก็ไม่ทราบ กลิ่นดอกมะม่วงหอมคละคลุ้งไปหมด ดอกส้มก็ประดังกันออกตอนนี้ ดูอากาศช่างชื่นฉ่ำเสียจริง ๆ" ด้วยเหตุนี้เขาจึงถือเอาต้นฤดูวสันต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ แสดงความยินดีปรีดาเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์กัน

ฤดูวสันต์ทางเมืองเราไม่มี เรามีก็แต่ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว ๓ ฤดูเท่านั้น ฤดูฝนเราเรียกเป็นคำบาลีว่าฤดูวัสสาน เสียงใกล้กับวสันต์ จึงมีผู้ใช้ฤดูวสันต์ให้หมายความว่าฤดูวัสสานก็มี เพราะเข้าใจผิดว่าเหมือนกัน ฤดูของเราเมื่อพ้นฤดูหนาวแล้วก็ถึงฤดูร้อนทีเดียว การเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์ในฤดูวสันต์ของอินเดีย พอดีมาเหมาะ

เข้ากับความเป็นอยู่ของเราในส่วนรวม ซึ่งมีอาชีพส่วนใหญ่ทางกสิกรรม ระยะตอนนี้ประชาชนของเรากำลังว่างจากทำไร่ไถนา [ยกเว้นภาคปั๊กษ์ใต้] จึงถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันทำบุญใหญ่แล้วเล่นสนุกกัน เรียกว่าเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์ สืบเป็นปรัมปราประเพณีมาเหมือนกันหมดทั้งประเทศไทย ประเทศพม่า ประเทศเขมร และประเทศลาวหลวงพระบาง เพราะได้มาจากประเทศอินเดียที่เดียวกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า ชนชาติในประเทศเหล่านี้ มีประเพณีเกี่ยวกับสงกรานต์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะต่างกันบ้างก็แต่ที่เป็นส่วนปลีกย่อยเท่านั้น อันเป็นลักษณะพิเศษ เฉพาะชาติ และเฉพาะท้องถิ่น ตามเงื่อนไขแห่งสิ่งแวดล้อม

วันสงกรานต์

สงกรานต์ของเราตามปกติมี ๓ วัน คือเริ่มแต่วันที่ ๑๓ ถึงวันที่ ๑๕ เมษายน วันที่ ๑๓ เป็นวันต้น คือวันมหาสงกรานต์ วันที่ ๑๔ คือวันกลาง เป็นวันเนา และวันที่ ๑๕ เมษายนคือวันสุดท้ายเรียกว่าวันเถลิงศก เมื่อก่อนนี้ลางปีสงกรานต์ก็มี ๔ วัน คือตั้งแต่วันที่ ๑๓ ถึง

วันที่ ๑๖ เมษายน วันอยู่กลางระหว่างวันต้น และวันสุดท้ายก็เป็นวันเนาเสีย ๒ วัน ที่เป็นเช่นนี้เกี่ยวกับวิธีนับวันตามทางคำนวณของโหราศาสตร์ ซึ่งนับเอาเวลาเที่ยงคืนล่วงไปแล้วเป็นวันใหม่อย่างที่เรานับถือกันอยู่ในเวลานี้ แต่พวกชาวบ้านนับเป็นวันใหม่เริ่มแต่ย่ำรุ่งล่วงไปแล้ว เพราะฉะนั้นถ้าบิดพระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ เป็นเวลาล่วงเที่ยงคืนไปแล้ว สงกรานต์บันนั้นมี ๔ วัน แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว

วันมหาสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ วันเนาเป็นวันอยู่เฉย ๆ เป็นวันว่างนอกจากเล่นสนุก เนา เป็นคำเขมร แปลว่า อยู่ เช่น “เนาในบ้าพนาลัย” ลางท่านเขียนวันเนาเป็นวันเนาว์ แปลว่า วันปีใหม่ แท้จริงวันปีใหม่คือวันมหาสงกรานต์ วันเถลิงศกหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพระยาวัน คือวันขึ้นศักราชปีใหม่อันเนื่องมาจากเรื่องตั้งมหาศักราช มหาศักราชนั้นตั้งต้นแต่วันที่พระเจ้าจัษฏนะกษัตริย์ชาติศักเสวยราชย์ ทรงตั้งศักราชนี้ขึ้นเพื่อเป็นอภิลักขิตกาลที่มีชัยชนะศัตรู ซึ่งตกในวันที่สองถัดจากวันมหาสงกรานต์ [ดู The Cambridge Shorter History of India edited by H.H. Dodwell, p. 82] ที่กล่าวนี้ไม่

ตรงกับที่กล่าวกันว่า พระเจ้าสาลิวาหนกษัตริย์อินเดียองค์หนึ่ง ทรงตั้งขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกที่มีชัยต่อชาติศัก แต่ไฉนจึงเรียกว่าศักราชซึ่งแปลว่าราชาแห่งศักเล่า เพราะคำว่าศักราชเป็นคำตัดมาจากคำว่าศักราชสังวัจฉร ซึ่งแปลว่าปีของพระราชาชาติศก ทถูกควรจะเป็นของกษัตรียชาติศกมากกว่ากษัตริย์อินเดีย คำแปลในคำว่าศักราชมันฟ้องอยู่ในตัวว่าเป็นของพระราชาชาติศัก ต่อมาเมื่อเราเปลี่ยนมาใช้จุลศักราช วันเถลิงศกหรือยกศกใหม่ก็ยังใช้วันอย่างมหาศักราชอยู่ ถ้าเราตรวจดูวันสงกรานต์ของไทยเหนือทางภาคพายัพจะปรากฏว่าเหลือมกับของเราดังนี้ วันมหาสงกรานต์ของเราจะเป็นวันสังขารล่อง คือ วันสิ้นปีเก่าหรือวันจ่ายของเขา วันเนาของเราก็ตรงกับวันเน่าของเขา ซึ่งเป็นวันพักผ่อนอยู่แต่ในบ้านไม่ไปไหน วันเถลิงศกของเราตรงกับวันที่เขาเรียกว่าพระยาวัน และถัดไปเป็นวันปากปี นี่แสดงว่าเขาคงถือเอาวันพระยาวันเป็น วัน เปลี่ยนปี ใหม่ของเขา จะกล่าวเรื่องวันทั้ง ๔ ในวันสงกรานต์ของพายัพที่เล่านี้ในตอนต่อไป

ในประกาศมหาสงกรานต์ ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเรื่องกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่าดังนี้

"บีนี้สงกรานต์นามกรอย่างไร ทรงพาหนะอะไร ภักษาหารอะไร จะว่ามาก็ไม่ต้องการ ใครจะใคร่ทราบก็มาดูรูปที่เขียนแขวนไว้ในพระบรมมหาราชวังเทอญ"

ทรงพระราชนิพนธ์ข้อความตอนนี้ไว้อย่างรวบรัด แล้วมีข้อความอย่างข้างบนนี้เหมือน ๆ กันทุกปี แสดงว่าสงกรานต์นั้นมีเรื่องราว และเรื่องราวนั้นคงเป็นที่ชื่นชมทราบกันดีในหมู่ราษฎร เพราะมีรูปภาพเขียนแขวนไว้ในพระบรมมหาราชวังสำหรับให้ดูทุกปี ไม่จำจะต้องมีพระบรมราชาธิบายซ้ำ ๆ ซาก ๆ ชรอยทรงเห็นว่าเป็นเรื่องนิยายนิทานมากกว่า แต่ว่าราษฎรยังนิยมและอยากทราบกันอยู่ก็ไม่ทรงขัดต่ออัธยาศัยของคนหมู่มากในสมัยนั้น ถ้าจะทรงตัดทิ้งเรื่องอย่างนี้เสียทีเดียวก็ได้ แต่คงไม่ทำให้ราษฎรมีความฉลาดหรือเจริญก้าวหน้ายิ่งกว่าเก่า เพราะความรู้และการศึกษาก็ยังเป็นอยู่อย่างสมัยนั้น และเรื่องอย่างนี้ก็คือเป็นปรัมปราประเพณีสืบกันมาช้านาน ไม่เป็นสิ่งทำให้ถ่วงหรือขัดความเจริญอย่างไร ก็ไม่ควรจะเลิก

ทั้งเสียทันที ปล่อยให้รื่นรมย์เรื่องอย่างนั้นไปก่อน จนกว่าจะมีใหม่ที่คนส่วนมากหรือ ราษฎรเห็นดีกว่าเข้ามาแทนแล้วเรื่องนี้ก็จะหมดไปเอง เป็นทำนองเดียวกับเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ หรือนิยายนิทานสำหรับเด็กซึ่งคนยังนิยมยินดีอยากร้อยากฟังกันอยู่ ถ้าต่างว่าเราจะบอกเขาว่าเลิกฟังเรื่องอย่างนี้เสียเถิด เพราะเป็นเรื่องเหลวไหลไม่จริง แต่ไม่ใช่ว่าเขาจะไม่รู้เมื่อไรว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไม่จริง คนดูละครดูภาพยนตร์ ก็รู้อยู่ด้วยกันทุกคนว่าเป็นเรื่องไม่จริง แต่ก็ชอบดูกันแน่นโรง ทั้งนี้เพราะใคร ๆ ก็ชอบสนุกชอบนึกเรื่องอะไรต่ออะไร ที่เป็นไปไม่ได้หรือเป็นเรื่อง พิลึก พิลั่น อย่าง รื่น รมย์ อยู่ ด้วย กัน ทุกคน เว้นแต่จะมีมากมีน้อย นึกสูงหรือนึกต่ำ ก็แล้วแต่วัยและชั้นศึกษา จะให้มีเหมือนหรือเท่ากันหมดมิได้ที่ไหน ด้วยเหตุนี้จึงไม่ทรงเลิก แต่โปรดให้ช่างเขียนรูปสงกรานต์ขึ้นไว้เป็นภาพประจำปี เพื่อใครจักใคร่รู้ก็มาดู แต่ที่ทรงกล่าวเรื่องอย่างรวบรัด ก็แสดงว่าไม่ใคร่จะทรงเชื่อถือหรือทรงอุดหนุนเรื่องอย่างนี้เท่าไรนัก ที่โปรดให้ช่างเขียนรูปนางสงกรานต์ ขึ้นไว้ก็เพื่อจะทรงรักษาประเพณีของเดิม ซึ่งราษฎรยังถือเป็นธรรมเนียมกันสา และยัง

ไม่มีข้อเสียหายอะไร สืบเอาไว้ก่อน จนกว่าจะเสื่อมไป เองดีกว่า ที่กล่าวนี้เป็นกล่าวตามความเห็นและตามความรู้สึกของข้าพเจ้า โดยสังเกตจากข้อความในพระราชนิพนธ์เหล่านั้นว่าคงจะมีพระราชดำริเห็นเช่นนี้ แต่อย่างไรก็ดี เรื่องนางสงกรานต์ที่เขียนเป็นรูปภาพขึ้นไว้ ก็ยังมีสืบต่อมาถึงสมัยข้าพเจ้า เพิ่งจะเลิกเขียนรูปภาพของหลวงเมื่อเร็ว ๆ ราว ๒๐ ปีนี้เอง แต่ที่เป็นรูปภาพสงกรานต์เชลยศักดิ์ก็ยังมีอยู่ประปรายในปัจจุบันนี้ ยังไม่หมดสิ้นไปทีเดียว

ข้าพเจ้าจำได้ว่าเมื่อราว ๒๐ ปีกว่าล่วงมานี้เอง บริษัทยาสูบอังกฤษ อเมริกัน เคยตีพิมพ์ปฏิทินบัตร แจกให้เปล่าเป็นประกาศขายยาบุหรี่ของตน ในปฏิทินบัตรนั้นมีรูปภาพเรื่อง นางสงกรานต์ ระบาย สี อย่าง ฉูด ฉาด งดงาม เพื่อให้เหมาะกับความรู้สึกทางรสนิยมของประชาชน ทั่วไป ก็เป็นที่นิยมกันแพร่หลายถึงกับแย่งกันรับแจก ยิ่งเป็นพวกชาวบ้านชาวชนบทด้วยแล้วก็ชอบกันมาก เพราะเขาดูเข้าใจเรื่องได้ซึมทราบดี ผู้ที่ไม่มีโอกาสได้รับแจกเมื่ออยากจะได้บ้างถึงกับขอซื้อก็มี ที่บริษัททำปฏิทินบัตร

มีรูปภาพนางสงกรานต์ลงทุนค่าทำด้วยเงินจำนวนมาก ก็เกี่ยวกับนโยบายการค้าของเขา ที่รู้จักเอาเรื่องศิลปและปรัมปราประเพณีมาประกอบใช้ ในกิจการของตน โดยเดินตามแบบปฏิทินบัตรที่เขาทำขายกันอยู่ แต่ทำให้งามดีกว่านั่นเอง เพราะรู้จิตใจของประชาชนส่วนใหญ่ชอบกันอย่างนั้น และที่เขาชอบกันก็ไม่เห็นว่าเป็นที่เสียหายอย่างไร ถ้าไม่ชอบเพราะเห็นว่าเหลวไหล ก็ไม่ทำให้เขาเหล่านั้นมีความรู้และความสุขสบายใจขึ้นกว่าเมื่อชอบอย่างไร เหตุนี้จึงไม่มีใครเอาใจใส่ว่า ถ้าไม่เลิกนิยมเรื่องอย่างนี้ก็จะไม่เป็นความเจริญทันเทียมต่างประเทศเขา แท้ที่จริงเรื่องนิยายนิทานอย่างนี้เป็นเรื่องเก่าเล่าสืบกันมาช้านาน มีอยู่ด้วยกันทุกชาติทุกภาษา เขาจึงพยายามรักษาไว้ ดูแต่เรื่องนายแย้กผู้ฆ่ายักษ์ของเขา มันก็เป็นเรื่องทำนองเดียวกันเรายังอุตส่าห์แปลเอามาเป็นภาษาไทยให้เด็กอ่าน ส่วนเรื่องของเราเอาอย่างนี้ก็มีถมไป ถ้าจะเอามาแต่งใหม่ให้อ่านก็ไม่เห็นเสียหายที่ตรงไหน ซ้ำจะสืบแต่เรื่องปรัมปราของเราไว้ได้ไม่ขาดตอนกัน แม้แต่ของเก่าที่หมดความนิยมเลิกใช้แล้ว เขาก็ยังเก็บเอาไว้ใน พิพิธภัณฑ์เพื่อให้คน

รุ่นใหม่ได้ดู จะได้รู้ว่าชาติของตนได้มีความเจริญคลี่คลายมาแล้วอย่างไร เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า "ผู้ใดไม่รู้อดีตของตน ผู้นั้นก็เป็นเด็กอยู่เสมอ" ไม่มีวันโตเป็นผู้ใหญ่

เรื่องนางสงกรานต์ตามที่กล่าวมาข้างต้น ก็เป็นเรื่องที่ใคร ๆ แม้ในสมัยนี้ก็ยังรู้จักกันอยู่ เพราะมีผู้นำมาเล่ากระจายเสียงวิทยุหรือเขียนเป็นหนังสืออยู่บ่อย ๆ ถ้าจะว่าไปก็เป็นเรื่องซึมทราบ ไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวโดยพิสดาร ใครอยากจะอ่านก็ดูได้ในหนังสือเรื่องจารึกวัดพระเชตุพน เล่ม ๒ หรือดูในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน ตอนที่ว่าด้วยพระราชพิธีเดือน ๕ เกี่ยวกับสงกรานต์ก็ได้ ในนั้นมีพระบรมราชาธิบายและพระราชวิจารณ์ไว้พิสดาร อันมีค่าควรแก่ความรู้และความคิดเป็นอเนกประการ ผู้ใฝ่ใจความรู้เรื่องประเพณีเก่าของไทยไม่ควรจะละเลยไปเสีย ในที่ต่อไปนี้จะเล่าเรื่องราวของสงกรานต์แต่ที่ต้องการเพื่อประกอบข้อวิจารณ์ของข้าพเจ้า

นางสงกรานต์

สงกรานต์มีเรื่องราวเป็นตัวตน เรียกว่า นางสงกรานต์ นางสงกรานต์ที่กล่าวนี้เป็นนางฟ้าบนสวรรค์

ชั้นจาตุมหาราชิกา ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นต่ำที่สุดของเมืองฟ้า และมีด้วยกัน ๗ คน เป็นพี่น้องกันทั้งหมด ข้าพเจ้าใช้เรียกจำนวนนางฟ้าว่า ๗ คน ไม่เรียกว่า ๗ องค์ ก็เรียกอย่างที่โบราณท่านเคยใช้ เพราะนาง สงกรานต์เป็น นางฟ้าชั้นสามัญ ไม่ใช่เป็นเทวี หรือเป็นเทวดาผู้หญิงโดยตรง นางสงกรานต์ทั้ง ๗ นี้เป็นบาทบริจาริกา แปลว่านางบำเรอแทบเท้า คือเป็นเมียน้อยพระอินทร์จอมเทวราช และเป็นธิดาของท้าวกบิลพรหม หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า ท้าวมหาสงกรานต์ นางทั้ง ๗ นี้มีชื่อต่าง ๆ กัน และมีวันดอกไม้ เครื่องประดับ อาหาร อาวุธ และสัตว์เป็นพาหนะประจำแปลก ๆ กัน จะคัดบัญชีรายชื่อนางทั้ง ๗ พร้อมทั้งสิ่งประจำตัวมาให้ทราบไว้เสียก่อน ณ ที่นี้

ทุงษ	วัน	อาทิตย์
	ดอกไม้	ดอกทับทิม
	เครื่องประดับ	บัทมราค
	อาหาร	อุทุมพร
	อาวุธ	จักร—สังข์
	พาหนะ	ครุฑ

โคราค	วัน	จันทร์
	ดอกไม้	ดอกบีบ
	เครื่องประดับ	มุกดาหาร
	อาหาร	น้ำมัน
	อาวุธ	พระขรรค์—ไม้เท้า
	พาหนะ	พยัคฆ์
รากษส	วัน	อังคาร
	ดอกไม้	ดอกบัวหลวง
	เครื่องประดับ	โมรา
	อาหาร	โลหิต
	อาวุธ	ตรีศูล—ธนู
	พาหนะ	วราหะ
มัณฑา	วัน	พุธ
	ดอกไม้	ดอกจำปา
	เครื่องประดับ	ไพฑูรย์
	อาหาร	นมเนย
	อาวุธ	ไม้เท้า—เหล็กแหลม
	พาหนะ	คัสพะ

กิริณี	วัน	พฤหัสบดี
	ดอกไม้	ดอกมณฑา
	เครื่องประดับ	มรกต
	อาหาร	ถั่วงา
	อาวุธ	ขอ—บ่วง
	พาหนะ	กุญชร
กิมิทา	วัน	ศุกร์
	ดอกไม้	ดอกจงกลนี
	เครื่องประดับ	บุษราคัม
	อาหาร	กล้วยน้ำ
	อาวุธ	พระขรรค์—พิณ
	พาหนะ	มหิงส์
มโหทร	วัน	เสาร์
	ดอกไม้	ดอกสามหาว
	เครื่องประดับ	นิลรัตน์
	อาหาร	เนื้อทราย
	อาวุธ	จักร—ตรีศูล
	พาหนะ	นกยูง

ชื่อนางสงกรานต์ทั้ง ๗ นั้น ลางตำราก็มีชื่อคลาดเคลื่อนอยู่บ้างลางชื่อ เช่น นางโคราดประจำวันจันทร์เป็นโครระ โคราด และโคราษก็มี นางมัณฑาประจำวันพฤหัสบดี เป็นมณฑากิมี ก็มี นางกิมิทาประจำวันศุกร์เป็นนางมิศระก็มี นอกนี้ชื่อของนางเทพธิดาทั้ง ๗ ลางชื่อก็พังไม่เพราะ แปลไม่เพราะ เช่นนางรากษส แปลว่านางยักษ์ร้าย นางกิริณี แปลว่านางช้าง นางมโหทร แปลว่านางมีพุงโต และที่ข้าพเจ้าแปลไม่ออกก็มี ทำไมนางสงกรานต์ลางคนจึงมีชื่ออย่างนี้ จะเป็นนางฟ้าชนิดไหน ก็ยากที่จะทราบได้ชัด เพราะขึ้นชื่อว่านางฟ้าตามที่เราหลับตาเห็น ต้องมีรูปร่างอรชรอ้อนแอ้นสะโอดสะองทั้งนั้น ความงามของนางมนุษย แพความงามของนางฟ้าอย่างหลุดลุ่ย ที่จะมีนางฟ้าเป็นยักษ์มารหรือมีพุงโตอย่างชื่อนางมโหทร เป็นมีไม่ได้ ถ้ามีได้ก็ไม่ใช่นางฟ้าตามอุดมคติอย่างที่เรานึกเห็น และพระอินทร์คงไม่ทรงรับไว้เป็นบาทบริจาริกา หรือสมัยนั้นจะมีอุดมคติอย่างสมัยใหม่ ที่ว่า ความงามอยู่ที่รูปร่างล่ำสันเห็นกล้ามเนื้อเกะ ๆ มีกำลังประดจช้างสารสามารถพันดินหรือหาบหามของหนัก ๆ

ได้ ว่านี้แหละคือความงาม ไม่ใช่มีร่างกายแบบบางอรชร อ้อนแอ้น ซึ่งเป็นลักษณะของผู้ไม่สามารถจะทำงานหนักอย่างกรรมกรได้ จึงถือว่าไม่เป็นความงาม แต่จะอย่างไรก็ตาม รูปนางสงกรานต์ตามที่ช่างเขาเขียนขึ้นไว้มีรูปร่างอรชรอ้อนแอ้น และมีหน้าตางดงามทั้งนั้น จะหานางฟ้าเป็นรูปยักษ์ หรือเป็นนางมีพุงโตตามชื่อไม่มีเลย เห็นทีจะเป็นเพราะชื่อนางฟ้าเหล่านี้ ไม่จำเป็นจะต้องตรงกับลักษณะหน้าตาแห่งผู้เป็นเจ้าของชื่อเสมอไปก็ได้ ดูแต่คนชื่ออย่างหนึ่ง แต่มีรูปร่างและลักษณะหน้าตาเป็นอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงหรือไม่สมกับชื่อก็มีอยู่ถมไป แต่รูปร่างและหน้าตาของนางฟ้าที่ทำให้ข้องใจก็คือ มีลักษณะงามเหมือนกันหมด ถ้าไม่ได้ดูสีเนื้อและอาภรณ์เครื่องประดับ ก็จะไม่เห็นว่าแตกต่างกันอย่างไร หน้าเป็นรูปไข่เป็นพิมพ์เดียวเลยไม่ทราบว่าอะไรเป็นความงามบนสวรรค์ เพราะว่างามเหมือนกันหมด ไม่มีที่เปรียบเทียบไว้ เท่ากับไม่มีแปลกมีใหม่ พระอินทร์ซึ่งมีนางฟ้าเป็นบาทบริจาริกานับจำนวนดูเหมือน ๔ โกฏิหรือจะมากน้อยกว่านี้เท่าไรก็จำไม่ได้ และมีความงามเป็นพิมพ์เดียวเหมือนกัน จะไม่ทรง

รู้สึกเบื่อต่อความสุขอย่างซ้ำซากนี้บ้างหรือ น่าสงสารท่านจริง ๆ นี้ข้าพเจ้าบังอาจเอาความคิดของข้าพเจ้า ซึ่งเป็นเพียงมนุษย์ปุถุชน ไปเปรียบเทียบดีเสมอกับความคิดอันเป็นอุดมคติของเทวดา มันจะเหมือนกันได้อย่างไร ข้อข้องใจยังมีอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือ นางทั้ง ๗ นี้ เป็นธิดาท้าวกบิลพรหม หรือกบิลมหาพรหม แต่ในเรื่องว่ามาจากสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นต่ำที่สุด ก็ท้าวกบิลพรหมในพระนามของท่านก็บอกอยู่แล้ว ว่าเป็นพรหม อยู่บนสวรรค์ชั้นพรหมโลกเหนือสวรรค์ของเทวดาขึ้นไปหลายชั้น และขึ้นชื่อว่าพรหมย่อมประพฤติพรหมจรรย์ไม่มีเมียแต่ไฉนท่านจึงมีธิดาถึง ๗ องค์ แล้วก็ส่งให้ลงไปอยู่ในสวรรค์ชั้นต่ำที่สุดของเทวดา หรือว่าท้าวกบิลพรหม ไม่ใช่พรหมอย่างที่เข้าใจ อาจเป็นอสุรพรหมอย่างในเรื่องรามเกียรติ์ก็ได้ ที่ว่าเป็นบาทบริจาพระอินทร์แต่ก็ไม่ได้อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นที่สถิตของพระอินทร์ ชะรอยจะเป็นบาทบริจาที่จะเก็บไว้บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ไม่ได้

นางสงกรานต์เมื่อมาก็ไม่ได้มาเฉย ๆ แต่ว่ามีสัตว์เป็นพาหนะทรง มีด้วยกัน ๗ ชนิด แต่ละชนิดประจำ

เป็นพาหนะของใคร ก็ของใคร คือ ครุฑ พยัคฆ์ วราหะ คัสพะ กุญชร มหิงสะ และ นกยูง เรียกชื่อเป็นคำศัพท์ทั้งนั้น แต่ไฉนจึงไม่เรียกนกยูงว่ามยูร ให้เป็นคำศัพท์ได้ระดับชั้นเสียด้วยกันก็ไม่ทราบ ที่เรียกสัตว์เหล่านี้เป็นศัพท์ไม่เรียกเป็นภาษาไทย ๆ อย่างที่ชาวบ้านใช้ก็เห็นจะเป็นอย่างที่เราเรียกเนื้อหมูว่าเนื้อสุกร คือยกย่องมันเพื่อให้หายรังเกียจว่ามันเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและเพื่อให้ขลัง ถ้าใช้คำไทย ๆ ก็ง่ายเกินไปจะหายขลังครั้นยกศัพท์ไปยกศัพท์มา ลางชื่อก็อาจทำให้งงได้ เช่น คัสพะ ซึ่งเป็นสัตว์พาหนะของนางผัณฑา นางสงกรานต์ประจำวันพุธ หมายความว่าสัตว์อะไร โปรดแปลเองเถิด ถ้าบอกให้แล้วท่านอาจเปล่งอุทานว่า “พุทโธ่ นึกว่าสัตว์อะไร ที่แท้เป็นสัตว์โง่ ๆ มีชื่อกล่าวอยู่บ่อย ๆ ในนิทานของอีสปนั้นเอง” สัตว์พาหนะเหล่านี้นอกจากครุฑแล้ว ก็เป็นสัตว์ธรรมดาอย่างที่มีในเมืองมนุษย์ ไม่ใช่เป็นสัตว์วิเศษวิโสอะไรที่มีบนเมืองสวรรค์ แต่เมืองสวรรค์ท่านกล่าวว่าจะมีสัตว์เดรัจฉานขึ้นไปอยู่ไม่ได้ มีก็แต่เทวดานางฟ้าเท่านั้น ถ้ามีก็ต้องเป็นเทวดาหรือยักษ์ที่มีฤทธิ์แปลงเป็นสัตว์ชั่วคราว

เช่นพระยายักษ์ชื่อกรุงพาณแปลงเป็นตัวตุ๊ดตู่ไปเกาะอยู่ที่บานประตูวิมานของพระอินทร์ เพื่อลอบฟังมนต์ซึ่งพระอินทร์ร่ายเบิดประตูวิมานเป็นทำนองเราลั่นดาลลั่นประแจประตูเพื่อไม่ให้ใครลอบเบิดล่วงล้ำเข้าไปทำละลาบละล้วงเป็นความไม่ดีที่ในนั้น นี่แสดงว่าแม้เมืองสวรรค์ ซึ่งมีแต่เทวดาก็ยังไว้ใจใครไม่ได้ทั้งนั้น บ่วยการกล่าวไปไยในเมืองมนุษย์ ตุ๊กแกที่มีอยู่บนเขาไกรลาสของพระอิศวร ดังมีเรื่องอยู่ในรามเกียรติ์ก็เป็นยักษ์ชื่อสรภู ปลอมแปลงขึ้นไป เพราะฉะนั้น สัตว์พาหนะของนางสงกรานต์จึงต้องเป็นเทวดาหรือยักษ์ปลอม ไม่ใช่สัตว์จริง ๆ มีแปลกในเรื่องสัตว์สำหรับขี่เหล่านี้อยู่อย่างหนึ่ง คือ สัตว์ที่เหมาะและควรใช้เป็น พาหนะทรงอย่างยิ่งเหมาะที่สุดกลับไม่มีไพล่ไปขี่เสือขี่หมี ซึ่งไม่น่าจะขี่ สัตว์ที่กล่าวนี้คือสัตว์อะไรนึกเอาเองก็ได้

นางสงกรานต์แม้มีสัตว์เป็นพาหนะทรง แต่ก็ไม่ได้ทรงมาตามธรรมดาเสมอไป เพราะขี่ตามธรรมดาก็มียืนมาบนหลังก็มี นอนมาบนหลังก็มี ทั้งเมื่อนอนมา ก็มีทั้งลืมตาและหลับตา ที่มีอาการมาบนหลังสัตว์พาหนะ

ต่าง ๆ กันนี้ เกี่ยวกับเวลาที่มา ถ้าเป็นกลางวันตอนเช้า ก็ยืนมาหลังสัตว์พาหนะ ถ้าตอนบ่ายเลยเที่ยงวันไปแล้ว ก็นั่งหรือขี่ตามธรรมดามา ถ้ามากลางคืนตอนหัวค่ำยังไม่เลยเที่ยงคืน ก็นอนลืมตามา ถ้ามาตอนดึกเลยเที่ยงคืนไปแล้ว ก็นอนหลับตามา ที่กำหนดอาการมาบนหลังสัตว์พาหนะเป็น ๔ ท่า ให้ตรงกับเวลาเช้า บ่าย หัวค่ำ และดึกเช่นนี้ ต้องชมว่าฉลาดมาก เพราะดูรูปปราดเดียวก็รู้ได้ว่า พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ คือ เริ่มวันมหาสงกรานต์เวลาไร ดูได้ง่ายและได้เร็วยิ่งกว่าดูตัวเลขตัวหนังสือ ซึ่งคนสามัญสมัยโน้นอ่านหนังสือออกได้ไม่กี่คน อย่างนี้โบราณโง่กว่าเรา หรือว่าเราโง่กว่าโบราณ ตอบได้ว่าลางอย่างโบราณโง่กว่าเรา และลางอย่างเราโง่กว่าโบราณ เรื่องมันเป็นคนละสมัย เอามาเปรียบเทียบกันยาก ถ้าเอามาเปรียบเทียบกันทั้งดุ้น ๆ ก็เป็นเขลา นอกจากทั้งสองสมัยจะมีอะไรเท่า ๆ กัน นั่นแหละจึงจะเปรียบเทียบได้ด้วยความเป็นธรรม ถ้าไม่เช่นนั้นเราเองนี่แหละที่โง่กว่าคนโบราณ

นอกนั้นนางสงกรานต์ที่มา ยังทัดดอกไม้อะไร สีอะไร มีแก้วมณีมีค่าอาภรณ์ เครื่องประดับอย่างไหน ถือสิ่งอะไรเป็นอาวุธ และกินอะไรเป็นภักษาหาร นี่ก็ว่าไปตามเกณฑ์ที่บอกไว้ในตำราดั่งกล่าวข้างต้น ในบรรดาดอกไม้ที่ทัดหูมีดอกไม้อยู่ชนิดหนึ่ง ซึ่งจะแปลกหูคนสามัญ คือ ดอกสามหาว จะเรียกชื่ออย่างชาวบ้านเรียกก็เป็นไม่สุภาพ เพราะเป็นชื่ออากัปกิริยาอย่างรุนแรงชนิดหนึ่ง ของผู้หญิงกับผู้หญิงชอบใช้เพื่อทะเลาะกัน พูดตรงๆ ไม่ได้เห็นจะเสียหาย แก้วหินที่ประดับเป็นอาภรณ์เมื่อเทียบกับสีประจำวันเช่นสีผ้านุ่ง ส่วนมากนับได้ว่าตรงกัน เป็นแต่สีสำหรับวันพุธ และวันจันทร์สับกันเท่านั้น ดังนี้

อาทิตย์	
สีประจำวัน	มณีแดง
แก้วมณีประจำนางสงกรานต์	บัทมราค (ทับทิม)
จันทร์	
สีประจำวัน	มุกดาหาร (สีจันทร์)
แก้วมณีประจำนางสงกรานต์	มุกดาหาร

อังคาร

สีประจำวัน เพทาย (สีหม้อใหม่)

แก้วมณีประจำนางสงกรานต์ โมรา

พุธ

สีประจำวัน มรกต (เขียว)

แก้วมณีประจำนางสงกรานต์ ไพฑูรย์

พฤหัสบดี

สีประจำวัน ไพฑูรย์ (เขียวเหลือง)

แก้วมณีประจำนางสงกรานต์ มรกต

ศุกร์

สีประจำวัน เพชร

แก้วมณีประจำนางสงกรานต์ บุษราคัม (เหลือง)

เสาร์

สีประจำวัน นิล

แก้วมณีประจำนางสงกรานต์ นิล

ส่วนอาวุธที่นางสงกรานต์ถือ มีอยู่อย่างหนึ่งคือบิน เคยเห็นรูปภาพที่เขียนไว้เป็นถือบีนไฟก็มี ถ้าเป็นเดี๋ยวนี้ อาจเปลี่ยนเป็นบีนสะเตนหรือทอมสันก็ได้ เห็นจะเผลอ

ไปว่าบีนที่กล่าวนี้เบีนบีนไฟ ลูกศรและลูกหน้าไม้ก็เบีน
บีน ถ้าเบีนลูกอาบด้วยยาพิษก็เบีนบีนยา อาวุธที่ถือมี
อีกอย่างหนึ่งคือพิณ ซึ่งควรเบีนเครื่องดนตรี มากกว่าเบีน
เครื่องอาวุธ แต่ไม่เบีนไร เพราะขึ้นชื่อว่าของวิเศษแล้ว
ใช้ได้ทุกอย่าง ที่มีอาวุธอยู่มากอย่าง เพราะนางสงกรานต์
จะต้องถือทั้งสองมือ ไม่ให้มีว่าง ทำไมจึงต้องถือสองมือ
ก็ไม่ทราบ ถือเอาไปสู้รบตบมือกับใคร ยังคิดไม่เห็นและ
ก็ไม่ใช่หน้าที่ของผู้หญิงจะถือ นอกจากความจำเบีนบังคับ
ส่วนอาหาร ที่ นางสงกรานต์ ถือเอาเบีน ภักษาหาร ก็แปลก
เบีนเทวดานางฟ้าทำไมไม่กินทิพย์ หรือว่าสิ่งเหล่านี้ก็เบีน
ทิพย์ด้วยเหมือนกัน จะได้รู้ไว้ว่าเจ้ากล้วยน้ำขว้า และ
โลหิตก็เบีนอาหารทิพย์ด้วย ทีแรกนึกว่าเทวดานางฟ้า ถ้า
รู้สึกหิวนึกเอาก็หายหิว แต่ที่ไหนได้ เห็นจะต้องเคี้ยว
ต้องกินแล้วกลืนเข้าไปเหมือนกัน ไม่เช่นนั้นจะมีปากมีฟัน
ไว้กินไว้เคี้ยวทำไม ที่เราไม่เห็นฟันนางฟ้าว่าจะงามเหมือน
ไข่มุกสักปานไร ก็เพราะนางฟ้าไม่ยิ้มแยกเขี้ยวยิงฟันให้เห็น
เหมือนนางมนุษย์ในบัจจุบันช่างเขาก็ไม่ทราบว่าจะวาดให้
เห็นได้อย่างไร ถ้าขืนวาดรูปนางฟ้าให้ยิงฟันก็ไม่เบีนนางฟ้า

แต่กลายเป็นนางมนุษย์นางฝรั่งฮอลลีวู๊ดไป เทวดานางฟ้าเมื่อกินอาหารทิพย์เข้าไปแล้วก็ต้องถ่ายกากออกมาเหมือนกัน ในไตรภูมิว่า ถ้าลืมถ่ายก็จุติหรือตายได้ ไม่ใช่เทวดาเป็นอมตตายไม่ได้ อาหารที่นางสงกรานต์กินนั้น ถ้าปีใดกินถั่วกินงาอย่างพวกแขกหม้อ ซึ่งข้าพเจ้าได้ฟังจากหญิงชาวชนบทคนหนึ่งบอก ทีแรกก็นึกงงไม่ทราบว่าแขกหม้อเป็นแขกอะไร ภายหลังจึงเข้าใจว่าเป็นชาวฮินดู เพราะมีหม้อทองเหลืองสำหรับใช้ตั้ง ๑๐๘ อย่าง ปีนั้นราษฎร์ถือว่าดี จะมีแต่ความสุข เพราะข้าวปลาอาหารจะอุดมสมบูรณ์ นี่ก็ไม่สู้เข้าใจนักว่า ถ้ากินถั่วกินงา ทำไมข้าวปลาอาหารจึงจะสมบูรณ์ ถ้าปีใดนางสงกรานต์กินเลือด ปีนั้นจะมีแต่เรื่องหัวร้างข้างแตก เลือดตกยางออกไม่ดี จะได้ระวังตัวอดปากอดใจ อย่าให้มีเรื่องไม่ดีมีทะเลาะวิวาทกันเกิดขึ้นได้ ดีเหมือนกัน ถ้าเชื่อและถือทั่วกันทุกคน ถึงไม่ทุกคน ได้ผู้ที่ถือบ้าง ก็ยังดีกว่าไม่มีผู้ถือเสียเลย

อันที่จริงเรื่องอย่างนี้ ถ้าจะแคะได้หาข้อค่อนขอดกันก็มีมากและยุ่งยาก เพราะเป็นเรื่องเก่าบุรมบุราณ มีมีอยู่ด้วยกันทุกชาติทุกภาษา ไม่มีใครเขาว่าอะไร เพราะ

เป็นเรื่องความรู้สึกนึกเห็น อย่าติเลยว่าเหลวไหล ถ้าคนส่วนมากถือว่าเหลวไหลและเสียหาย เรื่องคงหมดไปเอง ไม่พักต้องมีใครบอก แต่ที่ยังเหลือสืบมาจนทุกวันนี้ก็เพราะมีผู้ต้องการอยู่ ถ้าไม่มีผู้ต้องการก็เหลืออยู่ไม่ได้ แต่คนในหมู่มีมากชั้นด้วยกัน จะปรับให้มีปัญญาความคิดความเห็นลางประการ ให้ราบเสมอเป็นหน้ากองไม่ได้ แม้ทำได้ก็มีแต่เสียหายประดูเดียว เรื่องอย่างที่เล่าไม่ใช่มีแต่ของเรา ชาติอื่น ๆ ก็มี เพราะเป็นเรื่องธรรมดา เป็นเรื่องของคนแต่ก่อนเป็นอย่างเรื่องของชาวบ้าน พยายามจะอธิบายเรื่องต้นเหตุของสงกรานต์ว่า เรื่องมีมาอย่างไร ราษฎรจึงต้องทำบุญและเล่นสนุกกัน แม้ในเรื่องของนางพ้าทั้ง ๗ ก็มีกล่าวไว้ว่า ราษฎรกำลังเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์อยู่ แสดงว่าสงกรานต์มีมาก่อนเรื่องนางทั้ง ๗ แต่เมื่อลืมความหมายอันแท้จริงของสงกรานต์ ซึ่งมีมาแล้วนมนานไกล จึงต้องอธิบายเป็นนิยายนิทานกันอย่างนี้ คนส่วนมากจึงจะเข้าใจ คือ สมมุติเรื่องให้มีตัวตนขึ้น เพื่อให้เข้าใจง่าย แต่ว่าจะเข้าใจผิดหรือเข้าใจถูก จะเชื่อหรือไม่เชื่อแค่ไหนเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เพราะถูกของสมัยก่อน

อาจเป็นผิดของสมัยนี้ ถูกของสมัยนี้ อาจเป็นผิดของสมัยหน้า เอาอะไรเป็นแน่กับเรื่องของโลกซึ่งหมุนเวียนอยู่เสมอ ถ้าเอาเป็นแน่สมัยนี้ ก็ไม่เป็นแน่ในสมัยหน้า แต่จะแน่หรือไม่แน่ โลกก็หมุนเวียนกลับมาหาที่เดิมเสมอ เมื่อหมนไปครบรอบแล้วก็กลับเป็นใหม่ไปอีกเป็นธรรมดา ของพวกชาวบ้านย่อมชอบฟังเรื่องสมัยก่อน เพราะคุ้นจึงเข้าใจได้ง่ายและเหมาะกับปัญญาความคิดเห็นของเขา ส่วนคนที่มีปัญญาความรู้ไม่ใช่อย่างชาวบ้าน แม้ไม่สนใจฟังหรือไม่เชื่อ ถ้าเป็นผู้ไม่เมาความรู้อย่างใหม่ ๆ จนเกินความพอดีไป ก็ไม่ว่าอะไร แต่ผู้ที่สนใจย่อมอยากรู้ เพราะถ้าจะเปรียบก็เหมือนได้เหลียวดูข้างหลังบ้าง ว่าล่วงมาแล้วเป็นอย่างไร ถ้าด้านหลังไม่มีเพราะสูญเสียแล้ว ก็ได้แต่ดูดานหน้าด้านเดียว ถ้าดูพลาดก็ซวยเต็มที

ต้นเหตุที่จะเกิดมีนางสงกรานต์ เนื่องมาจากท้าวกบิลพรหม หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าท้าวมหาสงกรานต์ เพราะด้วยความเป็นพาลของท่านซึ่งไม่ประพฤติเยี่ยงอย่างพรหม ไปท้าและแพ้พนันลูกเศรษฐี ชื่อธรรมบาลกุมาร จึงต้องตัดเศียรตนเองตามสัญญาพนัน ธรรมบาลกุมารที่ท้าวมหาพรหมไปแพ้พนันนั้น เมื่อเกิดมาเศรษฐีผู้บิดา

ปลูกปราสาท ๗ ชั้นให้อยู่ เมื่ออายุ ๘ ขวบก็รู้ไตรเพทจบ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเด็กพิเศษด้วยเป็นเทวดามาเกิด ท้าวกบิลพรหมไปพนันถามปัญหา ๓ ข้อ ให้ธรรมบาลกุมารตอบ ธรรมบาลกุมารตอบไม่ได้ขอผัด ๗ วัน เมื่อครบ ๗ วันก็ตอบปัญหานั้นได้ถูกต้อง เพราะไปลักเค้ารู้มาจากนกอินทรีพูดกันเป็นภาษานก ซึ่งธรรมบาลกุมารฟังเข้าใจ หาใช่ว่าตอบจากสติปัญญาของตนเองไม่ ความข้อนี้ท้าวกบิลพรหมแม้เป็นพรหมก็ไม่ล่วงรู้เหตุนี้ จึงตัดเศียรของตนเองบูชาธรรมบาล แต่จะตัดเองด้วยท่าไหน และบูชากันอย่างไรในเรื่องไม่กล่าว เศียรท้าวกบิลพรหมนี้มีพิษมาก ถ้าตั้งไว้บนแผ่นดินก็เป็นไฟไหม้ทั่วโลกธาตุ ถ้าจะโยนขึ้นบนอากาศฝนก็จะแล้ง ถ้าจะทิ้งในมหาสมุทรน้ำก็จะแห้ง จึงสั่งให้นางทั้ง ๗ ผู้เป็นธิดาเอาพานมารับเศียรไว้ แล้วเชิญเข้าประดิษฐานในมณฑป ณ ถ้ำคันธุลี เขาไกรลาส ตรงนี้ไม่ปรากฏว่าในถ้ำจะลุกเป็นไฟ แล้วทำไมจึงไปไว้ที่เขาไกรลาส ซึ่งเป็นที่สถิตของพระอินทร์ทางไสยศาสตร์ ไม่ไปไว้บนสวรรค์ของพุทธศาสนา เมื่อถึงปีใหม่วันสงกรานต์ทุกปีไป นางสงกรานต์คนหนึ่งในทั้ง๗ มีหน้าที่อัญเชิญเศียรท้าวมหาพรหมออกมาแห่เวียนประทักษิณรอบ

เขาพระสุเมรุ เปลี่ยนเป็นเวรกันทุก ๆ ปี ทำไมจึงต้องนำออกแห่ในวันสงกรานต์ เพื่อประโยชน์และจำเป็นอะไร และทำไมจึงต้องประทักษิณเวียนรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นการแสดงเคารพต่อภูเขานั้น ในเรื่องไม่มีกล่าว ต่อจากนั้นชาวสวรรค์ก็มีรื่นเริงเล่นกันด้วยน้ำเถาฉมนาด ซึ่งไม่รู้ว่าเป็นเถาอะไร เห็นจะเล่นกันอย่างเล่นเหล้ากระมัง เพราะพระอินทร์และเทวดาโปรดน้ำโสม คือเหล้าหมักจากเชื้อไม้ชนิดหนึ่งเรียกว่าโสม ที่เราสังเวยเทวดาต้องมีเหล้าสังเวยด้วยก็คงมาแต่เหตุนี้ และทำไมจึงต้องแห่เศียรท้าวมหาพรหมแล้วก็รื่นเริงเล่นกัน ดูประหนึ่งว่าเทวดานางฟ้าเล่นน้ำเถาฉมุนาดกันได้แต่ปีละครั้งในวันสงกรานต์เท่านั้น เถาฉมุนาดนั้นก่อนที่เทวดาจะเสวยได้ ต้องลงล้างในสระอโนดาต ๗ ครั้ง เป็นจำนวน ๗ ทั้งนั้น ปราสาท ๗ ชั้น อายุ ๗ ปี นางสงกรานต์ ๗ คน เป็นจำนวนชีมทราบจำพวกเดียวกับจำนวน ๕๐๐ และกระบวนแห่เศียรท้าวมหาพรหมก็มีจำนวนนางฟ้า และเทวดาเข้ากระบวนเป็นเทพบรรษัทได้แสนโกฏิ ทำไมไม่เป็นเจ็ดแสนโกฏิให้เข้าชุดกัน ข้าพเจ้าเล่าเรื่องสงกรานต์มานี้เป็นเล่าอย่างกะแหนกะแหนด้วยต้องการจะวิจารณ์เรื่องเพื่อก่อในทีหลัง

ข้าพเจ้ามีปฏิทินบัตรแบบเก่าของพม่าอยู่แผ่นหนึ่งในปฏิทินบัตรฉบับนี้ตอนบนมุมซ้ายมีรูปภาพเป็นรูปคน แต่งตัวเป็นอย่างเทวดานางฟ้าหรืออย่างละครอยู่ในท่ายืน สองมือประคองพานชั้นเดียว บนพานมีรูปเป็นศีรษะคน สวมชฎานี่จะเป็นอื่นไม่ได้ นอกจากเป็นเศียรท้าวกบิลพรหม ถัดมาข้างหน้าเป็นรูปมนุษย์แต่งตัวเป็นอย่างนางละครในท่าคุกเข่าและกำลังยื่นมือทั้งสองข้างออกไปรับพาน นี่คงเป็นนางฟ้าธิดาคนใดคนหนึ่งของท้าวกบิลพรหม ถัดไปทางมุมด้านขวาเป็น รูปภาพมนุษย์ทรงเครื่องทรงชฎาเห็นจะเป็นเทวดา มือขวาถือทวนมีปลายยื่นเอียงออกไปข้างหน้า มือซ้ายถือขอช้างในท่าประทับบ่า นั่งแยงแย่ยกเข่าขวาและคุกเข่า ซ้ายอย่างมหาราชลีลาของอินเดีย อยู่เหนือหลังงูเห่า ซึ่งแลบลิ้นแผ่พังพาน ตัวงูเห่านั้นชูหัวและชูหางสูงเชิดเป็นรูปอย่างอักษร ป ข้าพเจ้าดูแล้วก็ไม่เข้าใจได้ตลอดว่ารูปภาพนี้ มีความหมายและเรื่องราวเป็นอย่างไร สอบถามเพื่อนชาวพม่าหลายคน ก็ตอบอะไรไม่ได้มากนัก เป็นแต่บอกว่าเป็นเรื่องเก่า เขาไม่ใคร่ทราบและสนใจ ซัดให้ไปถามผู้รู้เรื่องอย่างนี้จึงจะ

ทราบได้ แต่จะพบผู้รู้เรื่องนี้ได้ที่ไหน ต่อมานานจึง
ได้มีโอกาสพบผู้รู้ซึ่งพูดภาษาอังกฤษได้เขาอธิบายว่า ภาพ
ที่เป็นรูปคนประคองพาน นั้นไม่ใช่เทวดาแต่เป็นนางพ้า
ธิดาคนหนึ่งของผู้ซึ่งมีเศียรอยู่ในพาน และนางพ้าซึ่งทำ
ทาจะรับพาน ก็เป็นนางพ้าธิดาคนหนึ่งอีกเหมือนกัน นาง
พ้าธิดาคนแรก คือนางสงกรานต์ปีเก่า กำลังจะมอบพาน
เศียรท้าวกบิลพรหมให้แก่นางสงกรานต์ปีใหม่และเขาบอก
ต่อไปว่าคนที่เกิดปีใด ถ้าตรงกับวันปีใหม่ซึ่งเป็นวันมอบ
หมายเศียรท้าวกบิลพรหมก็จะมีความเป็นไปในชีวิต เป็น
คนมีโชคดีหรือโชคร้าย ก็แล้วแต่ที่มีกำหนดไว้ในตำรา
ซึ่งเขาจำไม่ได้ เป็นอันได้ความชัดขึ้นว่าเศียรท้าวกบิล
พรหมนั้นมีมอบหมายต่อกันทุก ๆ ปี ไม่ใช่เอาไปประดิษ
ฐานไว้ในถ้ำคันธุลี เมื่อถึงวันสงกรานต์ตกเหน้าเที่ของ
นางคนใด ก็เป็นผู้ไปรับช่วงเอามาแห่ เขาว่าเศียรของ
ท้าวกบิลพรหมนั้นร้อนแรงนัก นี่ตรงกัน ส่วนรูปภาพ
เทวดาที่ทรงงูเห่านั้นเขาชี้แจงว่าเป็นสักยมิ้นคือพระอินทร์
ท้าวสักรเทวราช ในวันขึ้นปีใหม่ท้าวสักระย่อมเสด็จลง
มามนุษย์โลก ๓ วัน ลางปีก็ ๔ วันแล้วแต่การคำนวณ

เสด็จลงมาทำไมสอบถามไม่ได้ความ แต่สัตว์ที่ทรงนั้นมี
เรื่องสำคัญเกี่ยวกับการทำนายทายทัก ถ้าปีใดทรงงูเห่าก็
ทำนายว่าปีนั้นจะมีงูเห่าชุกชุม ลางปีก็ทรงเหนือหลังโค
หรือหลังมหิงสา ลางปีก็ประทับมาบนหลังนาค ถ้าเป็น
เช่นนี้ทำนายว่าปีนั้นจะมีฝนมาก ถ้าประทับมาบนหลังครุฑ
ปีนั้นจะมีพายุพัดแรง ลางปีก็เสด็จมาด้วยพระบาท หัตถ์
หนึ่งทรงถือโคมไฟและทรงสวมฉลองพระบาท (ตามปกติ
เทวดาไม่สวมรองเท้าเพราะบนสวรรค์ไม่มีสิ่งสกปรกเทวดา
ไปไหนมาไหนก็เหาะไป รองเท้าจึงไม่จำเป็นแก่เทวดา แต่
คราวนี้ท่านเสด็จโดยพระบาทมายังมนุษย์โลก จึงต้องทรง
รองเท้า เพราะเมืองมนุษย์สกปรกนัก) ถ้าท้าวสักระเสด็จ
มาในลักษณะนี้ ปีนั้นอากาศจะร้อนและแห้งแล้งอยู่นาน
ท้าวสักระนั้นทรงเทพศัสตราทั้งสองพระหัตถ์เสมอ ปีไหน
ทรงอาวุธอะไร ก็มีเรื่องจะต้องทำนายในปีนั้นเอาจากอา
วุธที่ทรง ว่าจะมีเหตุอย่างไรเกิดขึ้นในเมืองมนุษย์ เขาชัก
ตัวอย่างให้ฟัง แต่เจ็บใจจริง ๆ ที่เอาไปลืมเสียนึกไม่ออก
เป็นอันว่าในวันสงกรานต์พระอินทร์เสด็จลงมาด้วย ก็สม
ควรแล้วเพราะว่ามีงานใหญ่งานโตทั้งที่ในเมืองสวรรค์แห

เศียรท้าวกบิลพรหมมีเทวดา เข้ากระบวนแห่ตั้งแสนโกฏิ ไฉนพระอินทร์ผู้เป็นนายเทวดา จะไม่ทรงร่วมการสมโภชด้วย นางสงกรานต์ของเราก็ถืออาวุธทั้งสองมืออย่างพระอินทร์และขี่เสือ ขี่ช้าง ขี่ครุฑเป็นต้น แต่ของพม่าเป็นเรื่องของพระอินทร์ ดูสนิทกว่าที่จะให้ผู้หญิงยิงเรือแม้เป็นนางฟ้าถืออาวุธและขี่สัตว์ไม่ควรขี่เป็นอย่างทหารหญิงแต่ก็ว่าไม่ได้ เพราะความเจริญแห่งวัฒนธรรมและเป็นเรื่องของเมืองสวรรค์ด้วย นางฟ้าอาจทำหน้าที่เป็นอย่างเทวดาได้บ้างกระมังเมื่อจำเป็น วันเริ่มสงกรานต์ของพม่าเขามียิงปืนเป็นอาณัติสัญญาณ เมื่อวันสิ้นสุดสงกรานต์ก็ยิงปืนเป็นสัญญาณบอกให้รู้อีกครั้งหนึ่งจะได้รู้ว่าเริ่มสงกรานต์มีทำบุญสรงน้ำพระและเล่นสาดน้ำกันได้เมื่อไร และสิ้นสุดเลิกกันเมื่อไร ดีเมื่อสมัยผู้คนยังไม่มีมากเหมือนทุกวันนี้ และคนที่รู้หนังสืออ่านออกเขียนได้ยังมีน้อยอยู่

เล่ามาถึงตรงนี้ ไปอ่านพบเรื่องท้าวมหาสงกรานต์ของพม่ากล่าวแต่ย่ออยู่ในหนังสืออังกฤษเรื่องหนึ่ง (Shin Ulamag yaw and his tawla by Po Byu, Journal of the B.R.S. Vol. VII pt II p. 167) กล่าวว่าท้าวสักระคือพระอินทร์และพรหมชื่อ อสิเกิดโต้เถียงกันถึงปัญหา

ลางประการในพุทธศาสนา ท้าวสักระว่าศีลเป็นยอดของบุญ แก่อสิพรหมแย้งว่า ทานเป็นยอดของบุญเถียงไม่ตกลงกัน จึงเสด็จลงมาเมืองมนุษย์ด้วยกัน ไปหาพราหมณ์ผู้ทรงความรู้เป็นปราชญ์คนหนึ่ง ชื่อกระลาไมเองให้เป็นผู้ตัดสินว่าฝ่ายไหนถูกผิด สัญญากันว่าถ้าฝ่ายใดได้รับคำตัดสินว่าผิด ฝ่ายนั้นจะถูกตัดเศียรของตนที่สุดอสิพรหมเป็นผู้ผิดจึงถูกตัดเศียร แต่ท้าวสักระมาทราบว่าเศียรอสิพรหมนี้ร้ายแรงมาก ถ้าโยนลงไปในมหาสมุทรน้ำในนั้นก็จะแห้ง ถ้าเอาไว้บนดินก็จะแห้งแล้ง ท้าวสักระจึงมอบเศียรนี้แก่นางฟ้า ๗ คนเป็นผู้รักษา มีหน้าที่ถือเศียรอสิพรหมไว้ตลอดเป็นเวรผลัดเปลี่ยนกันปีละคน และเปลี่ยนกันในวันปีใหม่ แต่ก่อนจะเปลี่ยนเวรกันต้องเอาเศียรอสิพรหมไปสรงน้ำเสียก่อน จึงได้เกิดมีการสรงน้ำสาดน้ำกันในวันสงกรานต์

พิจารณาเรื่องข้างบนนี้ ก็เป็นเรื่องผู้ใหญ่กับผู้ใหญ่ทะเลาะกัน ไม่ใช่อย่างเรื่องของเราที่ผู้ใหญ่คือท้าวกบิลพรหมเป็นพาลรังแกเด็ก คือธรรมบาล แม้เรื่องของพม่า

จะเป็นเรื่องผู้ใหญ่ทะเลาะกัน และเป็นผู้ใหญ่ชั้นพรหม ชั้นเทวดาเสียด้วย ดูเรื่องก็ไม่น่าจะเป็นถึงกับต้องท้าพนันตัดเศียรกัน ดูจะมีทิฐิอย่างหัวชนกำแพงในเรื่องศาสนาไม่มียอมกัน และต้องลงมาให้มนุษย์เป็นผู้ตัดสินด้วย แต่ก็ช่างเถิด เพราะเป็นเรื่องโบราณมีอย่างนี้ด้วยกันทุกชาติทุกภาษาอาจเป็นเรื่องเปรียบเทียบแฝงความจริงอะไรไว้ในนั้นก็ได้

วิจารณ์เรื่องท้าวกบิลพรหม

พิจารณาเรื่องสงกรานต์ตามที่เล่ามา ดูจะเป็นเรื่องเปรียบ คล้ายกับว่าเศียรท้าวกบิลพรหมเป็น ดวง อาทิตย์ จึงตกไม่ได้ในที่ใดเพราะจะลุกเป็นไฟ จะต้องลอยอยู่ในท้องฟ้า แต่ในฤดูหนาวอย่างที่เรียกว่าฤดูวินเตอร์ [Winter] ของฝรั่ง อากาศย่อมมืดมัวไม่เห็นดวงอาทิตย์ ที่กล่าวว่า เอาเศียรท้าวกบิลพรหมไปประดิษฐานไว้ในถ้ำคันธุลีเมืองสวรรค์เห็นจะเป็นระยะฤดูนี้เอง เรื่องจึงยุ่ง ๆ พังยาก และพระอาทิตย์จะปรากฏดวงให้เห็นแจ่มใสภายหลังเมื่อสิ้นฤดูหนาวแล้ว เป็นเวลาย่างเข้าวสันต์อันเป็นฤดูน่ารื่นรมย์ของประชาชนที่อยู่ในเขตหนาว เทวดานางฟ้าจึงยินดีปรีดาแห่เศียรท้าวกบิลพรหมเวียนรอบประทักษิณเขาพระสุเมรุ เป็นทำนองเดียวกับที่กล่าวว่า

พระอาทิตย์เดินเวียนประทักษิณ เขาพระสุเมรุ ฉะนั้น คำว่า กบิล ในชื่อของท้าวกบิลพรหม ก็แปลว่าสีแดง ในต้นเรื่องของคัมภีร์รามายณะของอินเดีย มีเรื่องฤษีกบิลลืมตาไฟไหม้กุมารโอรสของท้าวสคร ๖๐,๐๐๐ คน ถึงแก่ความตายหมด ดูทำนองจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์นางทั้ง ๗ ธิดาท้าวกบิลพรหมก็เห็นจะเปรียบได้กับ ๗ วันในสัปดาห์ เหตุนี้นางทั้ง ๗ จึงมีวันเป็นประจำของตนที่เรียกนางทั้ง ๗ ว่านางสงกรานต์ และเรียกท้าวกบิลพรหมว่าท้าวมหาสงกรานต์ เมื่อนึกถึงคำว่าสงกรานต์ หมายความว่าการเคลื่อนที่ หรือการย้ายของดวงอาทิตย์จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ก็จะต้องเข้าใจว่านางสงกรานต์คือนางอันเนื่องด้วยการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์ และท้าวมหาสงกรานต์ คือท้าวอันเนื่องด้วยการเคลื่อนที่อย่างใหญ่ของดวงอาทิตย์ คือในต้นฤดูวสันต์ เพราะฉะนั้น จึงน่าสงสัยว่าเรื่องของสงกรานต์จะอยู่ในจำพวกที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Solar Myth ซึ่งมีความจริงปนอยู่บ้าง แต่เรื่องนี้มักจะเป็นคำของกวีพูดเล่นแทบทั้งนั้น เลือกเฟ้นเอาเนื้อหาได้น้อยเต็มที ถ้าใครไปหลงคิดติดตามเพื่อวินิจฉัยมากไป ก็ที่จะเป็นบ้า

ถ้าท่านดูภาพในปฏิทินบัตรอย่างเก่า ซึ่งบอก วัน เดือน ปี มีทั้งทางสุริยคติและจันทรคติ เที่ยวไว้ให้ดู เรื่อยกันไป นอกจากจะเห็นเป็นรูปภาพนางสงกรานต์ นงมาบนหลังสัตว์พาหนะ และมีขบวนแห่ของเทวดาและ นางฟ้าเชิญเศียรท้าวกบิลพรหม ยังมีผู้ที่แห่ออกหน้า ที่สัตว์และถือธงบอกชื่อปีตามชื่อสัตว์ในพวก ๑๒ นักษัตร ที่ขี่มา ตอนล่างเขียนเป็นนาคพ่นน้ำหรือให้น้ำ แล้วมี หนังสือบอกข้อความต่าง ๆ อันเป็นเรื่องทำนองเกี่ยวกับ ฝนฟ้าและน้ำท่าธัญญาหาร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

"ปีฉลูเอกศกจุลศักราช ๑๓๑๑ พระพุทธศักราช ๒๔๙๒ ทางจันทรคติเป็นปรกติมาสวาร ทางสุริยคติเป็น ปรกติสุรทินวันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันมหาสงกรานต์ ตรงกับ ๑๕ ค่ำ เวลาเที่ยงแล้ว ๑๕ นาที ๙ วินาที ๔๗๕ นางสงกรานต์ชื่อมณฑา ทรงพาหุรัดทัดดอกจำปา อาภรณ์-ไพฑูรย์ ภักษาหารนมเนย พระหัตถ์ขวาทรงไม้เท้า ซ้ายทรงเหล็กแหลมเสด็จนั่งมาเหนือหลังคัสพะเป็นพาหนะ วันที่ ๑๕ เมษายน เวลาบ่าย ๔ โมงกับ ๓๐ นาที เปลี่ยนจุลศักราชใหม่เป็น ๑๓๑๑ ปีนี้วันจันทร์ธงชัย วันเสาร์อธิบดี วันอาทิตย์อุบาทว์ วันจันทร์โลกาวินาศ

ปีนี้พฤหัสบดีเป็นอธิบดีฝน บันดาลให้ตก ๕๐๐ ห่า ตกในเขาจักรวาล ๒๐๐ ห่า ตกในป่าหิมพานต์ ๑๕๐ ห่า ตกในมหาสมุทร ๑๐๐ ห่า ตกในมนุษย์โลก ๕๐ ห่า นาค ให้น้ำ ๓ ตัว เกณฑ์ธัญญาหารได้เศษ ๒ ชื่อวิบัติ ข้าวกล้าในภูมินาจะได้ผลกึ่งเสียกึ่ง เกณฑ์ธาราธิคุณตกราศีอาโปน้ำมาก”

ข้อความข้างบนนี้เป็นสำนวนปัจจุบัน จึงรวบรัดเป็นอย่างสมัยใหม่ ถ้าเป็นสำนวนของเก่าจะผิดกันเดี๋ยวนี้ เพราะมีสำนวนรุ่มร่าม แต่พึ่งไพเราะสละสลวย รู้สึกว่าชวนได้ความขลังแก่ผู้พึ่งในสมัยนั้น ดีกว่าสำนวนลุ่น ๆ ดังข้างบนนี้ จะขอคัดประกาศสงกรานต์เมื่อ ๑๓๖ ปีที่ล่วงมานี้ มาเปรียบเทียบให้ดูดังต่อไปนี้

“หนังสือ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ สมุหพระกลาโหม มาถึงพระยาศรีธรรมโศกราชชาติ เดโชไชยมหัยสุริยาธิบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุ พระยานครศรีธรรมราช ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งว่าพระยาโหราธิบดีโหรมีชื่อทำฎีกามหาสงกรานต์ทูลเกล้า ทูลกระหม่อมถวาย ศุภมัสดุ-

วรพุทธศาสนาสองพันสามร้อยห้าสิบห้าพระวรรษา กาล
กำหนดเจตมาศสุกร ปักษ์เอกทัศมีดิถีระวิวาระ ตัททิวากาล
เพลาเช้าย่ำรุ่งแล้วสองชั่วโมง บรมเทพทินกรเสด็จจาก
มีนราษีประเวศสู่เมษราษีทางโคณะวิถีใกล้พระเมรุราช ขณะ
นั้นมีนางเทพธิดาองค์หนึ่งทรงนามชื่อว่า ทุงษมหา
สงกรานต์มาแต่จาตุมหาราชิกา กระทำกฤษดาภิมณฑ์ ทรง
พาหุรัดทัดดอกทับทิม ทรงอาภรณ์อันแล้วด้วยแก้วปถม-
ราช พระหัตถ์ขวาทรงสังข์พระหัตถ์ซ้ายทรงจักร ภักษา
หารผลอุทุมพร เสด็จโดจรยืนไปเหนือหลังครุฑพาหนะ
เป็นมัคคนายก นำอมระคะณาเทพดาแสนโกฏิ ประชุม
ชวนกันมารับพระเศียรท้าวกบิลมหาพรหม อันใส่พานทอง
ประดิษฐานไว้ในถ้ำคันธุลี ที่เขาไกรลาสแดนหิมพาน-
ตะประเทศ ขณะนั้นเทพดาทำคาระวาดุษฎี ชำระสุคนธ-
วิเลปะนะบูชายาควิธีอันควรด้วยดีตามวิไสยจารีตโบราณ
แล้ว ก็แห่ทักษิณาวัฏเขาพระสุเมรุราช คำรบหกสิบนาที
แล้ว ก็เชิญเข้าไว้ในถ้ำคันธุลีดังเก่า จึงเทพดาเจ้านำมา
ซึ่งลดาวัลย์ อันชื่อฉมุนาด ใส่สุวรรณภาชนะทองเอาไป
ล้างในอโนดาตสระเจ็ดแถว เถาฉมุนาดก็ละลายออกไปดั่ง

น้ำมันเนย แล้วพระเวศณุกรรมเทวะบุตรจึงนฤมิตรโรง อันหนึ่งชื่อภัควะดี ให้หมู่เทพนิกรอัปษร กันยาเข้านิสีทนาการนั่งพร้อมกัน จึงสมาทานรักษาศีล เอาน้ำฉมุนาดเบ็นทักขิณาทานแจกกันสังเวยทุก ๆ องค์ ก็ชวนกันชื่นชมโสมนัส เดชะกุศลผลได้กระทำนั้น ก็บันเทาโทษแห่งมหาสงกรานต์ ให้อันตรธานสูญไป ความเจริญทีฆายุศิริสมบัติก็มีแก่เทพดาทั้งปวง ระวิวาระเบ็นวันมหาสงกรานต์ จันทวาระเบ็นวันเนา ภุมวาระเบ็นวันเถลิงศกฤๅพระยาวันครั้น ณ วันเดือนห้าขึ้นสิบสามค่ำเพลาบ่ายสี่โมง สิ้นกะบีสังวัจฉระ เบ็นกุกกุฏสังวัจฉระ จุลศักราชขึ้นเบ็นพันร้อยเจ็ดสิบห้า บีระกานักษัตรเบญจศก เนาวันหนึ่ง เบ็นสงกรานต์สามวัน ผลทำนายพสสงกรานต์ อจินตสงกรานต์สามัญสงกรานต์ เบ็นสามประการอธิบายเบ็นสามัญ โลกทั่วทุกประเทศในสกลชมพูทวีป เกณฑ์พิรุณสารทพระจันทร์เบ็นอธิบดี นาคราชสี่ตัวบันดาลให้ฝนห้าร้อยห่า อุบัติดลยังเขาจักรวารสองร้อยห่า อรัญญิกาบี่ หิมพานต์ร้อยห้าสิบห่า มหาสมุทรร้อยห่า มนุษยโลกห้าสิบห่า ฝนต้นมือมัธยมกลางมือปลายมืออุดม เกณฑ์ธาราธิคุณลงนระราษีมีนอาโป

ธาตุ น้ำงามกว่าบีหลังศอกหนึ่ง นาลุ่มดี นาดอน ทรามพอดี เกณฑ์ธัญญาหารออกเศษสุกรชื่อลาภะ ข้าวกล้าในภูมินาได้ผลสิบส่วนเสียส่วนหนึ่ง ธัญญาหารผลาหารมัจฉมังษาหารอุดม ครั้น ณ วันเดือนห้าขึ้นสิบสามโมงหกบาทเสร็จการพระราชพิธีเผด็จศก เจ้าพนักงานชำระพระเครื่องต้นจะได้ตั้งเครื่องพระมุรธาภิเศก ชีพ่อพราหมณ์จะได้ถวายน้ำกรดน้ำสังข์ ขอเชิญพระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมบพิธพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จเข้าที่สรงสนานเครื่องพระมุรธาภิเศกตามราชประเพณีสมเด็จบรมกษัตริย์สืบ ๆ มา เพื่อทรงพระจำเริญพระราชศิริ สวัสดิพิพัฒ-มงคลเมทนีดลสกลสัตรูไกษย และให้ผเดียงพระสงฆ์ราชาคณะเจ้าอธิการและราษฎรให้รู้จงทั่วตามรับสั่ง ครั้นหนังสือนี้มาถึงวันใด ก็ให้กระทำตามจงทุกประการ หนังสือมา ณ วันเสาร์เดือนสี่ แรมสิบเอ็ดค่ำ จุลศักราช ๑๑๗๔ บีวอกจัตวาศก" [คัดตามต้นฉบับวชิรญาณรายเดือน เล่ม ๕]

ต่อมาได้พบหมายสงกรานต์ของเก่าอีกฉบับหนึ่ง มีกล่าวถึงตัวนางสงกรานต์แปลกกว่าที่ทราบกัน คือเบ็น

เทวดาสงกรานต์ หาใช่เป็นนางพ้าสงกรานต์อย่างนางทั้ง ๗ ไม่ และมีคำทำนายว่า “อาภัษดุสงกรานต์ อาจิณสงกรานต์ สามัญสงกรานต์ เป็นสามประการ อธิบายเป็นสามัญทั่วประเทศสกลชมพูทวีป” นี่เองที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตำหนิ และมีข้อความอื่น ๆ อันเกี่ยวกับเรื่องทำนายทายทัก ผิดแปลกไปกว่าที่กล่าวมาแล้วบ้าง เห็นควรคัดเอามารวมไว้เสียด้วย ถ้าไม่สนใจก็อ่านข้ามไปได้

“สิริศุภมัสดุ มังคละไชยติเอกะวาระ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๙๑ พระพรรษา เศษเดือน ๑๑ เดือน กับ ๕ วัน ครั้น เจตรมาสกาพบักษ์ ฉมีติถิยะตัสราตรีกาล เพลารุ่งแล้วนาทีหนึ่ง สมเด็จพระสุริยเทพนิกรเสด็จโคจรจากมีนราศี ประเวศสู่เมษราศี โดยทางโคนาวิถีใกล้พระเมรุราช ขณะนั้นเทวดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามกร ชื่อ มิคสงกรานต์ มาแต่จาตุมหาราชิกา ก่อนทำกฤษดาพิมล มีกำลัง ๑๑ คชสาร ทรงพาหุรัดทัดดอกจำปา ทรงเครื่องวิภูษาอาภรณ์ มีพรรณอันเหลือง พระหัตถ์ขวา

ถือตะเครียว พระหัตถ์เบื้องซ้ายถือเชือก เสวยมังสังคิบ
เป็นภักษาหาร ย่างเหยียบเหนือหลังราชาอุศุภราชเป็น
พาหนะ มาโดยทิศอาคเนย์ นำอมรคณเทพยุดา มีนาง
ระสาเทวบริวารแสนโกฏิเป็นมัคนายก ประชุมชวนกันมา
รับเวศ เศียรท้าวกบิลมหาพรหมอันใส่ภาชนะทอง อัน-
ประดิษฐานไว้ในถ้ำคันธุลีที่เขาไกรลาส แดนหิมวันต-
ประเทศ ขณะนั้นเทพยุดา กระทำการวะดุษดีบูชายัญ
วิธีอันควรด้วยดีตามวิสัยจารีตโบราณ และออกแห่ทักขิณา
วัฏเขาพระสุเมรุราช มาแต่อาคเนย์ทิศเคารบ ๖๐ นาที
เข้ามาโดยทิศพายัพ แล้วก็เชิญเข้าไว้ในถ้ำคันธุลีดั่งเก่า
เทพยุดาเจ้าก็นำเอาซึ่งเกสรดาวัลย์ อันชื่อฉมุนาด ใส่
สุวรรณภาชนะทอง ไปล้างน้ำในสระอโนดาตสระเจ็ดครั้ง
เกาฉมุนาดนั้นก็ละลายออก ประดุจดั่งน้ำมันเนย พระ
เวศณุกรรมเทวบุตรนิมิตโรงอันหนึ่งชื่อภัควดี ให้หมู่เทพ
นิกรอัปสรกัลยา เข้านิสีทนาการนั่งพร้อมกันสังเวยทุก ๆ
พระองค์ ก็ชวนกันชื่นชมโสมนัส เดชกุศลผลได้กระทำ
นั้น ก็บรรเทาโทษแห่งมหาสงกรานต์ก็อันตรธานสูญไป
ความเจริญทีฆายุสิริสมบัติ ก็มีแก่เทพยดาทั้งปวง พุธวาระ

เดือนห้าแรมสี่ค่ำ เบ็นประถมวัน วันต้นพระมหาสง-
กรานต์ออก ครุวาระเดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ เบ็นวันเนา
๖๐ นาที ศุกรวาระเบ็นวันเถลิงศกคือพระยาวัน ครั้น
ณ วัน ๖ ๕ ค่ำ เพลาเช้า ๕ นาฬิกา สิ้นกบี่สังวัจฉระ
เบ็นกกกะสังวัจฉระ ใช้จุลศักราช ๑๒๑๑ บีระกา เอกศก
เนา วันหนึ่ง เบ็นพระยาวันหนึ่ง ผลทำนายอาภัษดุ-
สงกรานต์ อาจิณสงกรานต์ สามัญสงกรานต์ เบ็นสาม
ประการ อธิบายเบ็นสามัญทั่วทุกประเทศสกลชมพูทวีป
เกณฑ์พิรุณสาต พระสกุราเบ็นอธิบดี ฤดูกาล พระยานาคี
เล่นสินธุวารี ๗ ตน เทพยุเจ้าเบื้องบน ไขกนกรัตน-
บัญชรศรี เบิดประตูศิลามีจะทะวาระ บรรดาวายุพัดชลนที
อุทะกะสะสีมีฝน ๔๐๐ ห่า อุบัติตกยังพระมหาสมุทร
๑๓๓ ห่า ตกในอรัญญิกาบ่าหิมพานต์ เขาสัตตปริภัณฑ์
เขาทั้งหลาย ๑๙๐ ห่า ตกในไร่นาประชาชนคนไบ่มเถิงกัน
๗๖ ห่า เบ็นละอองเซนซ่านแห้งเสียกลางอากาศ ๑ ห่า
ต้นบีกลางบีฝนน้อย ปลายบีฝนมาก น้ำมัธยมชอบนา
ลึกนาเสทิน นาดอนมัธยม เกณฑ์ธัญญหารออกเศษ ๕
ชื่อวิบัติ ข้าวกล้าในภูมินาจะเกิดกิมิชาติด้วงแมง จะได้

ผลกึ่งเสียกึ่ง เกณฑ์ธัญญาหารผลาหารมัจฉมังสาหาร พอมัธยมพระ ๒ ผุดกลางเมืองดี พระ ๖ ตกกลางเมืองดี ว่าพาณิชลูกค้านานาประเทศจะมาสู่เมือง เจ้าเมืองจะมีลาภ พระ ๒ เผ้าเมืองว่าเจ้าเมืองอื่นจะเอาลาภมาให้ ถ้าบมีว่าประเทศต่างเมืองจะมาสู่เจ้าเมืองจะมีลาภ แต่กลางบี้ข้าวจะแพงหน่อยหนึ่ง เขาจันทการเป็นพระยาเขา ปลากังกิรีเป็นพระยาปลา งูเห่าปล้องเป็นพระยางู บัวหลวงเป็นพระยาไม้ ไม้อ้อยเป็นชุน ไม้หว้าเป็นมาก ปรหยามเลือกที่ให้ลูกไม้เลยกเป็น [?] เกณฑ์ธาราทิคุณตกราศีอาโปธาตุน้ำพระจันทร์อยู่ราศีธนู เตโชธาตุ ในบีระกาเอกศกนี้หาอธิกมาสมิได้ แต่เป็นวิปริตด้วยดิถีและสุทินซึ่งผู้ออกไปถึง เถลิงศกบีจอขาดอยู่วันหนึ่ง ครั้นเดือนแปด แรมค่ำหนึ่ง พระบวชชิโนรสมหานาคจะได้ทำชำระกิจ ลงอุโบสถกรรมเข้าพระพรรษาปวารณาออกพรรษาตามวินัยบัญญัติ ให้ชอบตามบีเดือนดีนวันเทศกาลฤดูตามพระอาทิตย์พระจันทร์ เป็นประธานแห่งโลกตามขนบธรรมเนียมราชประเพณีสืบ ๆ มา เป็นโมกขบริสุทธิ์เสร็จการพระราชพิธีควรมิควรขอโปรด” [วชิรญาณรายเดือน ๖ เล่ม]

29 ก. 3138 ป82
ก 197 ป ป 471 จบ.

ประกาศสงกรานต์ฉบับหลังนี้พึ่งยากเต็มที ตอนท้ายกลาย เป็นเรื่องทำนายอย่างหมอดู ในประกาศมหาสงกรานต์ปีฉลูสัปตศก ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ แห่งหนึ่งมีพระราชวิจารณ์เรื่องทำนายไว้ดังนี้ :—

"ฝนจะตกกี่ร้อยห่าต่อกี่ร้อยห่า ตกในเขาเท่านั้น ในป่าเท่านั้น ในทะเลเท่านั้น ในมนุษยโลกเท่านั้น แล้วก็แบ่งฝนเป็นสามมือ คือ ต้นมือ กลางมือ ปลายมือ ถ้าในมือใดตำราออกว่าฝนมาก ก็ทายว่าฝนงาม ถ้าตำราออกว่าฝนน้อย ก็ทายว่าฝนงามพอดี ไม่มีทายว่ามากเกินไปเลย ก็การทายนั้นเป็นแต่อวยชัยให้พรบ้านเมือง ไม่ทายจริงตามตำรา ด้วยกลัวคนจะตกใจ จะคิดอย่างๆ ไป หรือจะเป็นอัปมงคลแก่บ้านเมืองไป ว่าแต่พอรู้ในทีเป็นอย่างธรรมเนียมมา แล้วก็ทายน้ำงามในปีนั้นๆ ว่า จะมากกว่าปีหลัง คือหนึ่งบ้าง ศอกหนึ่งบ้าง หรือจะน้อยกว่าปีหลังคืบหนึ่งบ้าง ศอกหนึ่งบ้าง ที่แท้การทายอย่างนี้ตำราก็เหม่นเหม่ไม่น่าเชื่อจึงได้ยกเสีย หาได้บอกมาในประกาศสงกรานต์แต่ก่อนๆ ไม่"

ที่มีพระบรมราชาธิบายมานี้ แสดงว่าประกาศสงกรานต์ในรัชกาลของพระองค์ทรงตัดเรื่องทำนายของ

เก่าออกเสีย ชะรอยจะมีผู้บ่นว่าไปตัดของเก่าเขาออกจะไม่พอใจ จึงต้องทรงพระราชนิพนธ์ชี้แจงดังข้างบนนี้ ในประกาศสงกรานต์ทุกปี จะต้องมีบอกว่าวันไรเป็นวันธงชัย วันอธิบดี วันอุบาทว์ วันโลกาวินาศ และวันอธิบดีฝนและจะมีนาคให้น้ำกี่ตัว วันใน ๔ วันแรก คือ วันธงชัย วันอธิบดี วันอุบาทว์ และวันโลกาวินาศนี่ขาดไม่ได้เพราะราษฎรยังต้องการอยู่ ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังมีผู้ต้องการ ใครจะทำงานการอะไรที่ถือว่าเป็นมงคล จะต้องเลือกวันที่เป็นวันธงชัย และวันอธิบดี ถ้าไม่เลือกหรือไม่ถือ วันงานไปถูกวันอุบาทว์ หรือวันโลกาวินาศเข้า ก็รู้สึกไม่สบายใจ ถูกชาวบ้านซุบซิบ บอกออกความเห็นเป็นต่าง ๆ แล้วเหมาว่าเป็นคนเข้ารีตไม่ถืออะไร ดูประหนึ่งว่าถือพุทธศาสนาแล้วก็จะต้องถือเรื่องเหล่านี้ด้วย ถ้าทำไปแล้วมีเหตุอะไรไม่ดีเกิดขึ้นก็เหมาเอาว่าที่เกิดเหตุเช่นนั้น เพราะไปทำงานในวันอุบาทว์หรือวันโลกาวินาศ กล่าวมากไปกว่านี้ก็จะเป็นที่ขัดใจกัน ไม่พูดดีกว่า

ข้าพเจ้าไม่มีความรู้ว่าเรื่องที่กล่าวมานี้ เขาคำนวณกันอย่างไร รู้แต่เรื่องหาวันอธิบดีและจำนวนนาคให้น้ำ ซึ่งเพื่อนคนหนึ่งเขามีแก่ใจจดส่งมาให้ดังนี้

"สิทธิการิยะ ถ้าจะหาเป็นวันอธิบดี ให้ตั้ง พ.ศ. ที่ต้องการลง เอา ๗ หารเหลือเศษเท่าใด เศษนั้นเป็นวันอธิบดี ถ้าเป็นเศษ ๑ ก็เป็นวันอาทิตย์ ถ้าเป็นเศษ ๖ ก็เป็นวันศุกร์ ถ้าลงตัวไม่มีเศษก็เป็นวันเสาร์"

รู้แล้วก็ง่ายนิดเดียว เช่นใน พ.ศ. ๒๔๙๒ นี้ เมื่อเอา ๗ หารจะลงตัวไม่มีเศษ ก็เป็นวันเสาร์ ถ้าต้องการทราบว่าปีนั้นจะมีนาคให้น้ำกี่ตัว ก็เอาวันอธิบดีตั้ง คูณด้วย ๕ บวกด้วย ๓ และหารด้วย ๗ เหลือเศษเท่าใด ก็เป็นจำนวนนาคให้น้ำเท่านั้นตัวเช่นใน พ.ศ. ๒๔๙๒ นี้ วันเสาร์หรือวันที่ ๗ เป็นอธิบดี เอา ๕ คูณและเอา ๓ บวกก็เป็น ๓๘ แล้วเอา ๗ หาร เหลือเศษ ๓ ในปีนี้จึงมีนาคให้น้ำ ๓ ตัว ๆ เมื่อได้ความอย่างนี้ย่ามใจ พอจะค้นหาให้ทราบถึงวันอื่นได้ จึงค้นหาปฏิทินอย่างเก่ามาพิจารณาดูหลาย ๆ ปีด้วยกัน ก็ปรากฏเป็นวันเหล่านี้ผุดขึ้นเป็นลำดับซ้ำกันทุก ๆ ระยะ ๗ วัน ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๙๒	วันอธิบดี	เสาร์
	วันธงชัย	จันทร์
	วันอุบาทว์	อาทิตย์
	วันโลกาวินาศ	จันทร์

	วันอธิบดีฝน	พฤหัสบดี
	นาคให้น้ำ	๓ ตัว
พ.ศ. ๒๔๙๓	วันอธิบดี	อาทิตย์
	วันธงชัย	พฤหัสบดี
	วันอบาทว์	พธ
	วันโลกาวินาศ	อังคาร
	วันอธิบดีฝน	ศุกร์
	นาคให้น้ำ	๑ ตัว
พ.ศ. ๒๔๙๔	วันอธิบดี	จันทร์
	วันธงชัย	อาทิตย์
	วันอุบาทว์	เสาร์
	วันโลกาวินาศ	พุธ
	วันอธิบดีฝน	เสาร์
	นาคให้น้ำ	๖ ตัว
พ.ศ. ๒๔๙๕	วันอธิบดี	อังคาร
	วันธงชัย	พุธ
	วันอุบาทว์	อังคาร
	วันโลกาวินาศ	พฤหัสบดี

	วันอธิบดีฝน	อาทิตย์
	นาคให้น้ำ	๔ ตัว
พ.ศ. ๒๔๙๖	วันอธิบดี	พุธ
	วันธงชัย	เสาร์
	วันอุบาทว์	ศุกร์
	วันโลกาวินาศ	ศุกร์
	วันอธิบดีฝน	จันทร์
	นาคให้น้ำ	๒ ตัว
พ.ศ. ๒๔๙๗	วันอธิบดี	พฤหัสบดี
	วันธงชัย	อังคาร
	วันอุบาทว์	จันทร์
	วันโลกาวินาศ	เสาร์
	วันอธิบดีฝน	อังคาร
	นาคให้น้ำ	๗ ตัว
พ.ศ. ๒๔๙๘	วันอธิบดี	ศุกร์
	วันธงชัย	ศุกร์
	วันอุบาทว์	พฤหัสบดี
	วันโลกาวินาศ	อาทิตย์

	วันอธิบดีฝน	พุธ
	นาคให้น้ำ	๔ ตัว
พ.ศ. ๒๔๙๙	วันอธิบดี	เสาร์
	วันธงชัย	จันทร์
	วันอุบาทว์	อาทิตย์
	วันโลกาวินาศ	จันทร์
	วันอธิบดีฝน	พฤหัสบดี
	นาคให้น้ำ	๓ ตัว
พ.ศ. ๒๕๐๐	วันอธิบดี	อาทิตย์
	วันธงชัย	พฤหัสบดี
	วันอุบาทว์	พุธ
	วันโลกาวินาศ	อังคาร
	วันอธิบดีฝน	ศุกร์
	นาคให้น้ำ	๑ ตัว

ตามบัญชีข้างบนนี้ จะเห็นได้ว่า วันอธิบดี วันโลกาวินาศ และวันอธิบดีฝน มีวันเรียงกันเป็นลำดับตั้งแต่วันอาทิตย์ถึงวันเสาร์ตามปีที่ถัดไปดังความหมุนของเครื่องจักรเช่น พ.ศ. ๒๔๙๒ วันเสาร์เป็นวันอธิบดี ปีถัดไปก็

เป็นวันอาทิตย์ พอถึงวันศุกร์ครบ ๗ วัน ก็ขึ้นต้นเป็นวันเสาร์ไปใหม่ ส่วนวันโลกาวินาศ และวันอธิบดีฝนก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน จะเคลื่อนวันกันกับวันอธิบดีระยะ ๒ วัน และ ๕ วัน คือ วันเสาร์เป็นวันอธิบดี วันจันทร์ก็เป็นวันโลกาวินาศ และวันพฤหัสบดีเป็นวันอธิบดีฝน ส่วนธงชัย วันอุบาทว์ และจำนวนนาคให้น้ำ ไม่เรียงไปตามลำดับวันและตัวเลข แต่กระนั้นก็มีชุดของมันเป็นจำนวน ๗ เมื่อครบ ๗ ปีแล้วก็ตั้งต้นไปใหม่ และเหลื่อมล้ำกันในระหว่างวันต่อวัน เป็นจำนวน ๓ และ ๔ สลับกันเรื่อยไปเช่นถ้าวันธงชัยหรือวันอุบาทว์เป็นวันจันทร์ ปีถัดไปก็เป็นวันพฤหัสบดี วันอาทิตย์และวันพุธสลับกันไป และเมื่อเทียบกับวันอธิบดีแล้ว ก็มีวันต่อกันในชุดเหลื่อมสลับกันไป เป็นระยะ ๒,๒,๕. ตลอดจนจำนวนนาคให้น้ำ

เรื่องพระยานาคให้น้ำ

เรื่องสงกรานต์มีนาคให้น้ำกี่ตัว มักเป็นที่สนใจของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวกสิกร จึงสนใจเรื่องน้ำเกี่ยวกับทำนาของเขา นาคนั้นมีตั้งแต่ตัวเดียวจนถึง ๗ ตัวเป็นอย่างมาก ถ้าสงกรานต์ปีไหนนาคให้น้ำตัว

เดียวก็เข้าใจอย่างซึมทราบว่าปีนั้นฝนจะอุดมสมบูรณ์ เพราะทำงานแต่ตัวเดียวถ้าทำจริง ก็ดีกว่าทำด้วยกันหลายตัวถ้าทำไม่เต็มที่ เช่นปีไหนนาคให้น้ำมากตัว ฝนจะน้อย เพราะเกี่ยงกัน ด้วยต่างตัวมีเสรีที่จะไม่ทำตามหน้าที่ก็ได้ เพราะไม่มีอะไรบังคับ เหตุด้วยพระยานาคที่ให้น้ำนั้นอยู่ในทะเลสีทันดร อันอยู่พ้นพิภพโลกนี้ไปไกลนัก พ่นน้ำในทะเลนั้นเล่น น้ำก็ลอยขึ้นไปในอากาศ แล้วลมหอบมาเป็นฝน เป็นเรื่องเล่นน้ำของพระยานาค ไม่ใช่ทำงานตามหน้าที่ จะเล่นน้ำให้น้ำอย่างไร ก็แล้วแต่พระยานาค ซึ่งมนุษย์ก็สามารถเดาได้ อนึ่ง ถ้าจะถามว่าปีใดนาคให้น้ำตัวเดียว แต่ฝนกลับแล้งจะว่าอย่างไร ที่ทำนายไว้จะไม่ผิดหรือ แก้ว่าไม่ผิด เพราะนาคให้น้ำตัวเดียว ลางทีก็เหนื่อยไม่เล่นน้ำต่อไป น้ำจึงน้อย เป็นอันทำนายไม่ผิดทางขึ้นทั้งล่อง ขึ้นชื่อว่าน้ำในทะเลจะเป็นทะเลสีทันดรหรือทะเลอะไรก็ตาม ตามปรกติก็ต้องเป็นน้ำเค็ม ทำไมน้ำฝนจึงไม่เค็ม ข้อนี้ไปได้ความจากคติข้างจีนว่า ฝนนั้นเกิดจากมังกรสำแดงฤทธิ์พ่นน้ำไปจากทะเล และน้ำทะเลเมื่อถูกฤทธิ์ของมังกรดูดเอาไปและพ่นออกมา ก็เปลี่ยนสภาพของ

น้ำจากความเค็มมาเป็นความจืด นาคให้น้ำของเราก็จะเป็นทำนองเดียวกันกับมังกร ซึ่งถ้าจะว่าไปนาคและมังกรก็เป็นพวกเดียวกัน คือเป็นงูมีเดรา จะต่างกันก็แต่ฝ่ายหนึ่งมีตีน และอีกฝ่ายหนึ่งไม่มีเท่านั้น

ถ้าว่าทางอินเดีย ผู้ที่ให้น้ำให้ฝนคือพระพิรุณ ซึ่งเป็นเทพบดีแห่งน้ำ เหตุนี้คำว่าฝนลางทีเราก็เรียกว่าพิรุณ คือไปเอานามของท่านมาเรียก การส่งน้ำฝนมาให้โลกมนุษย์ เห็นทีท่านจะไม่ได้ลงมือเองเพราะเป็นงานง่าย ๆ ดีร้ายท่านคงใช้พระยานาคซึ่งเป็นพาหนะทรงของท่านเป็นผู้ทำหน้าที่แทน ถ้าจะเปรียบพระพิรุณทรงนาคเป็นเหมือนกระทรวงเกษตร พระยานาคก็เท่ากับเป็นกรมชลประทาน ถ้าพระยานาคทำให้เกิดฝนมากเกินไปหรือเกิดฝนแล้ง เป็นที่เดือดร้อนแก่ใคร ๆ พระพิรุณก็ไม่ต้องรับผิดชอบและพระยานาคก็ไม่ต้องถูกลงโทษ นี่ข้าพเจ้าเป็นแต่คิดเล่น ส่วนพวกชาวบ้านชาวนาไม่คิด เพราะ “ที่ใดความไม่รู้เป็นสุขใจ ถ้าไปคิดเข้าก็เป็นเขลา” สู้อยู่ในหุบเขาแห่งความไม่รู้ดีกว่า ถึงจะอยู่ในที่คับแคบไม่ก้าวหน้า เพราะไปไหนไม่ได้ด้วยมีภูเขาใหญ่คือความไม่รู้กั้นไว้ ก็ยังสบาย

ใจไม่มีใครเข้ามารุกราน แต่ในที่สุดก็อยู่ไม่ได้ ความรู้มันต้องมีแทรกเข้ามาไม่มากก็น้อย ตามความเจริญของสมัย

คนแต่ก่อนแม้ถึงทุกวันนี้ในท้องถิ่นลางแห่ง ถ้าปีใดฝนแล้งทำนาไม่ได้ก็ไม่โทษเอาพระพิรุณและพระยานาคเท่าไรนัก แต่ไพล่ไปโทษเอาที่เจ้าเมือง ปีใดฝนตกเป็นอุดมมัธยม ก็นับถือว่าเจ้าเมืองคนนั้นดี ถ้าปีไหนฝนแล้งก็บ่นกระปอดกระแปด ซัดเอาว่าเจ้าเมืองคนนั้นไม่ดี นี่ก็ไปเข้าคติทางพวกชาวบ้านของจีน แต่ของเขาดีกว่าที่มีเซียนคอยสอดส่องดูทุกข์สุขของราษฎร ถ้าเจ้าเมืองหรือใครคนไรทำดี ถึงจะเข้าที่อับจนเซียนก็ช่วยให้พ้น ถ้าเจ้าเมืองหรือใครทำไม่ดี เมื่อถึงคราวพลาดพลั้งชะตาตกเมื่อใดเซียนก็ลงโทษซ้ำเติมให้เป็นอย่างผีซ้ำด้ามพลอย เหตุนี้คนจึงกลัวไม่กล้าทำชั่ว ที่นิยายนิทานของเก่ามีเรื่องเซียน เรื่องผี เรื่องเทวดา คอยให้ดีให้ร้ายแก่คนที่ทำดีหรือทำชั่ว ก็เป็นอุบายที่ดีในแง่หนึ่งที่จะสอนใจคนซึ่งยังมีระดับการศึกษาอยู่ในขั้นต่ำ ให้บำเพ็ญแต่คุณงามความดีเป็นการบุญการกุศล และละเว้นประกอบกรรมทำชั่วซึ่งเป็นบาปเป็นอกุศล

เพราะมีผีสางเทวดาและเซียนคอยสอดส่องดูอยู่และให้ดีหรือให้ร้ายได้ ที่ราษฎรแต่ก่อนโทษเอาแก่เจ้าเมืองตลอดจนกรมการอำเภอด้วยก็ถูกแล้ว เพราะเขานับถือว่าเป็นที่พึ่งของเขา อาจให้ดีให้ร้ายแก่เขาได้โดยตรง ถ้าเขาทำอะไรแก่เจ้าเมืองไม่ได้ ชาวจีนพวกชาวบ้านก็เอาเจว็ดเจ้าผีจะเป็นพระภูมิเจ้าที่หรือเป็นเจ้าผีองค์ใดอยู่ในตำบลท้องที่ของเขาไปลงโทษแทน โดยเอาเจว็ดไปตากแดดหรือไปกดน้ำสาดน้ำเสียให้เบียกจนทนไม่ไหว ก็จะหมดความดื้อและต้องบันดาลให้มีฝนตกลงมา หรือกลับกัน ถ้าฝนตกมากเกินความต้องการ ก็เอาเจว็ดเข้าขังเสีย เมื่อใดฝนเลิกตกจึงจะไขกุญแจเอาเจว็ดออกจากที่ขัง เขาถือว่าทำอย่างนี้เป็นได้ผลเสมอ

ลางท่านที่เคยอ่านคัมภีร์ไตรภูมิอาจแย้งว่า ฝนที่ตกลงมา ไม่ใช่เป็นน้ำมาจากทะเล และไม่ใช่พระพิรุณประทานหรือพระยานาคให้น้ำ แต่ว่าเป็นน้ำในสระอโนดาตบ่าหิมพานต์ซึ่งถูกลมพายุหอบเอามา เหตุนี้น้ำฝนจึงจืดสนิทและเย็นกว่าน้ำตามธรรมดา เพราะเป็นน้ำในสระทิพย์ เรื่องนี้ข้าพเจ้าก็รู้ว่าในคัมภีร์ไตรภูมิกล่าวไว้เช่นนั้น แต่ก็ยัง

มีต้นเหตุของฝนอีกเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องของชาวบ้านว่า ในฤดูร้อนเทพวัสวลาหก คือเทวดาเมฆฝนทนความร้อนไม่ไหว ก็เปิดวิมานเมฆเสีย ฝนจึงไม่มีตก ครั้นพ้นฤดูร้อนแล้วก็เปิดวิมานออกมาจึงทำให้มีฝนตก ถ้าจะถามว่าเทพวัสวลาหกเอาน้ำฝนมาจากไหน ก็ไม่มีกล่าวไว้ จึงทำให้ต้องนึกเอาเองว่า เห็นจะเป็นน้ำที่พระยานาคพ่นขึ้นไปหรือถูกลมหอบเอามาจากสระอโนดาต ขึ้นไปเก็บไว้ในวิมานเมฆต่อเมื่อเทวดาเปิดวิมานเมฆเมื่อใดฝนก็ตกลงมา ชาวบ้านทางประเทศธิเบตว่า พระยานาคซึ่งเป็นใหญ่ในบาดาล สั่งให้มังกรผัวเมียขึ้นไปบนสวรรค์ ขึ้นไปทำไมไม่มีกล่าว แล้วมังกรผัวเมียคู่นั้นก็ไปเกิดลูกบนนั้น (เต็มทีไม่รู้จักที่สูงที่ต่ำ) ก็มีความดีใจเล่นสนุกเล่นไล่กัน ถ้ามีน้ำนมเหลือมาก ก็ให้น้ำนมนั้นไหลลงมาเป็นสายฝน เสียงที่ดังอู้ ๆ เวลาฝนตกคือเสียงมังกรตื่นเมฆเลี้ยวไล่กัน (G. A. Combe, A Thibetan on Thibet, p. 42) เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องพยายามจะอธิบายถึงต้นเหตุของฝน ตามที่คนโบราณคิดเห็น ท่านจะเชื่อเรื่องไหนก็เลือกเชื่อเอาเถิด มีให้ท่านเลือกได้ตามชอบใจ

เกณฑ์น้ำฝนที่ว่าตกเท่านั้นห่าเท่านี้ห่า คือตกในเขาจักรวาลเท่านั้นห่า ในป่าหิมพานต์เท่านั้นห่า ในมหาสมุทรเท่านั้นห่า และในโลกมนุษย์เท่านั้นห่า ถ้าวันอธิบดีฝนเบื้นวันอังคาร ฝนที่ตกลงมารวมทั้งหมด ๓๐๐ ห่า ซึ่งเบื้นจำนวนอย่างน้อยที่สุด ถ้าวันอาทิตย์หรือวันเสาร์ ๔๐๐ ห่า ถ้าเบื้นวันจันทร์หรือวันพฤหัสบดี ๕๐๐ ห่า ถ้าเบื้นวันพุธหรือวันศุกร์ ๖๐๐ ห่า ซึ่งเบื้นจำนวนอย่างมากที่สุด ถ้าจำนวนรวมเบื้นเท่าใดก็เบื้นตกในมนุษยโลกแต่ส่วนเดียวใน ๑๐ ส่วน เช่นจำนวนรวมเบื้น ๔๐๐ ห่า ก็เบื้นจำนวนที่ตกในมนุษยโลก ๔๐ ห่า ทวีคูณจำนวนนี้ขึ้นไปเบื้น ๘๐ ห่า ก็เบื้นจำนวนที่ตกในมหาสมุทร ถ้าตรีคูณและจตุคูณจากจำนวน ๔๐ ห่า ก็จะเบื้น ๑๒๐ ห่า และ ๑๖๐ ห่า ซึ่งเบื้นจำนวนที่ตกในป่าหิมพานต์และในเขาจักรวาลตามลำดับ ในจำนวนรวมจำนวนอื่นก็เบื้นเช่นเดียว นี่ข้าพเจ้าเอาประกาศสงกรานต์มาสอบวิจารณ์ดู ไม่ได้จากตำราโดยตรงจึงอาจผิดก็ได้

เกณฑ์ธัญญาหาร มี ๔ อย่าง เรียกตามลำดับเศษที่คำนวณได้ คือ

เศษ ๑ ชื่อลาภ ได้ ๑๐ เสีย ๑
เศษ ๒ ชื่อวิบัติ ได้กึ่งเสียกึ่ง
เศษ ๓ ชื่อบั่จฉิม ได้ ๑ เสีย ๕
เศษ ๔ ชื่อบั่จฉิม ได้ ๑ เสีย ๕
เศษ ๕ ชื่อวิบัติ ได้กึ่ง เสียกึ่ง
เศษ ๖ ชื่อลาภะ ได้ ๑๐ เสีย ๑
เศษ ๗ ชื่อปาปะ ได้ ๑ เสีย ๑๐

เกณฑ์ธาราธิคุณ มี ๔ ราศี ซึ่งในที่นี้หมายถึงกอง ธาตุทั้งสี่ ถ้าตก

ราศีเตโช น้ำน้อย
ราศีวาโย น้ำน้อย
ราศีปถวี น้ำงามพอดี
ราศีอาโป น้ำมาก

ปฏิทินบัตรแบบเก่าซึ่งมีบอกข้อความดังกล่าวมาข้างต้นเห็นจะมีเหมือนกันหมดในชาติต่าง ๆ ทางแหลมอินโดจีน แสดงว่าชาติต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นวัฒนธรรมหลายอย่างที่ร่วมกับเราได้ดี แต่ใครจะรุดหน้าไปไกลกว่ากันได้เร็ว ก็อยู่ที่รู้จักปรับปรุง

และฟื้นฟูส่วนแห่งวัฒนธรรมเหล่านี้ มีประเพณีเป็นต้น เมื่อนึกถึงราษฎรส่วนใหญ่ของชาติต่าง ๆ ข้างต้นเหล่านี้ที่เป็นพวกชาวบ้านและชาวชนบทนั้น มีมากกว่าชาวพวกอื่น ถ้ามีน้อยกว่าพวกอื่นก็ไม่สมดุลย์กับประเทศที่ประกอบกสิกรรมเป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นเมื่อในสมัยก่อน การศึกษาอย่างสมัยใหม่ยังไม่แพร่หลาย ความรู้และความคิดของคนเหล่านั้น จึงก้าวช้าเพราะอยู่ในวงจำกัด ไม่เจริญและก้าวเร็วเหมือนชาวกรุงชาวเมือง ราษฎรเหล่านี้อยู่ใกล้กับสิ่งธรรมชาติ มีทุ่งหญ้าป่าเขาลำเนาไม้เป็นต้น และคุ้นอยู่กับประเพณีเดิมสืบกันมา จนฝังลึกอยู่ในจิตใจ เมื่อเห็นสิ่งใดเป็นของแปลกและของใหม่ ถ้ายังไม่รู้และยังไม่แน่ใจก็เปลี่ยนได้ช้า ไม่อยากทิ้งของเก่าและคว้าของใหม่ ถ้าเขารู้และเข้าใจได้ดีว่าของใหม่มีคุณและเป็นประโยชน์แก่เขา ทำไมเขาจะไม่รับเอา ด้วยเหตุนี้ จะเอาความคิดความรู้และจิตใจของชาวบ้านของคนแต่ก่อนมาเปรียบเทียบกับคนสมัยนี้ ซึ่งมีการศึกษาดีกว่า จึงไล่กันไม่ทัน ถ้าเร่งให้ทันก็เป็นทันอย่างล้มลุกคลุกคลาน เพราะความสามารถความจำเป็นและความต้องการของเขาซึ่งเขาสนใจ ต่างกัน

กับเรา ความคิดเห็นและความรู้ก็ต่างกัน เพราะฉะนั้นจะอัด
ให้เข้าแม่พิมพ์เดียวกับของชาวกรุงก็ทำไม่ได้ ถึงอัดเข้าไป
จนได้ก็ต้องเบี้ยว ๆ บูด ๆ นิ้วของเราทั้ง ๕ นิ้ว ถ้าเป็นพิมพ์
เดียวเท่ากันหมด ก็จะเป็นนิ้วที่ใช้การอะไรไม่ได้ดี นิ้วทุก
นิ้วก็มีหน้าที่ซึ่งกระทำต่าง ๆ กัน จึงจะเหมือนหรือเท่า
กันไม่ได้ แต่ทุกนิ้วก็จะต้องได้รับการบำรุงในลักษณะของ
นิ้วให้สมบูรณ์ จึงจะทำประโยชน์ในการใช้ประสานกันเป็น
อันหนึ่งอันเดียวได้

เหตุไรในปฏิทินบัตรแต่ก่อน จึงไม่บอกวันคืนเดือนปี
ทางสุริยคติเหมือนอย่างปฏิทินสมัยใหม่ แต่ว่าบอกวันทาง
จันทรคติเป็นข้างขึ้นข้างแรม และบอกปีเป็นชื่อตาม
๑๒ นักษัตร คือ ชวด ฉลู ขาล เถาะ เป็นต้น ก็เพราะการ
นับวันทางสุริยคติ ดูเหมือนจะมีใช้ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒
นี้เอง ก่อนนั้นขึ้นไปเขาใช้นับกันทางจันทรคติ ซึ่งราษฎร
ถึงจะไม่มีปฏิทินดู ใช้ดูจากดวงจันทร์เป็นเดือนเกิดเดือนดับ
หรือข้างขึ้นข้างแรมพอสังเกตรู้ได้เป็นประมาณ นอกนี้
ทางพุทธศาสนาก็ยังถือวันทางจันทรคติอยู่ การนับวัน
ทางจันทรคติจึงมีความจำเป็นแก่เขา เพราะเกี่ยวกับการ

ทำไร่ไถนาตามฤดูกาลและการทำบุญสุนทานของเขาถ้าเปลี่ยน
การนับนี้เป็นเด็ดขาด ถ้ายิ่งทางศาสนาด้วยแล้ว เปลี่ยนจาก
จันทรคติให้เป็นสุริยคติเป็นแบบสากลก็ยุ่งใหญ่ แม้แต่
ในศาสนาคริสตังก็ยังไม่ทิ้งการนับทางจันทรคติไปได้เด็ด-
ขาด วันพระเยซูถูกตรึงบนไม้กางเขนและวันที่พระองค์
กลับฟื้นพระชีพใหม่ ก็ยังถือวันทางจันทรคติอยู่ เหตุนี้
ปฏิทินบัตรอย่างใหม่ลางฉบับ จึงมีวันบอกไว้ทั้งสองอย่าง
คือสุริยคติและจันทรคติ เพราะราษฎรซึ่งรวมทั้งเราด้วย
ยังต้องการใช้อยู่ในลางคราว อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเราจะไป
ถามเขาว่าเกิดวันที่เท่าไร เดือนไร ทางสุริยคติ ก็บอกกัน
ไม่ได้ทุกคน แม้แต่คนชาวกรุงเอง มีกี่คนที่จำวันเกิดของ
ตนทางสุริยคติได้ นอกจากจะจดหรือจำไว้เป็นพิเศษ
ถึงเรื่องปีก็เหมือนกัน ถ้าบอกเป็นชวด ฉลู ฯลฯ ก็จำได้ง่าย
เพราะนึกเห็นรูปสัตว์ตามชื่อปีนั้น ๆ แม้ใช้ได้ไม่ดีเหมือน
ใช้ในตัวเลข เพราะใช้จำกัดอยู่ได้เพียง ๑๒ เลขเท่านั้น
แต่ถ้าว่าอีกแง่หนึ่ง ก็ดีกว่าจำตัวเลขล้วน ๆ ซึ่งจำยาก
คนโบราณซึ่งเราเข้าใจว่าจำอะไรเก่ง ว่ากันเป็นปรกติอย่าง
ทั่วไป เมื่อถึงจำนวนตัวเลขมาก ๆ ก็จำไม่ได้เหมือนกัน

จนเกณฑ์ลบพุทธศักราชเป็นจุลศักราชเรียกว่า กหำปายา คือเปลี่ยนตัวเลขเป็นตัวหนังสือ ให้เป็นคำเพื่อจำได้ มีเรื่องเกิดขึ้นในเมืองฝรั่งเรื่องหนึ่ง ซึ่งผู้ใหญ่เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า คนขึ้นรถไฟผิดคัน เพราะจำตัวเลขประจำพลาดเป็นอย่างนี้บ่อย ๆ เขาเห็นไม่ได้เรื่องจึงเขียนเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ ไว้ที่ข้างรถด้วย คนก็ขึ้นรถไม่ผิดคัน เพราะจำได้ง่ายว่ามากับรถรูปสัตว์อะไร เรื่องจำปีชื่อเกิดเป็น ๑๒ นักษัตรก็เข้าทำนองนี้ ท่านผู้ใหญ่บอกข้าพเจ้าต่อไปว่าญี่ปุ่นนั้นหนักมือใช้ ๑๒ นักษัตรหมายทั้งปีและเดือนตลอดจนโมงด้วย ที่จริงดี เพราะเป็นของจำง่ายกว่าเลข

สงกรานต์กำหนดวันทางสุริยคติ แต่ราษฎรคุ้นอยู่กับวันทางจันทรคติ จึงมีวันสงกรานต์เคลื่อนไม่ตรงกันทุกปีทางราชการแต่ก่อนจึง มีประกาศ บอก วันสงกรานต์ว่าตรงกับวันไรเดือนไรทางจันทรคติ แล้วยังเขียนรูปนางสงกรานต์แขวนไว้ที่บานพระทวารในพระบรมราชวังด้วย เมื่อใครใคร่ดูก็ไปดู แต่ก็ไม่ได้สนับสนุนอะไร ทำอย่างนี้จะเรียกว่าก้าวช้าหรือก้าวเร็ว เป็นสมัยเก่าหรือสมัยใหม่ ก็ตามใจเถิด แต่ว่าเป็นก้าวเรื่อยไปโดยลำดับไม่มีข้ามก้าว เพราะความคิดและความรู้ของคน ย่อมงอกงามและเป็นไปโดยลำดับ

ต้องเป็นเด็กมาก่อนแล้วจึงเป็นหนุ่มเป็นสาวและเป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้ใหญ่เต็มที่แล้วก็แก่ชราไม่มีก้าวหน้าอีก ในที่สุดก็ตายไป ดูคนรุ่นใหม่ก็สืบต่อ ๆ มา แต่ก็ไม่เหมือนเก่าทีเดียว เพราะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสมัย แต่ก็ไม่ทิ้งเค้าของเก่าเสียทีเดียว จึงจะเป็นการสืบต่อจากเก่ามาเป็นใหม่ได้โดยไม่ขาดตอนกัน คนรุ่นเก่าถ้าก้าวหน้าเรื่อยโดยไม่มีหยุดและไม่ตายไปไม่ได้ เพราะคนรุ่นใหม่จะไม่มีโอกาสมาเกิดและสืบต่อแทนกัน เมื่อคนรุ่นก่อนแก่ชราและตายแล้ว เขาก็เอาไปเผาหรือฝั่งหรือจะเอาไปโยนทิ้งน้ำหรือโยนทิ้งไว้ให้แร้งกิน ก็แล้วแต่เรื่อง เพราะมันตายแต่ร่างกาย ส่วนชื่อและโคตรไม่ตาย เพราะมีเชื้อสายเป็นผู้สืบต่อรับชื่อและสกุลเป็นมรดกต่อไป คือมีทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต สืบเนื่องกันเป็นสังสารวัฏกันมานานแล้ว จนไม่ทราบว่าเราตั้งต้นแต่เมื่อไร ถ้าไม่มีผู้สืบต่อ ก็เป็นสูญสิ้นชื่อสิ้นชาติอยู่เพียงนั้น นี้มีแก่คนฉันใด ก็มีแก่ประเทศชาติได้ฉันนั้น ด้วยเหตุดังนี้ ในท้ายประกาศวันมหาสงกรานต์ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ จึงบอกเป็นเครื่องเตือนสติไว้ในวันขึ้นปีใหม่ ให้อาณาประชาราษฎรของพระองค์ “จงรีบขวนขวายประพฤติการบุญ

การกุศลเป็นความสุจริตให้มากด้วยกาย วาจา และใจโดย
เป็นการเร็ว เหมือนอย่างชนที่ศีรษะเพลิงไหม้แล้วรีบร้อน
จะดับไฟในศีรษะของตน ฉะนั้นสรรพการกุศลทั้งปวง
พึงสำสม ทำให้พร้อมมูลในสันดานด้วยความไม่ประมาท
ด้วยประการทั้งปวงเทอญ" นี่เป็นพระบรมราโชวาท
ทรงพระกรุณาพระราชทานแก่ข้าราชการและ ไพร่ฟ้า
ข้าแผ่นดินของพระองค์ในวันขึ้นปีใหม่ จนมาเปลี่ยน
เป็นพระราชทานสมุดปฏิทินปีใหม่ของหลวง ดังที่เป็นอยู่
ในบัดนี้

กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า สงกรานต์ตามปรกติมี ๓ วัน
คือวันต้นเป็นวันมหาสงกรานต์ วันถัดมาเป็นวันเนา
และวันสุดท้ายเป็นวันเถลิงศก วันมหาสงกรานต์คือวัน
ต้นของปีใหม่จึงถือว่าเป็นวันสำคัญ และมีทำบุญกันทั่วไป
เป็นงานใหญ่ในวันนั้น วันเถลิงศกเป็นวันเปลี่ยนศักราช
ใหม่ก็ถือว่าเป็นวันสำคัญ ของวันปีใหม่ได้อีกวันหนึ่ง
ส่วนวันเนาซึ่งอยู่กลางของวันหัวท้าย ไม่มีเรื่องอะไรที่
สำคัญนอกจากเล่นนักขัตฤกษ์ สงกรานต์สนุกสนาน จึงถือ
ว่าเป็นวันอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ทำอะไรที่ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ

ในวันเกี่ยวกับขึ้นปีใหม่ ผิดกับวันมหาสงกรานต์และวันเถลิงศก แต่เผอิญสองวันนี้ไม่พ้องกันเป็นวันเดียวหรือต่อเนื่องกัน ทำให้ขาดระยะไป จึงเอาวันเนาเข้ามาแทรกกลางเพื่อเชื่อมให้ต่อกันเป็นงานเดียว และก็พอดีเป็นงานมีสามวัน อันเป็นจำนวนซึ่มทราบที่เราถนัดอะไร ๆ ก็ต้องเป็นจำนวนสามทั้งนั้น เรื่องก็เหมาะกันเท่าที่ข้าพเจ้ากล่าวมานี้ เป็นเรื่องการศึกษาทางวิพากษ์-วิจารณ์ เรื่องจึงมีต่อไปว่า คำว่า เนา แม้จะเป็นคำเขมร แต่ก็เป็นคำที่รู้จักกันดีในหนังสือ แต่ทำไมจึงต้องเลือกใช้คำนี้ จะใช้เป็น วันอยู่หรือ วันว่าง เป็นคำไทย ๆ แทนคำว่า วันเนา ไม่ได้หรือ หรือว่าเรื่องจะติดมาทางชาติอื่นก็ยังรู้ไม่ได้ เมื่อยังรู้ไม่ได้ก็ต้องมีความเห็นอยู่เพียงแค่นี้ก่อน

ข้าพเจ้าเล่าเรื่องสงกรานต์ที่แล้วมา ออกจะเป็นไปในทางวิพากษ์วิจารณ์มากไป ยังไม่ได้เริ่มถึงเรื่องประเพณีเกี่ยวกับสงกรานต์ที่ชาวเราประพฤติกัน อยู่ทั้งนี้ก็เพราะจำเป็น เพื่อเป็นความสะดวกต่อไปในการบรรยาย ข้าพเจ้าจะแบ่งเรื่องประเพณีเกี่ยวกับสงกรานต์ดังต่อไปนี้ :—

ก. วันจ่ายสงกรานต์ ตอนนี้แทรกเรื่องแต่งตัวของชาวไทย อันไม่เกี่ยวกับเรื่องสงกรานต์เท่าไรนัก ถ้าไม่สนใจก็ข้ามไปได้ ฯลฯ

ข. เรื่องทำบุญตักบาตร ก่อพระเจดีย์ทราย ปล่อยนก ปล่อยปลา ฯลฯ

ค. เรื่องสระน้ำและรดน้ำ ฯลฯ

ฆ. เรื่องสาดน้ำเล่นสนุกกัน

ง. การเล่นรื่นเริงวันสงกรานต์

จ. วิจารณ์เรื่องตรุษและวันสงกรานต์

การแต่งตัวของชาวไทย

ก่อนถึงวันสงกรานต์วันหนึ่งคือในวันที่ ๑๒ เมษายน เป็นวันเตรียมซื้อหาสิ่งของสำหรับทำบุญวันรุ่งขึ้น ก่อนวันจ่ายนี้ขึ้นไปพวกผู้หญิง โดยเฉพาะพวกสาว ๆ ต่างตัดผมจับเขม่ากันไรเป็นพิเศษไว้ต้อนรับวันสงกรานต์ นี่กล่าวอย่างสมัยก่อน ถ้าเป็นอย่างสมัยนี้ก็เปลี่ยนเป็นดัดผมแทนตัดผม และไม่ต้องเตรียมการเป็นพิเศษ เพราะผู้หญิงสมัยนี้ดัดผมกันบ่อย ๆ ในปีหนึ่งก็หลายครั้งด้วย

มีงานที่จะต้องแต่งตัวไปอวดกันมีแทบทุกวัน ส่วนผู้หญิงสาวแต่ก่อน ถ้าเป็นสามัญในหมู่พวกชาวบ้าน ไม่มีโอกาสจะแต่งได้บ่อย ๆ จะแต่งอวดกันได้ก็นานทีปีละไม่กี่ครั้ง เช่นในวันสงกรานต์เป็นต้น ผมที่เขาตัดกันในสมัยก่อน คือเมื่อสมัยต้น ๆ ของรัชกาลที่ ๕ และเหนือนั้นขึ้นไป ข้าพเจ้าเกิดไม่ทันเห็น นอกจากเห็นในภาพถ่ายซึ่งท่านทั้งหลายก็คงเคยเห็น และคงจะเคยได้ยินชื่อว่าผมมหาดไทย แต่ที่เรียกกันเป็นสามัญอย่างไม่สุภาพว่า ผมหลักแจว ผมมหาดไทยนั้นมีสองอย่าง คือมหาดไทยโกนและมหาดไทยตัด มหาดไทยโกนเขาโกนผมข้าง ๆ ให้เกลี้ยง เหลือไว้แต่ตอนกลางเป็นรูปกลมแผ่แบนดังแปรง ทรงผมชนิดนี้อย่างเก่าที่สุด เคยเห็นภาพเขียนในหนังสือจดหมายเหตุของลาลูแบร์ และยังมีต่อมาถึงต้นรัชกาลที่ ๕ ดูภาพจิตรกรรมตามผนังโบสถ์ก็เห็น ส่วนมหาดไทยตัด คือตัดข้างให้เตียนแทนที่จะโกน ถ้าตัดตอนบนให้ยาวเป็นลำดับขึ้นไปก็เป็นผมรองทรง แต่เขาถอนผมที่อยู่รอบ ๆ ตอนบนออกให้เป็นเห็นรอย เรียกว่าไรผม ถอนแล้วยังไม่เรียบร้อยดีก็เอามีดโกนกันไรเสียอีกที กล่าวมานี้เป็นผม

ของผู้ชาย ถ้าเป็นของผู้หญิงเท่าที่ปรากฏในรูปภาพสมัยอยุธยาเป็นผมประบ่ามีไร อย่างที่ในบทเห่เรือว่า “ผมประบ่าอ่าเอี่ยมไร” ต่อมาจึงตัดเป็นผมสั้น ผู้หญิงสาวสมัยก่อนนอกจากตัดผมจับเขม่ากันไรดังกล่าวมาแล้ว ยังจะต้องจัดหาแป้ง น้ำหอมมันหอมไว้สำหรับแต่งเตรียมให้พร้อม จะได้ผัดและลูบไล้ให้หอมฟุ้งจรุงกลิ่นไปทั่วกายในวันสงกรานต์

สิ่งสำคัญซึ่งเราจะต้องจัดหาไว้แต่เนิ่นอีกอย่างหนึ่ง คือผ้านุ่งห่มใหม่ ๆ อย่างดีสำหรับจะแต่งในวันนั้น เครื่องนุ่งห่มนี้สมัยก่อนสำหรับอยู่ที่ผ้าห่ม จะต้องเตรียมล่วงหน้ากันหลาย ๆ วัน เพราะต้องย้อมเป็นสีต่าง ๆ ตามแต่จะต้องการ ถ้าอย่างดียังจะต้องจีบให้เป็นริ้ว ๆ และต้องอบให้หอมด้วย เมื่อใครได้กลิ่นจะได้เป็นสื่อชวนให้ชื่นใจ เมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็กอยู่ เคยเห็นพวกผู้หญิงสาว ๆ เขาย้อมผ้าห่ม เห็นเขาย้อมกันอย่างกุลีกุจอ ทำกันเปรอะดูทุลักทุเลเลอะไปทั้งลานบ้าน สิ่งที่ใช้ย้อมเป็นสี เท่าที่ได้เห็นและจำได้ มีลูกพุด (สีจำปา) ลูกคำ (สีแสด) ขมิ้นชัน (สีเหลือง) ก้านดอกกรรณิกา (สีแดง) ใบยอ

(สีเขียว) และใบแค (สีเขียวอ่อน) เขาเอาอย่างไหน กับอย่างไหนผสมกันจำไม่ได้เพราะไม่ได้ใส่ใจ อันที่จริง สิ่งที่ใช้ย้อมเป็นสี ยังมีสิ่งอื่นอีกหลายอย่างล้วนเป็นของได้มาจากพรรณไม้แทบทั้งนั้น จะดูตัวอย่างสิ่งเหล่านี้ที่ในหอพิพิธภัณฑ์แห่งชาติได้ตรงห้องแสดงเครื่องเสื้อผ้า ยังเห็นเขาใช้สารส้มและน้ำมะกรูดย้อมทับอีกที ว่าเพื่อให้สีจับผ้าจะได้ไม่ตกง่าย ภายหลังมีสีสวรรค์บรรจุกระป๋องแบน ๆ ยาว ๆ นำมาขายจากต่างประเทศ ราษฎรก็ทิ้งสีย้อมอย่างเก่า มาใช้สีสวรรค์แทน เพราะเป็นของแปลกของใหม่และย้อมได้สะดวกและง่ายกว่าของเก่า ไม่ต้องโขลกต้องตำให้ลำบากลำบน ทั้งสีก็สดงามฉูดฉาดถูกนัยน์ตาแต่ความสด และความงามฉูดฉาดนี้เป็นของงามชั่วแล่น เพราะผ้าห่มย้อมด้วยสีสวรรค์ ใช้ไปไม่กี่วันก็สีตกไปสวรรค์หมดสมกับชื่อ ผิดกับสีอย่างเก่าซึ่งเป็นสีเรียบ ๆ ถึงจะไม่เป็นสีฉูดฉาดกระทบตาเท่าไรนัก แต่ก็ทนทานอยู่ได้นานไม่ไปสวรรค์เร็ว

ย้อมและตากผ้าสีพอให้แห้งหมาดแล้วเอาไปลงเครื่องหอม คือลูกซัด ชะลูด และใบเตย ของ ๓ สิ่งนี้มีกลิ่นหอม

เอาไปต้มด้วยกันแล้วรินเอาน้ำแล้วปล่อยทิ้งไว้ให้เย็น จึง
เติมน้ำดอกไม้เทศและน้ำมันชะมดเช็ด ชะมดเช็ดเป็น
น้ำมันจากอัณฑะของชะมดชนิดหนึ่งซึ่งมันเช็ดไว้ตามซี่กรง
เอาไม้ไปชูดมันออกมาและใส่ไว้ในใบพลู แล้วเอาไป
ย่างไฟให้แห้งและบีบเป็นน้ำมันหยดเก็บไว้ในขวดเล็ก ๆ
น้ำมันชะมดเช็ดมีกลิ่นหอมฉุน ได้กลิ่นก็ยวนใจชอบกล
คล้ายกลิ่นน้ำหอมของฝรั่งลางอย่าง เอาผ้าที่ย้อมจุ้มลงไป
ในน้ำหอมที่กล่าวนี้ ถ้าไม่รีบเร่งและต้องการให้ผ้ามีกลิ่น
หอมติดอยู่นาน ก็แช่ทิ้งค้างคืนไว้รุ่งเช้าขึ้นจึงเอาผ้านั้นมา
มาบีบ ให้หมดน้ำ ห้ามบิด แล้วเข้าเครื่องจีบซึ่งเขาต่อด้วย
ไม้เป็นรางมีร่องลึกยาว มีไม้แผ่นบาง ๆ อย่างไม้บรรทัด
แต่แคบกว่าราวครึ่งหนึ่งหลายอัน สำหรับกดผ้าให้ลงไปอยู่
ในร่องพอครือ ๆ เป็นชั้น ๆ เวลาสอดไม้ทับลงไป
หลายชั้น ก็ชักตอนกลางออก ในที่สุดให้เหลือไว้แต่อันล่าง
กับอันบนเท่านั้น ทิ้งค้างคืนไว้จึงเอาออกผึ่ง ถ้าไม่มีเครื่อง
จีบ ก็ใช้วิธีพับกลับไปกลับมาแล้วเอาเชือกผูกไว้แและทับ
ไว้ให้ขึ้นรอยริ้ว ทับเอาไว้นานพอสมควร ก็เอาออกมาคลี่
และผึ่งแดดให้แห้งสนิท แล้วพับอย่างเดิมและเอาด้ายผูก

ม้วนไว้ บรรจุลงในหีบบุ๋ดหรือขวดโหลขนาดใหญ่ หรือจะบรรจุลงในภาชนะอะไรแล้วแต่เหมาะ และมีอย่างดีก็มีอบควันเทียน อบกำยานด้วยตะคัน เครื่องหอมและดอกไม้หอม สุดแต่จะมีดอกไม้ที่ใช้อบผ้าเอากลิ่น มีดอกพิกุล ดอกมะลิ ดอกสารภี ดอกลำเจียกเป็นต้น ช้า ๆ นาน ๆ เปิดหีบหรือขวดโหล หยิบเอาผ้านั้นออกมาคลี่ดูชม หรือเอาออกมาอวดกัน แล้วบรรจงพับเก็บเอาไว้เข้าที่ตามเดิม จนกว่าจะถึงเวลาแต่งในวันสงกรานต์

เรื่องยังไม่ใช่เท่านี้ แม้เมื่อเวลาจะย้อมผ้า ยังมาสอบถามกันว่าจะย้อมเป็นสีอะไรดี ย้อมวิธีไรจึงจะได้สีสวยสดงดงามมาหาและไต่ถามกันจนหัวกระไดไม่แห้ง ที่ไม่แห้งเพราะคนแต่ก่อนไม่ใคร่ชอบสวมรองเท้าและไม่ได้นั่งเก้าอี้ เมื่อจะขึ้นบนเรือนจึงต้องล้างเท้าที่หัวกระไดเรือน ซึ่งเขามีน้ำใส่ตุ่มไว้ให้ตักล้าง ถ้ามีคนขึ้นบนเรือนบ่อย ๆ ตอนหัวกระไดจึงเปียกน้ำอยู่เสมอไม่มีแห้งได้ เหตุนี้เมื่อมีคนมาหาบ่อย ๆ ถึงจะไม่ต้องล้างเท้าเพราะสวมรองเท้ากันมาก เราก็พูดว่า หัวกระไดไม่แห้งได้ ที่จริงเรื่องเครื่องนุ่งห่มผู้หญิงสาวสมัยก่อนและผู้หญิงสาวสมัยนี้ ก็มีจิตใจไม่ผิด

อะไรกันมากนัก เดี๋ยวนี้แทนที่จะพูดกันด้วยเรื่องนุ่งห่ม สีอะไร กลายเป็นดูรูปแบบเสื้อในหนังสือพิมพ์ ว่าจะตัดแบบไหนดี และก็พูดกันพร่ำเพรื่อด้วยเรื่องแต่งตัว ไม่เหมือนกับสมัยก่อน ซึ่งมักพูดเฉพาะก่อนหน้าเทศกาลตรุษสารทเท่านั้น เพราะไม่ได้แต่งกันบ่อย ๆ ฝรั่งว่าครั้งหนึ่งมนุษย์เคยนุ่งน้อยห่มน้อย ครั้นเดี๋ยวนี้นุ่งมากห่มมากแต่ก็เดือดร้อน เพราะคนอื่นเขานุ่งห่มเสื้อผ้าซึ่งมีราคาแพงกว่าของตน ก็อยากจะตะเกียกตะกายเอาอย่างบ้างเพื่อไม่น้อยหน้า ครั้งหนึ่งมนุษย์เคยหิวเพราะอด แต่เดี๋ยวนี้ในประเทศที่ศิวิไลซ์ทุกประเทศต้องตายกันเป็นจำนวนร้อยจำนวนพันทุกปี เพราะด้วยโรคเกิดจากกินมากเกินไป (Durant's Mansions of Philosophy)

เครื่องแต่งตัวแต่ก่อนเท่าที่ข้าพเจ้าเคยเห็นสมัยเมื่อเป็นเด็ก ถ้าเป็นผู้หญิงก็นุ่งผ้าลายโจงกระเบนและห่มผ้าสีสไบเฉียงและอาจนุ่งสีตามวันที่กำหนดไว้เป็นธรรมเนียม นุ่งห่มอย่างนี้เป็นแต่งอย่างแบบผู้หญิงชาววัง ซึ่งนิยมกันว่าสวยเก๋ ตลอดจนกิริยามารยาทก็งดงามน่าดู เป็นอย่างขัดเกลามาดีแล้ว เรื่องนุ่งผ้าสีประจำวัน คนแต่ก่อน

รู้กันดี ว่าวันไหนควรใช้สีไหน เพราะถือเป็นประเพณี
สืบกันมา ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังมีผู้จำกันได้ แต่เห็นจะน้อยกว่าเก่า
ในพวกที่เป็นรุ่นใหม่ เพราะไม่ได้นุ่งผ้าสีเป็นปรกติแล้ว
เพื่อให้ทราบว่าวันไรใช้สีอะไรจะขอคัดเรื่องนี้จากหนังสือ
สวัสดิรักษา ของสุนทรภู่มากล่าวไว้ดังนี้ :—

อนึ่ง ภูษาทรงณรงค์รบ
ให้มีครบเครื่องเสร็จทั้งเจ็ดสี
วันอาทิตย์สิทธิโชคโฉลกดี
เอาเครื่องสีแดงทรงเป็นมงคล
เครื่องวันจันทร์นั้นควรสีนวลขาว
จะยืนยาวชันษาสถาผล
อังคารม่วงช่วงงามสีครามปน
เป็นมงคลขัตติยาไม่ราคี
เครื่องวันพุธสุดดีด้วยสีแสด
กับเหลือบแปดปนประดับสลับสี
วันพฤหัสจัดเครื่องเขียวเหลืองดี
วันศุกร์สีเมฆหมอกออกสงคราม
วันเสาร์ทรงดำจึงล้ำเลิศ

แสนประเสริฐเสี้ยมศึกจะนึกขาม
อนึ่ง พาชีขี่ขับประดับงาม
จะต้องตามสีสันจึ่งกันภัย

คำกลอนข้างบนนี้เป็นเรื่องสีเกี่ยวกับ พระภูษา ผ้าทรงของพระมหากษัตริย์ เมื่อเสด็จออกณรงค์ราชสงคราม แต่ก็นำเอามาใช้เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ตามปรกติด้วยเพราะถือกันว่าเป็นมงคล ด้วยเป็นสีประจำของเทวดาสัปตเคราะห์ ถ้าแต่งตามสีของท่าน ๆ ก็ช่วยให้เกิดสวัสดิ-มงคล แต่ตามปรกติผู้ที่ใช้ไม่ได้นึกอะไร เมื่อถือกันเป็นประเพณีอย่างนั้นก็ทำตาม ๆ กันมาอย่างนั้น เพื่อไม่ให้ขัดกับประเพณีเท่านั้น ถึงทำไม่ตามนี้ก็ไม่มีใครว่าอะไร เรื่องกำหนดสีเป็นประจำวันข้าพเจ้าเห็นว่ามีระเบียบงามดีไม่ลักลั่นเป็นสีต่าง ๆ อย่างเสื้อของสมัยนี้

เครื่องแต่งตัวผู้หญิงเขานุ่งลายห่มผ้าสไบเฉียง ถ้าจะเทียบกับเสื้อของผู้หญิงสมัยปัจจุบันลางแบบ ก็ไม่เห็นว่าจะผิดแปลกกันเท่าไรนัก เพราะใกล้เข้าไปทางเสื้อจำพวกยกทรงหรือเสื้อลางแบบที่ผูกขาดสำหรับเต้นรำ ไม่น่ารังเกียจเพราะเป็นของธรรมดาแห่งความเจริญ ที่มันหมุนวนเวียน

กลับไปกลับมาเป็นวงกลม ถ้าเป็นผู้หญิงชาวบ้านแต่ก่อน
และถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังมี คือตามปรกติเมื่ออยู่กับบ้านก็ห่มผ้า
คาดอก ถ้าทำงานกลางแจ้งกลางแดดจึงจะสวมเสื้อกระบอก
มีแขนลีบ ๆ ยาวถึงข้อมือผ่าอก และมีกระดุมเป็นแถว
แต่มีรังกระดุมอยู่ทางซ้าย ไม่ได้อยู่ทางขวาเหมือนเสื้อสมัย
นี้ซึ่งเราได้แบบอย่างมาจากตะวันตก ลางทีเมื่อทำงานที่
ต้องยกแขนขึ้นลงเช่นตำข้าว ถ้าห่มผ้าเขาก็ใช้คาดอก และ
เอาสองชายผ้าไขว้กันและผูกรั้งไว้ที่คอทางด้านหลัง คาด
ผ้าห่มอย่างนี้เรียกว่า คาดตะแบงมาน หรือตะเบงมาน
เสื้อสมัยใหม่สำหรับออกหน้าออกตา คล้ายคาดผ้าตะแบง-
มานข้าพเจ้าก็เคยเห็น เรียกชื่อว่าเสื้ออะไรก็ไม่ทราบ
ส่วนผ้านุ่งมักเป็นผ้าพื้น ถ้าทำงานก็มักเป็นผ้าสีครามทั้ง
เสื้อและผ้านุ่ง เพราะถึงเปื้อนนิดหน่อยก็ไม่มีใครสังเกต
เห็น ถ้าจะนุ่งห่มเป็นสีก็แต่วันตรุษวันสงกรานต์ หรือใน
วันออกหน้าออกตาเท่านั้น ส่วนเสื้อผู้หญิงผู้ดีในสมัยที่
ข้าพเจ้าเห็น ถ้าไปไหนมาไหนไม่ใช่ไปลำลองก็ใช้เสื้อแขน
ยาวแบบฝรั่ง ซึ่งมีโบ่งพองที่ปลายแขนแล้วเลื่อนไปโบ่ง
ที่ต้นแขนตอนเหนือข้อศอก ในที่สุดไปจีบโบ่งที่ต้นแขน

ตอนใกล้บ่า เสื้ออย่างหลังนี้เรียกว่า เสื้อแขนหมูแฮม เพราะมันเหมือนกันก็ว่าได้ แล้วยังมีสะพายแพรเป็นอย่างห่มผ้าสไบเฉียงอีกที เพื่อรักษาเค้าของเดิมซึ่งยังเคยชินอยู่ให้เหลือไว้บ้าง ต่อมาเห็นเขามีผ้าคาดเอวแผ่นใหญ่ ๆ มีรปร่างเกือบเป็นสะเต หรือคอร์เซตทำด้วยแพรเยื่อไม้สีต่าง ๆ จีบย่น ๆ กันเข้าไป นิยมกันพักหนึ่งจึงเปลี่ยนเป็นคาดผ้าริบบิ้นแถบใหญ่ ๆ เป็นสีต่าง ๆ มีหัวเข็มขัด หัวเข็มขัดนี้สำคัญมากอวดโชกันก็ที่ตรงหัวเข็มขัดนี้ ส่วนรองเท้านั้น ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ใช้รองเท้าชู เพราะเป็นของมีราคาแพง และไม่สะดวกในการเดินตามปรกติใช้รองเท้าแตะหุ้มผ้ากำมะหยี่ ถ้าอย่างดีก็ปักดิ้นเป็นลวดลายต่าง ๆ ไม่ใช่ใช้แต่ผู้หญิงถึงผู้ชายก็ใช้

เรื่องที่กล่าวมานี้คงมีผู้ที่ยังจำได้อยู่มากท่าน ถ้าข้าพเจ้ากล่าวตรงไหนผิดพลาดไปก็คงทราบ และที่กล่าวมานี้ก็กล่าวเท่าที่ทราบและเคยเห็นเท่านั้น ที่ไม่ทราบหรือจำไม่ได้ก็เป็นธรรมดาจะมีกล่าวอยู่ด้วยไม่ได้ นอกจากจะเอารูปถ่ายสมัยก่อน ๆ มาพิจารณาเปรียบเทียบกันดู เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าเห็นเสื้อเกิดใหม่อีกชนิดหนึ่ง คือ เสื้อผ่าหลัง

อันที่จริงก็ไม่ใช่เสื้อเกิดใหม่ เพราะเคยเห็นมานานแล้ว เขาต้องการให้ด้านหน้าเรียบจึงผ่าหลัง แต่เสื้ออย่างนี้พึ่งคนอื่นให้เขากลัดหลังให้ ตนเองทำไม่ได้ ต่อมาเมื่อข้าพเจ้าได้ยินชื่อเสื้อนี้ที่เขาเรียกกันก็เข้าใจ คือเขาเรียกกันว่า เสื้อออเซาะ หรือเสื้อสำออย เรียกกันเป็นสองอย่าง แต่ได้ความเท่ากัน ใครเป็นผู้ตั้งชื่อให้ก็ไม่ทราบ เสื้อแบบนี้ถ้าว่าถึงธรรมเนียมเก่าของไทยและจีน ก็ถือว่าเป็นเสื้อคนตายไม่ใช่เสื้อของคนเป็น เพราะการแต่งตัวศพ เขาแต่งตรงข้ามกับคนเป็นเสมอ เช่นนุ่งผ้ากลับคติอย่างนี้ชาวชนบทยังถือกันอยู่ เพื่อนข้าพเจ้าคนหนึ่งเคยเล่าให้ฟังว่าไปเจอหญิงเขาใส่ผ่าหลัง โดยความหวังดีคิดว่าใส่เสื้อกลับจะบอกให้เขารู้ตัว เขากลับยิ้มไม่ว่าอะไร ทำให้รู้สึกหน้าเรียไปเอง

เสื้อสำหรับหญิงชาวบ้าน แต่ก่อนนี้เคยเห็นสาวรุ่น ๆ ใส่เสื้อคอกลมเป็นต่อบ่าในตัว ภายหลังเสื้อคอนี้ เมื่อมีผ้าลูกไม้เข้ามาขายจากต่างประเทศกันดกดื่น ก็ใช้ผ้าลูกไม้ติดเป็นขอบรอบคอ แล้วร้อยผ้าริบบิ้นสี ดึงรูดมาผูกเป็นหูกระต่ายไว้ข้างหน้า ภายหลังเปลี่ยนเป็นเสื้อคอพวงมาลัย

มีบ่าในตัว และจีบหน้าให้พองดีสำหรับคนอกพร่อง แต่เปลืองผ้าแล้วจึงถึงเสื้อคอถังหรือหูถัง คือติดสายคล้องบ่าเป็นเสื้อไม่มีคอมีบ่า เหมือนเสื้อคอกลมคอพวงมาลัย กล่าวเท่านี้ก็พอเพราะท่านรู้จักดีทุกคน ถ้าจะพูดไปก็เหมือนเราห่มผ้าคาดอกมีสายรั้งคล้องบ่า ที่ผิดกันก็ที่มีลักษณะหลวมๆ ไม่รัดแน่นเหมือนคาดผ้า ใส่สบายดี เพราะโปร่งไม่ร้อน แต่ก็ไม่ชอบกันเพราะมันไม่รัดทรงให้ดูเด่น เขาจึงแก้โดยใช้เสื้อยกทรงอยู่ข้างใน แล้วใส่เสื้อคอถังคลุมอีกที นี่ก็ไปเข้าแบบของเก่าเพราะหัวอกเดียวกัน คือแต่ก่อนเขาใช้เสื้อห้าตะเข็บแขนสั้นอยู่ชั้นใน แล้วสวมเสื้อคอกลมทับอีกที เสื้อห้าตะเข็บนั้นเขาตัดเย็บส่วนล่างให้รัดตัวเพื่อเป็นเครื่องช่วยยกส่วนบน ถ้าไม่ใช้เสื้อคอกลมทับนอกก็ใช้เสื้อห้าตะเข็บแขนยาว ถ้าอย่างดีติดลูกกระดุมทอง รูปเป็นพุ่มแหลม ๆ อย่างตุ้มหู เดี๋ยวนี้ผู้หญิงมีอายุชอบใช้เป็นเสื้อในไม่ใช่ต้องการจะใช้เป็นเครื่องส่งเสริม เพราะไม่มีจะส่งเสริมแล้ว แต่ที่ชอบใช้เพราะเขาเติมเสื้อนี้ให้มีกระเป๋าสำหรับใส่ธนบัตรได้ เดี๋ยวนี้ไม่ได้นุ่งผ้าอย่าเพิ่งตกใจว่าเดี๋ยวนี้ทำไมไม่ได้นุ่งผ้า ข้าพเจ้าควรจะพูดให้เต็มว่านุ่งผ้านุ่ง แต่ก็ไม่สู้

มีใครพูดกันเพราะเย็นเย้อ จึงไม่มีชายพกสำหรับ พกได้เหมือนแต่ก่อน ได้อาศัยกระเป๋าเสื้อนี้แทนพก ลืมกล่าวไปอีกหน่อย เสื้อคอพวงมาลัย ถ้าจีบตอนหน้าให้ย่น ๆ เข้าไปเมื่อใส่แล้วก็เห็นเป็นหลีบ ๆ พองโต เสื้ออย่างนี้ลางทีก็เรียกว่าเสื้อกระโปรง เป็นเสื้ออย่างดีของผู้หญิงชาวบ้านสมัยก่อน เสื้อกระโปรงนี้ถ้าพันยาวมาถึงเข่า ก็เห็นจะไม่ผิดกับเสื้อเปตติโคต เสื้อเหล่านี้เขามักใช้ผ้าดอกสี ที่ใช้ผ้าดอกนอกจากจะดูงามตามที่เห็นกันในสมัยนั้น ยังสะดวกในการซักเพราะเปื้อนก็ไม่เห็นง่าย และไม่ต้องการซักกันทุกวันเพราะเห็นเปื้อน ด้วยสบู่สมัยนั้นเป็นของหายาก ตามปรกติเขาใช้น้ำด่างขี้เถ้าแทนสบู่ ตามธรรมดาพวกผู้หญิงชาวบ้านมีเสื้อผ้าไว้ใช้เป็นประจำเพียง ๒ ชุด สำหรับใช้ชุดหนึ่งและเก็บไว้ผลัดอีกชุดหนึ่ง และมีชุดดีไว้สำหรับแต่งออกหน้าออกตาอีกชุดหนึ่ง ทั้งเนื้อทั้งตัวมี ๓ ชุดเท่านั้นน่าสงสารจริง ๆ คนแต่ก่อนนี้ไม่มีมากชุดเหมือนสมัยนี้ จะเอาเจริญมาจากไหนเดี๋ยวนี้เสื้อคอถังคอพวงมาลัยกลายเป็นเสื้อชั้นในไป เพราะถือว่าถ้าไม่มีเสื้อนอกอีกชั้นหนึ่งก็ไม่เป็นสุภาพ แต่ครั้นแล้วเจ้าเสื้อที่สมัยหนึ่งถือว่าไม่สุภาพ

ก็กลายเป็นเสื้อสุภาพจำพวกแต่งราตรีกลับเป็นสุภาพอีกถ้าได้แก้รูปปรับปรุงเสียบ้างเล็กน้อย กลับกันไปกลับกันมาเหมือนเหตุการณ์ของประวัติศาสตร์ที่เดินเป็นเส้นวงกลมตามหลักที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อขึ้นสูงแล้วก็ต้องกลับต่ำลงมาตามส่วนสัมพันธ์ของมัน ส่วนเสื้อห้าตะเข็บ ถ้ามันหดสั้นเข้าจนเมื่อสวมแล้วแลเห็นสะดือและตอนบนก็ผายออกก็กลายเป็นเสื้อยกทรงไป สนุกดี

เด็กและผู้หญิงสาวแต่ก่อนนี้ มักสวมกำไลมือกำไลเท้าจะเป็นกำไลเงินนากหรือทอง ก็แล้วแต่ฐานะความมั่งมี กำไลเท้านั้นมีความหมายเป็นประเพณีว่าหญิงสาวที่สวมกำไลเท้านั้นยังไม่มีเรือน แม้มีอายุเป็นสาวแก่หรือทึนทึกก็ยังสวมกำไลเท้าอยู่ เพราะถ้าไม่สวมกำไลเท้า ก็หมายความว่ามีเรือนแล้ว นางละครสวมกำไลเท้าหรือนางเอกละครและภาพยนตร์ที่เรียกว่านางสาว ก็มีนัยโดยทำนองเดียวกัน คือยังไม่มีเรือนจริง ๆ ประเพณีสวมกำไลเท้ายังเหลือและประพฤติกันอยู่ในหมู่ชาวชนบทลางแห่งจนทุกวันนี้ ชาวกรุงเทพ ฯ คนหนึ่งไปพบมาก็เห็นเป็นแปลกนำมาเล่าให้ข้าพเจ้าฟัง เพราะเขาไม่ทราบว่า เป็นประเพณีเก่าของเราแล้วก็ไม่ทราบด้วยว่าประเพณีนั้นย่อมเปลี่ยนแปลงไปตาม

สมัยประเพณีใดไม่มีใครต้องการหรือนิยมต่อไป ประเพณีนั้นก็หมดค่าในตัวของมัน ต้องหมดไปหรือเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา

นอกจากสวมกำไลมือกำไลเท้าแล้ว เครื่องประดับอย่างอื่นก็มีบ้าง นี่ก็แล้วแต่ผู้แต่งอีก ถ้ามั่งมีก็มีมากอย่าง แต่เขาไม่ได้แต่งกันทั้งหมดทุกวี่ทุกวัน ต่อเมื่อมีงานที่จะต้องแต่งเป็นพิเศษ เช่นในวันสงกรานต์เป็นต้น ก็ต้องแต่งกันเต็มที่ มีเท่าใดก็เอามาแต่งหมด แต่คงไม่มากเท่ากับของผู้หญิงชาวอินเดียลางถิ่น ซึ่งเขาวางเป็นกำหนดไว้ว่าต้องมีให้ครบ ๘ อย่าง คือ ตุ้มหู ตุ้มหรือแหวนจมูก สร้อยคอสร้อยข้อมือ กำไลมือ กำไลแขน (พาหุรัด) แหวนนิ้วมือและแหวนนิ้วแม่เท้า สวยใหญ่ เห็นจะเป็นอย่างที่สมัยนี้ทาเล็บเท้า ซึ่งเมื่อก่อนเขาใช้ทาด้วยใบเทียน คือที่ฝรั่งเรียกว่า henna คิดว่าสมัยโบราณเมื่อยังไม่สวมเสื้อคงมีสร้อยประดับกันด้วย อย่างที่เราพูดว่า “แหวนประดับก้อย สร้อยประดับถัน” ดูรูปนางเอกในภาพเขียนก็เห็นที่ไม่สวมเสื้อเขาต้องการจะอวดผิวเนื้อกัน ว่าจะเหลืองเรืองรองเป็นทองทาหรือไม่ คนชั้นต่ำหรอกที่ห่มผ้าใส่เสื้อ

ดูภาพจิตรกรรมจะเห็นว่าตัวนายที่เป็นพระเอกนางเอก มักเปลือยท่อนบนเหมือนอย่างเทวดานางฟ้า พวกไพร่พลและสาวใช้จึงจะสวมเสื้อคาดผ้าห่มผ้า ผู้ซึ่งเขาเคยแต่งเมื่อยังเป็นสาวรุ่นอยู่ บอกข้าพเจ้าว่า แต่งไปจนเพียบก็ไม่มีอันตรายอะไร และยังกล่าวต่อไปว่าถ้าเป็นวันตรษวันสงกรานต์ชาวบ้านเขาไม่หวงลูกสาว ปล่อยให้สนุกรื่นเริงได้อย่างเสรี แต่เป็นเสรีที่มีขอบเขตจำกัดอยู่ในวงจรรยาประเพณี

กล่าวเรื่องแต่งตัวผู้หญิงแล้ว เพื่อความเป็นธรรมจะต้องกล่าวถึงเครื่องแต่งตัวของผู้ชายด้วย เพราะคนสองจำพวกนี้แม้ผิดกันตรงข้าม แต่ว่าอีกนัยหนึ่งก็เหมือนกัน จึงไปกันได้ดีเหมือนปีกับขลุ่ย สิ่งใดแม้เป็นปฏิปักษ์กัน ถ้าเมื่อใดมีประโยชน์ร่วมกัน เมื่อนั้นก็ไปกันได้ดี เหตุนี้ในวันสงกรานต์ ถ้าขาดเสียแต่ฝ่ายใด ก็หมดสนุกหมดเรื่องของโลกไปถนัดโลกจะเจริญหรือเสื่อม ก็อยู่ที่คนสองพวกนี้เป็นผู้รับผิดชอบ ขาดเสียแต่ฝ่ายใดโลกก็ไม่เจริญงอกงาม การแต่งตัวของผู้ชายคือการนุ่งผ้า ท่อนบนไม่มีอะไรนอกจากมีผ้าขาวม้าแตะบ่า ถ้าเป็นวันสงกรานต์ก็นุ่งผ้า

ลายใหม่เป็นพิเศษ เพราะผ้าลายใหม่เมื่อยังไม่ซักก็ขึ้นเงางามดี แต่เดินไปมันดังเป็นอย่างผ้าเสียดสีกัน และสีเอาขาอ่อนแสบไปหมด ข้าพเจ้าเคยนุ่งจึงพูดถูก ถ้าไม่มีผ้าลายก็นุ่งผ้าพื้นใหม่ ๆ ผ้าขาวม้าที่แตะบ่า ก็มักใช้เป็นผ้าสีหรือผ้าไหม ถ้าอยากเป็นเจ้าชู้ก็มักชอบสีแดง อย่างที่เด็กร้องเล่นกันเวลาเข้าผีว่า "สีชมพูห้อยบ่า" และต้องพาดสองไหล่ ถ้าจะให้เก๋ก็ควรถือพัดด้ามจิ้วด้วย อย่างทศกัณฐแต่งเมื่อลงสวนไปเกี้ยวนางสีดา นี่ติดมาจากที่เขานิยมกันเมื่อก่อน ส่วนคนแก่ ๆ เฒ่า ๆ หรือเป็นคนมีลูกมีเมียแล้ว ก็ไม่สู้พิถีพิถันเรื่องเหล่านี้นัก ถ้าเป็นวันสงกรานต์ ก็เป็นแต่นุ่งห่มด้วยเสื้อผ้าใหม่เรียบ ๆ เท่านั้น ตามปรกติสมัยหลังแม้เมื่อสวมเสื้อ ก็ยังต้องมีผ้าขาวม้าหรือผ้าอะไรแตะบ่า ผ้านี้เมื่อจะเข้าไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นในโบสถ์ในวัดหรือในวัง หรือกระทำหน้าที่เกี่ยวกับการบุญการศาสนา เช่น ตักบาตร พังเทศน์ พังสวดมนต์ เลี้ยงพระ ตลอดจนพบพระสงฆ์องคเจ้า หรือผู้หลักผู้ใหญ่ที่นับถือ ก็ต้องเลื่อนผ้าจากไหล่เอามาถือไว้หรือคาดพุงไว้หรือไม่ก็คล้องเฉวียงบ่า จะเป็นบ่าซ้ายหรือบ่าขวาไม่

กำหนดตามแต่จะถนัด โดยมากมักเป็นบ่าซ้าย เพราะคุ้นมาแต่เมื่อบวช และก็สะดวกเพราะใช้แขนขวาได้คล่อง ข้าราชการหรือผู้ที่สวมเสื้อครุยเข้าพิธีกรรม ก็สวมแต่แขนข้างเดียว อีกแขนหนึ่งทิ้งไว้ และตลบขึ้นเฉวียงบ่าซ้าย ธรรมเนียมประเพณีอย่างนี้ ยังประพฤติกันอยู่ในหมู่ชาวบ้านดังที่เคยเห็นกันอยู่ เมื่อมีผู้นั่งคุกเข่าอาราธนาศีลหรือพังเทศน์เป็นต้น ทางประเทศอินเดียตอนใต้ เมื่อชาวบ้านของเขาเห็นคนใหญ่คนโตเดินมาแต่ไกล หรือตนเองจะเข้าไปในเทวาลัยสถานศักดิ์สิทธิ์ ถ้าโพกผ้าอยู่ก็ต้องเอาออกมาถือไว้หรือไม่ก็คาดพุง นี่เท่ากับธรรมเนียมเก่าของเราเมื่อกางร่มอยู่ก็ต้องหุบร่ม หรือธรรมเนียมสมัยใหม่ก็ต้องเอาหมวกที่สวมอยู่ออก ถ้ามีเสื้อสวมอยู่ก็ต้องถอดเอาออกถือไว้หรือคาดพุง (J. R. Anthro Inst. Vol. XLIX) ที่พระสงฆ์ท่านเข้าไปในบริเวณโบสถ์ ก็ต้องห่มเฉวียงบ่าหรือห่มดอง นี่ก็เป็นเรื่องแสดงความเคารพทำนองเดียวกัน

ข้าพเจ้าเคยซักถามท่านผู้เฒ่าคนหนึ่ง มีอายุแก่กว่าข้าพเจ้ามาก ท่านเล่าให้ฟังว่าสมัยที่ท่านเป็นเด็กอยู่

เครื่องนุ่งห่มของผู้หญิงถ้าอย่างดีก็นุ่งจีบ ตามธรรมดานุ่งผ้าโจงกระเบนผ้านุ่งนั้น ถ้าเป็นผ้าลายก็นุ่งกันแต่ในพวกผู้ดีส่วนตอนบนตามปรกติแล้วก็คาดอกและห่มผ้าแถบ ถ้าสวมเสื้อก็เป็นเสื้อกระบอกรัดตัวแขนยาวลีบ มีลูกกระดุมเป็นแถว นี่ตรงกันกับที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ข้างต้น สาวทึนทึกชอบคาดอกมากกว่าชอบสวมเสื้อ อย่างดีก็มีผ้าคล้องคออีกที ถ้ามีลูกแล้วหรือแก่แล้ว ก็ไม่ห่มผ้าเลย ปล่อยให้มันเป็นไปตามยถากรรมอย่างสบายใจ ไม่ต้องวิตกว่าใครเขาจะว่า และก็ไม่มีใครเอาใจใส่เหมือนเดี๋ยวนี้ ผิดกับผู้ฝรั่งซึ่งข้าพเจ้าเห็น เพียงแต่ใส่เสื้อยกทรงตัวเดียวเดินเที่ง ๆ มาตามถนนเวลากลางวัน เพราะทนความร้อนในกลางแดดเดือนพฤษภาคมไม่ไหว ใครใคร ๆ ที่เห็นก็อดมองดูผู้หญิงแหม่มคนนั้นไม่ได้ มองดูเป็นตาเดียวด้วยความสนใจเพราะเห็นแปลก นี่ก็ไม่ผิดอะไรกับของเราที่คาดอก แต่ของเราลางคนประพฤติเลยขอบเขตแห่งมารยาทประเพณีของสมัยไป คือไม่ห่อหุ้มอะไรเสียเลย อันที่จริงแม้ข้าพเจ้าไม่ใช่ผู้หญิงแต่ก็เห็นอกเขา ร้อนจะตายคาดแต่ผ้าก็หลุดบ่อย ๆ รำคาญ ปล่อยให้เห็นอกกัน

บ้างจะไปอายใคร เมื่อเป็นกันอย่างนี้โดยมากความเคยชิน ทำให้ไม่กระดากอาย ไม่ทำให้รู้สึกว่ารุนแรงอะไร จะมารุนแรงเอาเมื่อนุ่งน้อยห่มน้อย นี่เท่ากับมีเจตนาส่งเสริมเพื่อให้เห็นบ้างไม่เห็นบ้าง เป็นอย่างลับ ๆ ล่อ ๆ ก่อให้เกิดความคิดนึก นี่ร้ายแทบจะปรับได้ว่าเป็นอนาจารยิ่งกว่าปล่อยมันหมดเสียอีก อย่างนี้ใครผิดใครถูก ใครเป็นผู้ยั่วผู้ก่อ และเป็นความผิดของใครตอบได้ว่าไม่มีใครผิด เพราะนิยมกันอย่างนั้น ถ้าจะผิดก็คือแต่งตัวอย่างสมัยก่อนที่ปล่อยล่อนจ้อน เพราะเขาไม่นิยมกันว่าดีจึงเป็นผิด

ข้าพเจ้าจำได้ว่าผู้หญิงไทยที่เป็นภรรยาชาวจีน เมื่อก่อนนี้เขานุ่งแต่ผ้าพื้นผ้าดำ ไม่นุ่งผ้าลายเป็นอันขาด เพราะคำว่าลายและคำว่าดอกไม้ ในภาษาจีนเขาใช้สำหรับเรียกผู้หญิงเจ้าชู้ ไม่สมควรจะใช้เรียกภรรยาของเขา นอกนี้เด็ก ๆ ตลอดจนเด็กหญิงรุ่น ๆ อายุ ๑๔—๑๕ ปี มักผูกเต่าผูกเอี๊ยมซึ่งเป็นผืนผ้ารูปสามเหลี่ยมสำหรับปิดอก มีสายรั้งผูกไว้ที่ต้นคอและที่เอว เอี๊ยมนี้กับเสื้อสมัยใหม่ชนิดที่มีแต่ด้านหน้าส่วนด้านหลังไม่มี ดูก็คล้ายคลึงกัน เต่าก็เหมือนเอี๊ยม แต่มีปลายเสี้ยมแหลมอย่างหางเต่ายาวลงอย่างผูกตะปิง

ท่านผู้เฒ่าเล่าให้ฟังต่อไปว่า เครื่องนุ่งของผู้ชายคือผ้านุ่ง อย่างดีก็นุ่งปูมจีบ ปูมเป็นผ้าไหมมีลายเป็นสีดอกโต ๆ แต่มัว ๆ ไม่ใคร่ชัด คนมักเอาลายผ้าปูมไปเปรียบกับลายงูเหลือมว่าเหมือนกัน แต่ก็เป็นเพียงลายหนึ่งเท่านั้น เพราะผ้าปูมมีเป็นลายต่าง ๆ ตามธรรมดา เมื่อนุ่งผ้าก็มีโจงกระเบน ส่วนท่อนบนของร่างกายอย่างดีก็สวมเสื้อกระบอก แต่ตามปกติแล้วก็ไม่สวมเสื้อ ใช้ผ้าขาวม้าแตะบ่าหรือไม่ก็คาดพุง ถ้าต้องการทะมัดทะแมงแม้เป็นขุนนางเมื่อเข้าเฝ้า หรือเป็นเจ้าบ้านผ่านเมือง เมื่อออกว่าราชการก็ไม่สวมเสื้อเหมือนกันตามประเพณีเก่าของเรา ผู้ที่เป็นข้าหลวงไปมอบตราแก่กรมการเมืองก็ให้ข้าหลวงผู้ถือตราเอาเสื้อเกี๊ยวพุง ถือตรานั้นสองมือชูเพียงนม ว่าต่อมือพระหลวงหมื่นผู้รับตรานั้น วางไว้ที่อื่น (ลักษณะพระธรรมนูญใช้ตราในกฎหมายเก่า) แสดงว่าถ้าเป็นการเคารพต้องถอดสิ่งที่สวมอยู่ออก เช่นสวมหมวกสวมผ้าโพก ตลอดจนผ้าขาวม้าก็ต้องเอาออก (ธรรมเนียมสวมเสื้อเข้าเฝ้ามีประกาศให้ใช้ในรัชกาลที่ ๔ นี้เอง) ถ้าดูรูปถ่ายของคนชั้นสูงสมัยต้น ๆ ในรัชกาลที่ ๕ จะปรากฏว่านุ่งผ้าสวมเสื้อสักหลาดเบี่ดคอและผูกโบ มีสาย

นาฬิกาพกเส้นใหญ่ห้อยโยงมาจากกระเป๋าเสื้อ ไปขัดอยู่กับรังกระดุม คำว่านาฬิกาพกก็พ้องอยู่ในตัวแล้วว่าเดิมใช้ใส่ในพกผ้านุ่งแสดงว่าเดิมไม่ได้สวมเสื้อกันเป็นปกติ แม้ต่อมาเมื่อสวมเสื้อและย้ายนาฬิกานั้นไปใส่ในกระเป๋าเสื้อก็ยังเรียกว่านาฬิกาพกอย่นั่นเอง เดี๋ยวนี้นาฬิกาพกหมดไปเพราะเลิกนิยมใช้ เปลี่ยนมาใช้นาฬิกาข้อมือตามแฟชั่น ถ้าใครไม่คาดก็เสียไป

เขาว่าแต่งตัวนุ่งผ้าและสวมเสื้อสักหลาดเบี่ดคอผูกโบน้ำว่าเป็นแบบได้มาจากฝรั่ง ภายหลังเมื่อรัชกาลที่ ๕ เสด็จกลับจากประพาสเมืองสิงคโปร์ ซึ่งสมัยนั้นเขาเรียกกันว่าเมืองใหม่ เมื่อแรกแต่งตัวกันอย่างนี้ พวกชาวบ้านเกิดปริวิตกว่าจะเข้ารีตฝรั่งกัน เพราะสำคัญว่าโบที่ผูกคอเป็นไม้กางเขนลางคนอยากให้เป็นคนทันสมัย ก็เอาอย่างแต่งบ้าง แต่รังเกียจเจ้าโบที่ผูกคอมีรูปเหมือนไม้กางเขน จึงแก้รูปเสียใหม่ เอาใบลานมาตัดเจียนให้เป็นรูปโค้งอย่างเขาควายแล้วหุ้มด้วยผ้ากำมะหริด ผูกใช้แทนโบ ถ้าจะถามว่าเสื้อสมัยใหม่ที่กล่าวนี้ตัดได้ที่ไหน เพราะคงไม่มีร้านช่างตัดเสื้อกันดกดื่นเหมือนสมัยนี้ ตอบได้ไม่ยาก สิ่งใดมีผู้นิยมและต้องการกันมาก สิ่งนั้นก็เป็น

ธรรมดาจะต้องมีผู้ตั้งร้านขายขึ้นในเวลาไม่ช้า เหตุนี้จึงมีพวกจีนช่างตัดเสื้อพากันเข้ามาตั้งร้านตึกแถวเสาชิงช้าก็ว่าสร้างขึ้นในสมัยนั้น สำหรับเป็นย่านห้องหอที่ชุมนุมชน มีบาทวิถีสำหรับคนเดินภายในตึกได้ตลอดอย่างแบบตึกแถวที่เมืองใหม่ เมื่อแรกสร้างตึกแถวนี้ใหม่ ๆ ราษฎรตื่นตาตื่นใจ เพราะไม่เคยเห็น บอกกันว่างามเจริญตาดูเรียบระเบียบเดียวกันหมด ถนนก็กว้างขวางน่าเดินเล่น เห็นอย่างไรบ้างเมื่อเทียบกับเดี๋ยวนี้ อย่าติเลยเพราะเป็นละสมัย สมัยของใครก็ของใคร ใครก็ว่าดี ถ้าเราติว่าโบราณโง่ เราก็อาจถูกคนรุ่นหลังติว่าเราโง่ได้เหมือนกัน

แต่งตัวนุ่งผ้าสวมเสื้อคอเบิดก็ดีหรอก แต่เสื้อเบิดคออย่างนั้นเราไม่เคยมีประเพณีมาแต่ก่อน จึงดูเป็นครึ่ง ๆ กลาง ๆ ตอนล่างเป็นไทย ตอนบนเป็นต่างประเทศ ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นเสื้อคอบิด เลียนแบบเสื้อกระบอกของไทยกลาย ๆ แขนกว้างแต่ไม่รัดแคบ ได้แก่เสื้อคอบิดที่เห็นกันอยู่เรียกกันว่าเสื้อราชปะแตน คือเสื้อแบบของพระราชา มีเสื้อชั้นในเป็นเสื้อคอบิดตัดด้วยผ้าบาง ๆ เช่น ผ้าป่าน ผ้ามัสลิน เรียกกันว่าเสื้อมิสกรี เป็นคำมาจากภาษาใดก็ไม่ทราบ เสื้อมิสกรีมาหมดไปเมื่อมาใช้เสื้อชั้นในคอแบะ เมื่อเปลี่ยนมานุ่งกางเกงสากล

แก้รูปอย่างนี้ค่อยเป็นไทย และเข้ากับจิตใจของคนไทย เพราะไม่เป็นครึ่ง ๆ กลาง ๆ ถ้าจะแต่งเป็นแบบสากล ก็ให้เป็นสากลจริง ถ้าจะแต่งเป็นไทยก็ให้เป็นไทยจริง ๆ ตามที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วไม่เป็นครึ่ง ๆ กลาง ๆ เขาเล่าว่าสมัยเมื่อแต่งตัวกันอย่างสมัยใหม่ข้าราชการผู้น้อยซึ่งไม่มีโอกาส ขึ้นแคร่ขึ้นเสลี่ยง เมื่อแต่งตัวกลับจากเผ้าแล้วก็ต้องให้บ่าวหิ้วรองเท้าตามหลังกลับบ้าน ตัวเองเดินเท้าเปล่ามาสวมรองเท้าเดินไม่ได้เพราะมันกัดบ่นปี้หมดด้วยไม่เคยกัน คิดถึงเรื่องเครื่องแต่งตัวของคนที่เจริญเป็นศิวิไลซ์แล้ว ก็รู้สึกเห็นแปลก ยิ่งเจริญมากเท่าใด ก็ยิ่งมองไม่เห็นประโยชน์ที่ต้องเป็นธุระกันมากในการแต่ง ดูประหนึ่งว่าผู้แต่งต้องเป็นทาสของสิ่งเหล่านั้นแทนที่จะเป็นนายมัน ต้องคอยระวังเพราะกลัวว่ามันจะไปถูกอะไรเปรอะเปื้อน ต้องผูกผ้ารัดคอ ใช้ประโยชน์อะไรก็ไม่ได้ นอกจากจะต้องคอยระวังไม่ให้ปลายผ้าไปจุ่มลงในน้ำแกง ถ้าทะเลาะกันอาจถูกเขาลากดึงรัดคอตายก็ได้ เสื้อก็มีลูกกระดุมที่แขน ติดไว้เฉย ๆ อย่างนั้นเพราะมีรังกระดุมสำหรับจะขัด เป็นเรื่องครั้งหนึ่งเมื่อแรกมี มันมีเหตุผลเป็นความหมายทั้งนั้น ต่อมาแม้เมื่อมีความเจริญเปลี่ยนแปลงไป สิ่งที่เป็นของเดิมซึ่งยังเหลือ

สืบเป็นประเพณีมาหมดความหมายไป เราจึงมองไม่เห็นว่าทำไมจึงเป็นอย่างนั้นทำอย่างนั้น ทั้งนี้เป็นเรื่องต้องการจะรักษาประเพณีไว้นั่นเอง

พวกผู้ชายเจ้าชู้สมัยก่อน เขาชอบทัดบุหรี่และยาดม ถ้าเป็นผู้หญิงเจ้าชู้ก็มักทัดพลูจีบขนาดยาว แต่กัดกินให้แหว่งเสียบ้าง ที่เอาทัดหูเพราะสูบเหลือไว้ เหลือกินเหลือไว้จะทิ้งก็เสียดาย ไม่ทราบจะไปวางไว้ที่ไหน จึงทัดหูเหมาะแล้วนอกนี้ยังดัดจริตบีดขมับด้วย ยาดมทัดหูยังมีผู้รู้เห็นด้วยเพราะล่วงสมัยมาเพียง ๖๐—๗๐ ปีเท่านั้น เขาทำไว้ขายตามร้านขายเครื่องแป้งเครื่องหอม ซึ่งบัจจุบันนี้เปลี่ยนสภาพเป็นร้านขายเครื่องสำอาง แต่ก็เทียบกันได้ไม่สนิท เพราะร้านขายเครื่องแป้งเครื่องหอม ก็ขายแต่แป้งหอมน้ำมันหอม น้ำอบและสีผึ้งทาปากอย่างไทย ๆ เท่านั้น ร้านอย่างนี้สมัยนี้ไม่ใคร่พบ เห็นจะเลิกหรือเปลี่ยนสภาพไปเพราะขายไม่ดี ยาดมทัดหูนั้น เขาทำเป็นห่อกลม ๆ ขนาดสักเท่าหัวแม่มือ ใช้ผ้าโปร่งสีขาวหรือสีอะไรก็ได้ เป็นเครื่องห่อไว้ ในห่อมีเทียนดำ ไพล การบูร และผิวมะกรูด หรือจะมีสิ่งอื่นเพิ่มเติมอีกก็ตามที มีก้านไม้เล็ก ๆ ยาว ๆ เสียบกลางเป็นต่างก้านห่อยาดมสำหรับ

ทัดหู ก้านไม้นี้พันด้วยกระดาษทองอังกฤษ มีพู่ห้อยเป็นระย้า ทำด้วยด้นเลื่อมสลับกับแบ้งพวง คือแบ้งกระแจะหยดบนเส้นด้ายเป็นระยะ ๆ แบ้งพวงนี้ ปะเหมาะจะได้เอาผัดหน้ากลางทางอย่างเดียวกับที่เขาแต่งตัวต่อหน้าธารกำนัลในที่สาธารณะ ปลายไม้ก้านยาดมเสียมแหลมใช้สำหรับจิ้มฟัน เพื่อแคะเยื่อหมากที่ติดอยู่ตามซอกฟัน ถึงบุหรี่สูบเขาก็มวนให้เป็นปลายแหลมและแข็ง เพราะมวนด้วยใบจากใช้สำหรับจิ้มฟันไปในตัว บุหรี่ที่นิยมกันเรียกว่าบุหรี่จันกบเห็นจะเป็นชื่อเจ้าของผู้ออกแบบก็เป็นได้

สิ่งที่ปิดขมับนั้น ข้าพเจ้าก็เคยปิดแก้ปวดศีรษะ เป็นชิ้นผิวมะกรูดขนาดเล็กทาปูนแดงหรือสีผึ้งสีปากโรยพิมเสน ที่ใช้ปิดขมับเล่นที่จะนึกว่าเป็นเก๋ ดังมีกล่าวไว้ในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ว่า

นักเลงเหล่าเจ้าชู้ฉุยฉาย
นุ่งลายฉีกบ้าดัดตัดผมใหม่
ดัดจริตปิดขมับทาไพล
ห่มแพรหนังไก่สองเพลาะ

ก่อนนี้เขากินหมากกันแทบทุกคน เมื่อไปไหนมาไหน ก็เอาหมากพลูติดตัวไปด้วย ถ้าเป็นเจ้านาย ข้าราชการ และผู้มีเกียรติ ก็มีบ่าวถือหีบหมากตามหลังเป็นเกียรติยศ ถ้าเป็นชาวบ้านก็ใส่เข้าพกเข้าห่อไป หรือไม่ก็ห่อผ้าเหน็บพุงหรือถือไป ภายหลังมีกระเป๋าหนังรูปเป็นหีบเล็ก ๆ ก็ใช้กระเป๋าหิ้วนี้เป็นกระเป๋าหมาก จนมาเป็นกระเป๋าเสื้อ กระเป๋าหนังในปัจจุบัน แต่เปลี่ยนจากใส่หมากพลูมาเป็นใส่เครื่องสำอางและสิ่งอื่น ๆ เดี๋ยวนี้ (พ.ศ. ๒๔๙๔) กลับมานิยมกระเป๋าหนังหิ้วรูปเป็นหีบหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้ากันอีก ส่วนที่เอาไว้หมากไว้บุหรี่ของผู้ชาย ใช้กลักหรือกระเป๋าผ้าคาดไว้ที่พุง

ข้าพเจ้าเล่าเรื่องแต่งตัวมายืดยาว ก็เพราะเป็นเรื่องของแฟชั่นที่หมดนิยมแล้วก็เลิกไป ยังไม่ใช่เป็นประเพณี แต่ก็เป็นความรู้อย่างหนึ่งให้เห็น ความเจริญและคลี่คลายของเครื่องแต่งกาย ว่ากลายมาเป็นอย่างปัจจุบันนี้อย่างไร ถ้าไม่จดบันทึกไว้ก็สูญไป บัดนี้จะได้กล่าวถึงเรื่องสงกรานต์ในวันจ่ายต่อไป

วันจ่ายสงกรานต์

ในวันจ่ายของสงกรานต์ นอกจากเตรียมเครื่องเสื้อผ้าใหม่ ๆ ไว้แต่ง เขายังทำขนมกวนกันแทบทุกบ้าน สำหรับนำไปทำบุญถวายพระและแจกชาวบ้าน ร้านถิ่นในวันสงกรานต์ ขนมนั้นโดยมาก เป็นขนมเบียกข้าวเหนียวแดงและขนมกะละแมเป็นพื้น ถ้าบ้านไหนเจ้าบ้านเป็นผู้มั่งคั่ง ไม่ต้องกวนขนมอย่างนี้กันเป็นจำนวนมาก จึงจะพอแจกจ่ายให้สมกับฐานะ ที่เขากวนขนมในวันก่อนสงกรานต์ เพื่อแจกแก่ชาวบ้านเพื่อนบ้าน ก็เพราะสมัยนั้นหาที่ซื้อได้ยาก จึงต้องทำเองช่วยตัวเอง การแจกนอกจากเป็นเครื่องแสดงไมตรีจิตในวันขึ้นปีใหม่ ยังเป็นเรื่องอวดฝีมือด้วยว่าใครกวนขนมได้ดีกว่ากัน เป็นเรื่องอย่างเดียวกับการกวนกระยาสารทในพิธีสารท คนแต่ก่อนไม่ได้กินขนมกันทุกวัน ถ้าอยากกินก็ต้องกินเองเพราะไม่มีใครขาย และขายก็ไม่มีใครซื้อ เหตุนี้ในวันสงกรานต์หรือว่าในงานอะไร จึงต้องกวนขนมกันเป็นงานใหญ่สำหรับเลี้ยงพระและเลี้ยงดูกัน และสำหรับแจกแก่ผู้ที่นับถือและเพื่อนบ้าน เป็นการแสดงไมตรีจิต เห็นจะเป็น

เช่นนี้ จึงได้มีการกวนขนมกันในเทศกาลสงกรานต์และตรุษสารท มีเป็นประเพณีสืบกันมา ที่ประเพณีชาวตะวันตกทำขนมเค้กปีใหม่ไปให้กันหรือกำนัลใคร ที่เราเอาอย่างมาเพราะสะดวก ก็เป็นเรื่องทำนองเดียวกันซึ่งแต่เดิมก็คงทำเองเห็นจะไม่ผิด

ข้าวเหนียวแดง ดูจะเป็นขนมสำหรับสงกรานต์ของชาวไทยภาคกลางตามหัวเมือง ขนมกะละแมก็มีบ้าง มักเป็นขนมขายที่ตลาด ซึ่งได้อย่างทำไปจากกรุงเทพ ฯ ว่าโดยปกติ พวกชาวบ้านมักกวนกะละแมกันไม่ได้กี่บ้าน เพราะกะละแมเป็นขนมของเราได้มาจากต่างประเทศ ชื่อก็บอกอยู่ในตัวว่าไม่ใช่คำไทย ขนมนอกจากข้าวเหนียวแดงกะละแมอย่างอื่นก็มีทำกันบ้างในวันสงกรานต์ และทำเท่าที่รู้และจำได้และเคยทำ เดี๋ยวนี้เราเอาอย่างฝรั่งคือใช้ขนมเค้ก เพราะเป็นขนมสากล แต่ว่าชาวจีนเป็นผู้ทำขายเราเองโดยมากไม่มีเวลาทำหรือไม่ก็ทำไม่เป็น เมื่อมีผู้ทำไว้ขายสะดวกดี ธุระอะไรจะต้องทำเองให้เสียเวลางานการทางอื่น เดี๋ยวนี้มีความเจริญ งานการตาง ๆ ก็ต้องแยก

แบ่งกันทำตามหน้าที่จะรวมทำเองอยู่ ในตัวคนเดียวทั้งหมด ทำไม่ไหวแน่ เป็นอันว่าขนมอย่างเก่าซึ่งเคยทำเป็นก็ทำไม่เป็นและหมดนิยม ขนมอย่างใหม่ส่วนมากก็ทำเองไม่ได้ ในที่สุดก็ไม่มีขนมอะไรหรืออยู่ซึ่งเป็นขนมของชาติและทำเองเป็น รอดตัวที่พวกชาวบ้านยังดื้อกวนข้าวเหนียวแดงและกะละแมกันอยู่สืบมา จึงไม่สูญแต่เจ้าขนมข้าวเหนียวแดงและขนมกาละแมสองอย่างนี้ พระแก่ไม่ชอบฉันข้าพเจ้าเองก็ไม่ชอบ เพราะมันตำเหงือกและติดแน่นอยู่ในปาก พระหนุ่มก็ไม่สู้ชอบนักเพราะเมื่อยขาตะไกรในเมื่อเคี้ยว ถ้ารับบาตรไว้และได้ขนมอย่างอื่น ๆ ซึ่งดีกว่าก็เลิกฉันข้าวเหนียวแดง

วันสังขารล่อง

ทางพายัพเขามีวันเรียกว่า วันสังขารล่อง คือ วันที่ ๑๓ เมษายน ซึ่งเขาถือว่า เป็นวันมหาสงกรานต์ ชาวพายัพเขาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เวลาเที่ยงคืนวันสิ้นปีตัวสังขารปีเก่ารูปร่างเป็นผีผมขาว แต่งตัวนุ่งห่มด้วยเครื่องขาวพร้อมด้วยบริวาร ซึ่งนุ่งห่มเครื่องขาวเหมือนกัน

หอบข้าวของเสื้อผ้าของเก่าติดตัวไปด้วย จะปรากฏตัวในเวลากลางคืน ลอยละล่องไปตามน้ำ ผู้ใหญ่มักหลอกให้เด็กลุกขึ้นแต่เช้าก่อนรุ่งสว่าง เพื่อไปดูตัวสังขารล่อง ซึ่งเป็นผีเก่าและแก่แล้วกำลังจะล่องน้ำผ่านพ้นไป ถ้าดูไม่เห็น ก็ให้เข้าไปแอบดูในดงหนามก็จะเห็นแน่ แต่เด็กคนไหนจะอยากดูเมื่อต้องบุกเข้าไปในดงเช่นนั้นเวลาเช้ามืด

ในวันสังขารล่อง เขาบั่ดกวาดทำความสะอาดบ้านเรือนให้เรียบร้อย ทำกันเป็นงานใหญ่ ที่จำเป็นต้องทำตามประเพณีใบไม้เผ้าผงและอะไรที่เห็นรกสกปรกก็กวาดเอามากองไว้แล้วไฟเผาให้หมดไป เวลาบ่ายวันนั้น จะเห็นควันที่เกิดจากสุมไฟเผาใบไม้แห้งกลุ้มจนแสบตา การบั่ดกวาดบ้านเรือนวันสังขารล่องนี้ ก็เป็นทำนองเดียวกับประเพณีของชาวตะวันตกที่เรียกว่า Spring cleaning คือการทำความสะอาดฤดูวสันต์ สงกรานต์ก็เป็นเรื่องของเริ่มต้นฤดูวสันต์ตรงกับงานทำความสะอาดวันสาธารณสุขก็จัดได้ว่าเป็นงานคล้ายคลึงกัน แต่ราษฎรไม่ใคร่นิยมทำ

เพราะไม่มีความเชื่อถือเป็นคติของประเพณีหนุนหลัง เหมือนกับงานทำความสะอาดวันสิ้นปีเก่าของสงกรานต์ เพราะฉะนั้นสิ่งใดที่จัดขึ้นเป็นของใหม่ ถ้าได้อาศัยสวมรอยของประเพณีโดยวิธีแปลความเสียใหม่ ย่อมได้ผลดีกว่า

อนึ่ง ในวันสังขารล่องนี้ ราษฎรมักชอบไปซักผ้าที่ริมน้ำ หอบเอาไปซักหมดไม่ว่าอะไรตลอดจนกระทั่งมุ้งเห็นจะเป็นประเพณีติดมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งในปีหนึ่งจึงจะซักกันที ถ้าเป็นที่เชียงใหม่เขามักอุตส่าห์พากันไปซักผ้าถึงที่ห้วยแก้ว เขาในที่นี้ข้าพเจ้าหมายความถึงคนหนุ่มคนสาวท่านทายถูกไหมว่าทำไมเขาจึงชอบชวนกันไปซักผ้าในที่ไกลเช่นนั้น ก็เพราะจะได้มีโอกาสเกี้ยวพาราสีกันตามวิสัยธรรมดาของคนในวัยนั้น อย่าห้ามเลย ถ้าไม่เกินขอบเขตของประเพณีก็ไม่เห็นว่าเสียหายอะไร นอกนี้ยังมีอาบน้ำดำหัวเป็นพิธี คือ สระผมด้วยน้ำส้มป่อยและน้ำอบ อาบน้ำดำหัวแล้ว เอาดอกไม้ที่กำหนดว่าเป็น “ดอกพระยา” มาเสียบผม เป็นต้นว่าสงกรานต์ปีไหน กำหนดว่าดอกอะไรเป็นดอกพระยาในปีนั้น ก็ใช้ดอกไม้อย่างนั้นเสียบ

ประดับผม จะหมายความว่าอะไร และเพราะเหตุผล อย่างไรยังไม่ทราบ เห็นจะเป็นพวกเดียวกับดอกไม้ที่นาง สงกรามต์ทัดกระมัง ทางภาคอีสานเขามีพระยาไม้ประจำ สงกรานต์ "โหรคำนวณว่าปีนั้นไม้ชนิดนั้นเป็นพระยาไม้ คือไม้หว้าไม้ยางเป็นต้น และเปลี่ยนกันไปทุก ๆ ปี บาง ปีก็ซ้ำกันบ้าง ถ้าปีใดโหรคำนวณว่าไม้ใดเป็นพระยาไม้ ราษฎรมักจะไปถากเปลือกหรือตัดเอากิ่งไม้นั้นมาแช่ไว้ใน ตุ่มน้ำอาบบ้าง กินบ้าง ด้วยถือว่าเป็นที่ทำให้หายโรคภัย ต่าง ๆ ได้" (เรื่องลัทธิธรรมเนียมคนชาติลาว ของ หลวง ผดุงแควันประจันต์) นางสงกรานต์เขาเรียกว่า นางพระยา ปีใหม่เห็นจะได้เรื่องไปจากใต้ คือ ถือตามเรื่องนาง สงกรานต์ และข้อแปลก คือเขาไม่ใช้คำว่าสงกรานต์ เล่น สาดน้ำสงกรานต์ก็ว่า รดน้ำปีใหม่

เรื่องซักฟอกเสื้อผ้าและปัดกวาดทำความสะอาดบ้าน เรือน ตลอดจนอาบน้ำดำหัวเป็นพิธี ก็เพื่อกำจัดสกปรก ที่ถือว่าเป็นอัปรีย์จัญไรของปีเก่าให้หมดไป จะได้ต้อนรับ ปีใหม่ด้วยมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องเป็นมงคล ราษฎรใน ภาคกลางดังที่ได้ทราบมา ก็มีคติถือเช่นนี้เหมือนกัน ถ้า

เราจะสวมรอยคติความเชื่อของเดิม ชักชวนราษฎรให้ทำความสะอาดบ้านช่องในวันสิ้นปีเก่า เห็นจะได้ผลเป็นเพิ่มวันสาธารณสุขขึ้นได้อีกวันหนึ่ง เพื่อชดใช้วันสาธารณสุขซึ่งมีทำตามที่ชักชวนก็แต่พวกที่รู้เหตุผลว่ามีประโยชน์อย่างไร ข้าพเจ้าเคยอ่านหนังสือฝรั่งเรื่องหนึ่งซึ่งคนจีนคนหนึ่งเป็นผู้แต่ง (A Chinese Village by Martin Yang) ว่าในวันแรม ๘ ค่ำของเดือนปีเก่าก่อนถึงตรุษจีน พวกชาวบ้านทำความสอาดบ้านช่องเป็นการใหญ่สิ่งใด ๆ ในบ้านตั้งไว้ที่ไหน ก็เคลื่อนย้ายที่ทำความสะอาด แล้วจึงจะเอาเข้าที่เดิมหรือจัดตั้งใหม่ เรือนตอนไหนชำรุดตลอดจนเตาไฟก็จัดซ่อมให้เรียบร้อย มีหยากไย่ที่ใดก็ปัดออก และไม่ทำกันเพียงเท่านี้ ถึงบริเวณบ้านและรวมทั้งคนในครอบครัวด้วยทุกคน ตลอดจนรูปชาและแท่นบูชาก็ต้องทำความสะอาดด้วย ในวันนี้เขามีพิธีสังเวยเจ้าเตาประจำบ้าน เพื่อส่งเจ้าขึ้นสวรรค์ไปกินเลี้ยงบนสวรรค์วันตรุษจีน

นอกจากปัดกวาดบ้านเรือนและอาบน้ำสำหัว แต่ก่อนนี้ทางภาคพายัพยังยิ่งปีน เป็นอย่างยิ่งปีนอาฏานาในพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ตัดปี กล่าวคือตรุษไทย

นี่ก็คงเป็นเรื่องขับไล่ไสส่งตะเพิดสิ่งอัปรีย์จัญไรบีเก่าให้เตลิดหนีไป เพราะคิดว่าตัวจัญไรเป็นพวกผีร้ายผีเลว ข้างจีนยิ่งรอบคอบกว่านี้ คือเขาจุดประทัดในวันใกล้รุ่งของวันตรุษจีนเผื่อว่ายังมีผีจัญไรซ่อนเร้นตกค้างอยู่ จะได้ตกใจและหนีเตลิดเปิดเบิ่งไป เหมือนกับผีของเรา เมื่อได้ยินเสียงปืนอาฏานาก็วิ่งหนีกันชุลมุนวุ่นวาย และล้มลุกคลุกคลานจนหน้าแข้งถลอกปอกเปิก ใครเห็น ตอบว่า ถ้าเขาไม่เคยเห็นเขาจะพูดเป็นตุเป็นตะอย่างนั้นได้หรือ ที่กล่าวว่าจุดประทัดไล่ผี ลางท่านอาจแย้งว่าการจุดประทัดเป็นเรื่องของมงคล คือจุดเพื่อต้อนรับปีใหม่ นี่ ก็ไม่ผิดเพราะประทัดของเขาใช้ได้ทั้งงานมงคลและอัปมงคล ดูแต่เรื่องจุดพลุและดอกไม้ไฟตลอดจนเล่นโขนของเรา ใช้ได้ทั้งงานสมโภชที่เป็นมงคล และงานศพที่ถือว่าไม่เป็นมงคล เรื่องจะเป็นมงคลและไม่เป็นมงคล อยู่ที่นำเอาไปใช้หนักไปทางไหนก็เป็นไปทางนั้น ทางพม่าเขายิงปืนในวันที่สงกรานต์มาถึงและวันส่งท้ายสงกรานต์ จะเป็นต้อนรับหรือขับไล่ก็ได้ทั้งนั้น สุดแล้วจะมุ่งในแง่ไหน อันที่จริงจุดประทัดหรือยิงปืน เพื่อขับไล่ผีหรือเสนียดจัญไรให้ไป

เสีย เมื่อมันหนีไปแล้วก็เป็นมงคลอยู่ในตัว ไม่เห็นแปลกอะไรว่านี่เป็นมงคล หรือไม่เป็นมงคลในสิ่งเดียวกัน นอกจากจะถือและนึกไปเอง ซึ่งเราก็ต้องทำตามเพราะหมู่มากเขาทำกันเป็นประเพณี ฝรั่งยิงปืนสลุตให้เกียรติยศ เมื่อเทียบกับยิงปืนขับไล่ผีหรือจุดประทัดก็เป็นเรื่องให้มีเสียงดังก็กก้อง ผีร้ายได้ยินก็หนีไป เมื่อไม่มีผีร้ายแล้วก็เป็นมงคล

เรื่องตะเพิดไล่ตัวเสนียดจัญไร ตัวโรคภัยไข้เจ็บหรือเหตุร้ายต่าง ๆ ให้หนีไปเสีย ดังเช่นเรื่องจุดประทัดยิงปืนอาฏานา และยิงปืนวันสงกรานต์จะมาถึงของพม่าเป็นต้น ย่อมเป็นวิธีซึ่งคงมีมาแล้วแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ชนชาติที่ยังล้าหลังก็ยังใช้กันอยู่สืบต่อมา ส่วนชนชาติที่ถือว่าเจริญแล้วก็ยังมีพิธีชนิดนี้เหลือตกค้างสืบมาในประเพณีแต่ว่าเปลี่ยนแปลงและแปลความหมายเสียใหม่ ตามความเจริญของบ้านเมือง อุบายขับไล่ผีหรือสิ่งชั่วร้าย เป็นอัปรีย์-จัญไรซึ่งถือว่ามีตัวตนเป็นผีเหมือนกัน อาจแบ่งได้เป็นสองชนิด ชนิดหนึ่งสำหรับขับไล่สิ่งร้ายที่เป็นลม ๆ มองไม่เห็นตัว อีกชนิดหนึ่งมีตัวตนโดยสมมติขึ้นว่าเป็นสิ่งชั่วร้าย

ในหมู่ชนที่ล้าหลัง ถ้าเกิดเหตุเภทภัยเช่นเจ็บไข้ได้ทุกข์ ก็ถือว่าผีร้ายให้แรงต้องทำพิธีขับไล่ไสส่งให้มันไปเสีย ซึ่งชาติใด ๆ มีวิธีขับไล่เป็นต่าง ๆ กัน เมื่อย่อลงก็มักเป็นเรื่องมีวิธีใช้ไม้มือหรืออาวุธ ฟาดพื้นไปในอากาศตรงที่ซึ่งสมมติว่าผีสิงอยู่ ปากก็ร้องเอ็ดอึงว่าเป็นมนต์คาถาและตีกลองตีเกราะเคาะไม้หรือสิ่งอื่น ๆ เพื่อขู่สำทับให้ดังสนั่นหวั่นไหว ผีหรือสิ่งร้ายตกใจก็จะหนีไป ถ้าเป็นชาวอยู่ใกล้น้ำใกล้ทะเล ก็สมมติว่าไล่ต้อนให้ผีหนีลงน้ำไป ส่วนพวกที่เป็นชาวดอนก็ใช้วิธีต้อนผีที่เป็นลม ๆ ให้ลงหลุมลงหม้อแล้วกลบเสีย (พิธีกลบบัตรสุมเพลิงก็อยู่ในจำพวกนี้) หรือปิดผนึกหม้อด้วยคาถาอาคม เอาไปผั่งไปถ่วงทิ้งเสีย

ชนิดที่สอง คือสมมติให้มีตัวตน โดยสร้างเป็นรูปอย่างตุ๊กตาเสียกบาลเป็นต้น แล้วทำกระทงบัตรหรือต่อเป็นเรือแพ นำเอาผีร้ายใส่ไปแล้วเอาไปลอยแพ ถ้าอยู่ดอนก็ใส่เกวียนสมมติหรือใส่ในบัตรเอาไปทิ้งเสียที่ทางสามแพร่งหรือในป่า ลางทีก็ใช้สัตว์ หรือยิ่งกว่านั้นก็ใช้คนซึ่งสมมติว่าเป็นตัวโรค ขับไล่ให้ออกไปเสียจากหมู่

จากถีน หรือยิ่งกว่านั้นเอาไปฆ่าบูชายัญ ที่พระเยซูทรงรับบาปของมนุษย์และเพื่อถ่ายบาป และถูกตรึงสิ้นพระชนมชีพบนไม้กางเขน คิดว่าจะเป็นคติทำนองเดียวกัน

การทำพิธีไล่ผีดังกล่าวมานี้ ย่อมทำเป็นครั้งคราว แล้วแต่จะมีเหตุเภทภัย ต่อมาก็เลื่อนมาทำเป็นพิธีประจำปี ถ้าอยู่ในแดนมีอากาศหนาว ก็มักทำเมื่อต้นหรือปลายฤดูหนาว ถ้าอยู่ในประเทศร้อน ก็มักทำในต้นหรือปลายฤดูฝน หรือไม่ก็ทำในฤดูที่กำหนดเป็นระยะเวลาสิ้นปี เพราะระยะเวลาหัวต่อเหล่านี้ มักมีโรคภัยไข้เจ็บ ไม่มีความสบาย เพราะเปลี่ยนฤดู จึงต้องทำพิธีขับไล่ผีล่วงหน้า หรือทำภายหลังฤดู ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้เริ่มความเป็นอยู่ใหม่ ให้มีความสุขสบายปราศจากผีร้ายมารบกวนตอแยก็เป็นมงคล ในพิธีที่ทำนี้ ประชาชนย่อมแสดงอาการร่าเริงและเล้ียงดูกันก่อนเวลาจะขับไล่ผีก็มีภายหลังเวลาเมื่อขับไล่ผีไปแล้วก็มี ภายหลังชาติที่เจริญก็เปลี่ยนแปลงการร้องเอ็ดโวยวายและตีเกราะเคาะไม้ มาใช้เครื่องอย่างอื่นที่ทำให้เกิดเสียงดังดีกว่าของเดิม เป็นต้นจุดประทัดและยิงปืน เท่าที่เคยอ่านพบในหนังสืออังกฤษ เกี่ยวกับเรื่องยิงปืนในวันปีใหม่

เพื่อขับไล่ผี ก็มีชาวแคว้นตังเกี๋ย เขมร ไทย พม่า และชาวยุโรปลางชาติ เช่น ชาวโปล ชาวเช็กแห่งประเทศเช็กโกสโลวาเกีย ซึ่งใช้ปืนใหญ่สามนัดแรกยิงเป็นอาณัติสัญญาณ แล้วก็ยิงปืนกระบอกอื่นที่เตรียมไว้ให้พร้อม ๆ กัน อย่างไรก็ดี เรื่องที่กล่าวมานี้ เป็นเวลาล่วงมานานหลายสิบปีแล้ว มาบัดนี้เห็นจะเลิกกันหมดก็เป็นได้ ดูแต่การยิงปืนอาฏานาเมื่อวันสิ้นปีตรุษไทย บัดนี้ก็ไม่มีเหลือแล้ว ยังมีก็แต่ชาวจีนซึ่งใช้จุดประทัดสืบต่อเป็นประเพณีมาจนบัดนี้ แต่ก็ทำกันอยู่ในหมู่ชาวจีนสมัยเก่าเท่านั้น

ทางภาคพายัพเมื่อพ้นวันสังขารล่อง ก็ถึงวันเน่า คือวันที่ ๑๔ เมษายน ซึ่งตรงกับวันเนาทางนี้ ภายหลังเมื่อทำความสะอาดปัดกวาดบ้านเรือนและซักฟอกเสื้อผ้าเป็นงานใหญ่ในวันสังขารล่องแล้ว รุ่งขึ้นเป็นวันเน่า เขาก็พักผ่อนอยู่แต่ในบ้านไม่ไปไหน เป็นแต่หุงต้มอาหารและจัดสำรับคับค้อน เตรียมเอาไปทำบุญอุทิศให้แก่บรรพบุรุษผู้ซึ่งล่วงลับไป ในวันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันพระยาวัน ตรงกับวันเถลิงศกทางนี้ เวลาเย็นเสร็จจากจัดหุงต้มอาหารแล้ว

ก็แจกบั่นกันไปตามบ้านญาติมิตร และในวันเน่านี้ เขาถือเป็นวันต้องระวังเนื้อระวังตัว อย่าให้เกิดเป็นบาดแผลขึ้นได้ เพราะจะเกิดเน่ารักษาให้หายได้ยาก นี่เขาแปลความหมายคำว่า เน่า เอาตรง ๆ นั่นเอง ในวันเน่านี้ มีการขนทรายจากแม่น้ำบีงไปก่อพระเจดีย์ทรายกันที่วัด การเล่นสาดน้ำกันก็เริ่มมีในวันนี้ เขาเล่นสาดกันเองขณะขนทรายเข้าวัด สาดกันเปรอะเลอะกันหมดตลอดทางที่ขนทราย แต่ก่อนจะเข้าเขตวัด เขาบิดผ้านุ่งที่ถูกสาดน้ำเบียกเสียให้แห้ง เพราะถือว่าทำให้น้ำที่ผ้านุ่งไหลหยดลงในเขตวัดเป็นบาปมาก ถึงเล่นสนุกยังเคารพต่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ทำให้รกเลอะเทอะเป็นอย่างไม่เอื้อเฟื้อ

งานวัดก่อนวันสงกรานต์

จะงดเรื่องของชาวบ้านไว้ก่อน ไปจับเรื่องทางวัดก่อนหน้าวันสงกรานต์ ท่านทราบอยู่ว่าวัดนั้นตามธรรมดามักเป็นที่วิเวกสงบมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นครึ้มและร่มรื่น และโดยเฉพาะไม่ขาดต้นโพธิ์ เพราะเป็นไม้เนื่องด้วยพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัมโพธิญาณ เวลาลมพัดกระโชกมา

แรง ๆ ใบโพธิ์ก็พริ้วปลิวสะบัด เสียงดังซ่า ๆ กราว ๆ เป็นระยะแต่ไม่หนวกหู ถ้าอากาศเงียบพึ่งแล้ววังเวงใจ ใบโพธิ์ใบไหนแก่ก็ร่วงหล่น ปลิวลงมาตกตามพื้นดินอยู่เกลื่อนกลาด ตกกระจายไปทั่วบริเวณมณฑล ถัดไปมีลานเป็นดินทราย สำหรับเป็นที่ก่อพระเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ และเป็นที่ซึ่งชาวบ้านมาชุมนุมกันเมื่อมีงานทำบุญ นี่ข้าพเจ้าพรรณนาเรื่องวัด ชนิดที่เป็นอารามซึ่งใคร ๆ ก็เคยเห็น ว่าเป็นที่ร่มรื่นเย็นตาเย็นใจ ถ้าลางในวัดลางตอนมีทรายน้อยหญ้าก็ถือโอกาสงอกเป็นหย่อม ๆ ถ้าทอดทิ้งไว้ก็งอกงามลามปามจนปราบไม่ไหว ด้วยเป็นสิ่งที่งอกงามได้เร็ว ถ้าไม่ต้องการมีมันไว้เป็นสนามหญ้าก็ต้องตายต้องถอนมันเสียแต่ต้นมือ ปล่อยทิ้งไว้ไม่ได้จะรกและปราบยาก เพราะฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของวัด จะต้องตายจะต้องถอนเสียแต่ต้นมือ และคอยกวาดใบไม้ที่ร่วงหล่นลงมาจากต้น ไม่ให้รกอยู่เสมอ พระกวาดใบไม้ได้แต่ตัดหญ้า ถอนหญ้าไม่ได้เป็นอาบัติตามวินัย ต้องให้คนอื่นที่ไม่ใช่พระเป็นผู้ตัดผู้ถอน เหตุนี้วัดจึงเป็นสถานที่ดูราบรื่นไม่รกตา ที่ข้าพเจ้ากล่าวนี้เป็นคำกล่าวถึงวัด

ลางวัด ไม่ใช่ทั่วไปทุกแห่งวัดที่รกก็มี เป็นเรื่องจะเอาใจใส่หรือไม่เท่านั้น

ว่าทั่วไป ตามธรรมดาพระท่านขยัน คอยกวาดใบไม้ทำความสะอาดเตียนให้แก่วัดอยู่เสมอ พระยาเดโชเจ้าเมืองขอม ดำดินมาตามหาพระร่วงที่กรงสโขทัย ก็มาพบพระร่วงโดยตนเองไม่รู้จักตัว บวชเป็นพระกำลังกวาดลานวัดอยู่ ที่ใดถ้ามีหญ้าขึ้น ก็เป็นหน้าของเณรและเด็ก ๆ พวกลูกศิษย์วัดเป็นผู้ถอน สิ่งของที่เขาถวายพระเป็นเครื่องอัฐบริขารในงานทอดกฐิน ก็มีไม้กราดสมทบไปด้วย สำหรับพระท่านจะได้ใช้กราดใบไม้ในลานวัด ท่านจะออกกำลังกายกราดหรือไม่กราดเป็นเรื่องของท่าน แต่การกราดวัดเป็นกิจวัตรของพระมาแต่โบราณ ถ้าท่านไม่กราดก็ช่วยไม่ได้ ไม้กราดนั้นผู้ที่ เขาเคยเห็นเคยรู้ชี้แจงว่า เขาเอาไม้รวกมีขนาดยาวตามสมควร ผ่าปากข้างหนึ่งให้แยกเป็นหลายง่ามและเอาไม้จริงขนาดเท่ากำมือนั้น กล่อมเกลาเสียให้ดี เอาไม้นี้รัดเข้าไปในปากไม้รวกที่ผ่าไว้เพื่อให้ปากถ่างบานออก แล้วเจาะรูผูกหวายเพื่อตรึงให้ติดแน่นอยู่กับไม้รวกจะได้ไม่เคลื่อนที่หลุดออกมา

แล้วเอาไม้ไผ่จักเป็นอันเล็ก ๆ อย่างไม้เรียว ถ้าจะว่าไม้เรียวทีเดียวก็เห็นจะได้ เพราะเด็กลูกศิษย์คนไหนซนจนเกินดี ถ้าพระท่านกำลังจักไม้กราดอยู่ก็ใช่ ไม้นี้เป็นไม้เรียว เพราะมันเรียวดี เฆี่ยนเจ้าเด็กคนนั้นได้ทันที ผู้ที่เขาเคยถูกเฆี่ยนด้วยไม้นี้ บอกว่ามันเจ็บชาเนื้อพอใช้ได้ เป็นอย่างที่ในหนังสือเรียนมูลบทบรรพกิจกล่าวว่า “ไม้เรียวเจียวเหวย ข้าเคยเข็บหลาบขวับเขวียว” เอาไม้อย่างไม้เรียวที่กล่าวนี้ผูก มัดเข้ากับลำไม้รวกตอนที่อ้าอยู่ ก็จะเป็นไม้กราดที่มีปลายอ้าพองโต ใช้กราดใบไม้ได้ดีไม่ติดทราย และกราดเป็นวงกว้างได้ไม่หนักแรงเพราะมีด้ามยาว

การกราดลานวัด มักกราดกันเวลาก่อนหน้าจะถึงวันพระ เพราะในวันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันพระ ชาวบ้านเขามาทำบุญและฟังเทศน์กัน เหตุนั้นในวันโกนหรือในวันก่อนมีงาน เช่นวันก่อนจะถึงวันสงกรานต์เป็นต้น เด็กลูกศิษย์วัดเป็นหยุดเรียนหนังสือ ช่วยอาจารย์กวาดใบไม้และถอนหญ้าขนเอาไปสุมเผาไฟเสีย ที่ตอนใดต่ำหรือยังเป็นหลุมเป็นบ่ออยู่ ก็ถมและปราบให้ดูเรียบ เหตุนี้วัด

ลางแห่งที่ได้รับความเอาใจใส่ดูราบรื่นสะอาดตา เพื่อศรัทธาปสาทะแก่ผู้ที่เข้าไป ไม่รกรุงรังเหมือนป่าช้าที่ปล่อยทิ้งไว้ไม่ใคร่เอาใจใส่ จนเป็นคำพูดติดปากว่า “รกเหมือนป่าช้า” ซึ่งแต่เดิมก็เป็นป่าจริง ๆ แต่เมื่อมาอยู่ในเขตวัดแล้ว มันก็ยังมาเป็นป่าอย่นั่นเอง ไม่ยอมให้มีสภาพราบรื่นเหมือนป่าช้าฝรั่ง

ที่ลานวัดวันก่อนสงกรานต์ เขาจัดสร้างร้านม้า คือสร้างเป็นม้านั่งขนาดยาวตามแต่ต้องการ แต่ให้มีขนาดกว้างอย่างร้านขายของแต่แคบกว่า และมีขาปักอยู่กับดินจะยกไปไหนเหมือนม้านั่งธรรมดาไม่ได้ ร้านม้านี้ปลูกสร้างขึ้นชั่วคราว ที่ในวัดด้วยไม้ไผ่หรือไม้จริงแล้วแต่สะดวกมีขนาดสูงจากพื้นดินราวศอกเศษหรือมากกว่านั้นแล้วแต่เห็นสมควร ส่วนขนาดยาวไม่มีกำหนดแล้วแต่ต้องการหรือจะสร้างเป็นหลายที่ก็ได้ ร้านม้าใช้เป็นที่ตั้งเปาตรวางบาตรเรียงกันเป็นแถวในวันงาน สำหรับชาวบ้านพากันมาทำบุญพร้อมกันเป็นจำนวนมาก ๆ ลางวัดถ้ามีกำลัง ก็มักสร้างร้านม้าก่อด้วยอิฐถือปูนอย่างดีก็มีลวดลายเป็นบัวคว่ำบัวหงาย สร้างเป็นของถาวร เพราะจะต้อง

ใช้เป็นประจำปี ไม่ใช่แต่งานตักบาตรที่วัดในวันสงกรานต์ ถึงในงานอื่นก็ใช้ด้วย ลางวัดสร้างเป็นทำนอง ศาลา เสาลงดินแต่ไม่ยกพื้น สองข้างยกพื้นสูงขนาดแคร่ลด หลั่นกันเป็นสองชั้น สำหรับวางบาตรและเครื่องใช้อย่าง อื่น อย่างนี้ก็เคยเห็น ร้านม้านั้นมีหลายอย่าง ถ้าใช้ สำหรับตักบาตร ก็เรียกว่าร้านม้าตักบาตร ถ้าใช้เป็นที่ บังสุกุล ก็เรียกว่าร้านม้าบังสุกุล ถ้าใช้เป็นที่สำหรับตั้งศพ ซึ่งมีขนาดยาว พอดีกับโลงศพ ก็เรียกว่าร้านม้าตั้งศพ

โดยเหตุที่ใช้ร้านม้าตั้งศพกันบ่อย ๆ และเรียกสั้น ว่าร้านม้าเฉย ๆ จึงทำให้เข้าใจแคบ ขึ้นชื่อว่าร้านม้าแล้ว ก็ใช้เป็นที่ตั้งศพเท่านั้น ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ทำศพวันทอง ก็กล่าวถึงร้านม้านี้ ต่อมาที่ตั้งศพสำหรับ เผาสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม จะเอาอย่างเผาศพโกศ คำว่า ร้านม้าก็หายไป ที่ตั้งศพสำหรับเผาก็กลับยาวออกเป็น อย่างร้านม้าอีก ดังที่เห็นกันอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริยารามและ ที่วัดไตรมิตร แต่ก็ไม่เรียกว่าร้านม้า เพราะลืมกันแล้ว คงเรียกว่า ที่ตั้งเผาศพเท่านั้น

ทำบุญตักบาตร

สงกรานต์วันต้นหรือวันมหาสงกรานต์ ชาวบ้านลุกขึ้นแต่ไก่ขัน ขมีขมันหุงข้าวอุ่นแกงแต่งอาหาร เพื่อเตรียมไปตักบาตรถวายพระ พอรุ่งอรุณเห็นแสงเงินแสงทอง หุงหาอาหารเสร็จ ก็จัดเตรียมอาหารและสิ่งของถวายพระ บรรจุลงภาชนะมีถ้วยโถโอชามอย่างดีแล้วแต่จะมี แล้วเอาวางเรียงลงในถาด โต๊ะโตกหรือกระบุงหรือภาชนะอย่างอื่น ๆ ที่นิยมกันในท้องถิ่น เพื่อนำไปทำบุญตักบาตรและเลี้ยงพระ ที่วัดประจำหมู่บ้านของตน ซึ่งตามปรกติในถิ่นชนบท แต่ละ หมู่บ้านมักมีวัดเดียว หรือถ้ามีมากกว่าวัดหนึ่ง ก็ถือเอาวัดหนึ่งวัดใดเป็นวัดประจำตำบลหรือหมู่บ้านของตน และมักเรียกชื่อหมู่บ้านหรือตำบลตามชื่อวัด ทางภาคอีสานเรียกกันว่าคุ้ม เมื่อมีงานทำบุญก็รวมกันทำที่วัดของตน ไม่แยกย้ายกระจายกันไปทำบุญเพรียไปเหมือนในกรุง ซึ่งมีวัดเป็นจำนวนมาก แม้ในตำบลเดียวกัน เหตุฉะนั้นการทำบุญของเขาจึงไม่บกพร่อง

สภาพของวัดเท่าที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นธรรมดาแห่งความเป็นอยู่ของหมู่ชนในสมัยก่อน เพราะรวมกันอยู่เป็นหมู่บ้าน ถัดหมู่บ้านออกไปก็เป็นทุ่งเป็นนาเป็นป่าเป็นเขา ที่ทำเป็นสวนก็มีบ้าง แต่โดยมากเป็นชนิดสวนครัว ปลูกพืชพรรณพอใช้สอยสำหรับครอบครัวเท่านั้น และแต่ละหมู่บ้านก็ไม่ได้อยู่ติดต่อกันเป็นหมู่บ้านใหญ่ เหมือนหมู่บ้านในกรุงในเมือง วัดตามปรกติหมู่บ้านหนึ่งก็มีแต่วัดเดียว แม้มีวัดเดียวแต่กระนั้นในที่ลางแห่ง ก็มีพระสงฆ์ประจำไม่กี่องค์ ที่มีเพียงองค์เดียวก็มีดังที่ข้าพเจ้าเคยเห็นมาแล้ว แต่ตัวอย่างที่นำมากล่าวเป็นอย่างน้อยที่สุด เพราะเป็นวัดของหมู่บ้านอยู่ในป่าดงห่างไกลจากตัวเมืองออกไปมาก ตามปรกติเมื่อมีหมู่บ้านก็ต้องมีวัดขาดไม่ได้ เพราะเป็นสถานย่านกลางของหมู่บ้านสำหรับไปชุมนุมกันทำบุญและเป็นสถานที่เล่าเรียน และอบรมของคนหมู่บ้านนั้น ถ้าไม่มีวัดของหมู่บ้านตนก็ลำบาก ด้วยจะต้องไปทำบุญไกลจากหมู่บ้าน พระสงฆ์ที่มีประจำวัดของหมู่บ้าน ก็เป็นชาวบ้านในที่นั้นเป็นส่วนมากยกเว้นสมภารเจ้าอาวาส อาจเป็นพระสงฆ์นิมนต์มา

จากอื่นก็ได้ วัดเป็นสถานย่านกลางที่ชุมนุมของชาวบ้าน ดังกล่าวมาข้างต้น เพราะชาวบ้านจะได้วิสาสะพบปะกันมาก ๆ ได้เป็นคราว ๆ อย่างงานสังคม ก็ที่วัด ไม่ว่าใครในหมู่บ้านจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ เป็นหนุ่มสาวหรือแก่เฒ่า ถ้าจะอวดความมั่งมีหรือแต่งตัวอวดกัน ก็ที่วัด ตลอดจนแสวงหาศิลปวิทยาการ และการบุญการกุศลซึ่งสงบเย็นใจ หรือจะไปสนุกรื่นเริงกันอย่างมีระเบียบไม่จุ้นจ้านเมามาย เพราะเกรงบาปกลัวกรรม ตลอดจนมีงานมหรสพ ก็ที่วัด แล้วก็อาจรู้ไม่ได้ว่าท่านได้เห็นเนื้อคู่ของท่านเป็นครั้งแรก ก็ที่วัด มีบุตรเมื่อโตขึ้นจะให้มีวิชาความรู้ และได้รับ อบรมความประพฤติ ทางศีลธรรม ตลอดจนบวชเรียน ก็ที่วัด เมื่อตายเขาก็เอาศพของท่านไปเผาที่วัด กระดูกของท่านเมื่อเผากลายเป็นอัฐิถ่านเถ้า แล้วเอาไปผั่งหรือบรรจุไว้ ก็ที่วัด เพราะฉะนั้นเมื่อยกเว้นการทำมาหากินแล้ว วัดก็เป็นสถานที่ทุกสิ่งทุกอย่างที่ดี ๆ ในชีวิตของชาวบ้าน ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายไป ยิ่งกว่านั้นคนมาแต่บ้านอื่น เป็นอาคันตุกะเดินทางมาก็ได้อาศัยวัดเป็นที่พัก นี่เท่ากับเป็นโรงแรมของถิ่นนั้นไป

ด้วยในตัว เดี๋ยวนี้ในถิ่นที่เจริญ เราแยกสิ่งเหล่านี้หมด นอกจากการทำบุญเท่านั้น ข้าพเจ้าเล่าสภาพของวัดในสมัยก่อนและในท้องถิ่นที่ห่างไกลจากความเจริญ ก็เพื่อจะให้เห็นสภาพเดิมเป็นมาอย่างไร ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังมี เป็นความสะดวกแก่การบรรยายเรื่องของประเพณี ซึ่งคลี่คลายมาโดยลำดับ

ย้อนมาต่อเรื่องทำบุญตักบาตรที่ค้างไว้ เสร็จเตรียมจัดของถวายพระแล้ว คราวนี้ถึงเรื่องแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มใหม่ ซึ่งเตรียมหาไว้ก่อนหน้าวันสงกรานต์หลายวัน ดังได้พรรณนาไว้แล้วในตอนก่อน พวกที่ตื่นเต้นเรื่องแต่งตัวคือพวกหนุ่ม ๆ สาวๆ โดยเฉพาะผู้หญิงสาว เพราะจะได้แต่งตัวให้สวยพริ้ง เพื่อไปอวดกันตามวิสัยของคนหนุ่มคนสาวที่รักสวยรักงาม เพราะ “แต่งตัวตั้งใจจะให้งาม ขมิ้นใส่ส้มมะขามขัดสี แล้วอาบน้ำชำระอินทรีย์ทาแป้งสารภีรื่นรวย” นี่เป็นแต่งผิวของเก่า สมัยนี้เลิกใช้ขมิ้นแต่งผิว เปลี่ยนเป็นพอกแป้ง ทาแก้มทาปากด้วยรูชและลิปสติ๊ก สวยเป็นคนละสมัย ข้าพเจ้าชอบเหมือนกัน ถ้าอาบน้ำแต่งตัวเช้าวันสงกรานต์ไม่ทัน หรือไม่อยากอาบ

น้ำก็ไม่เป็นไร เพราะเขาดูกันที่หน้าและที่เครื่องแต่งตัวภายนอกเท่านั้น ฝรั่งว่าต้นเหตุแห่งความสวยความงาม ถ้าต้อนไป ๆ ให้ถึงที่สุด ก็มาแต่เรื่องความรู้สึกอันเป็นธรรมดาของหนุ่มสาวนั่นเองข้าพเจ้าเห็นด้วยเต็มประตูแต่งตัวเสร็จแล้วก็สวยมาก ผิดกว่าเมื่อยังไม่ได้แต่งเป็นไหน ๆ เหตุนี้โบราณท่านจึงกล่าวว่า "ดูช้างให้ดูหน้าหนาว ดูสาวให้ดูหน้าร้อน" เพราะหน้าหนาว ช้างกำลังตกมันอาละวาดมาก เพราะขาดสิ่งที่มันต้องการเกิดเป็นโรคเส้นประสาทอย่างแรง ส่วนดูสาวให้ดูหน้าร้อนเห็นจะหมายถึงวันสงกรานต์ เพราะวันสงกราต์เขาแต่งตัวกันเต็มที่ วันธรรมดาเขาไม่แต่งให้พร่ำเพรื่อ ขืนแต่งให้สวยทุกวันก็ไม่สวย เพราะเห็นบ่อย ๆ ก็จืดตารู้สึกว่ามลืดชืดไป

พวกผู้หญิงสาว ๆ แต่งตัวสวย ๆ เหล่านี้แหละเป็นส่วนมาก ที่เป็นคนยกเครื่องไทยธรรมของทำบุญบ้างแบก บ้างหาบ ไม่มีทูนหัวอย่างแขกอย่างฝรั่ง รวมกันเป็นหมู่ไปสู่วัด ต่างคนมีหน้าตาเบิกบานสบายใจ ตอนนี้ใครมีไม้คานงาม ๆ ปลายงอน ๆ ก็เอามาอวดกัน เรื่องไม้คานออกจะเป็นของขึ้นหน้าขึ้นตาของหญิงสาวชาว

ชนบทในสมัยก่อน ซึ่งเดี๋ยวนี้ลางแห่งก็ยังเป็นเช่นนั้นเมื่อมีงานทำบุญทำทาน เมื่อใดเป็นเอาไม้คานออกอวดกันเสมอ เพราะไม่มีอะไรจะอวดยิ่งไปกว่าไม้คาน ถึงวัดแล้วได้เวลาตักบาตร ที่ลานวัดแออัดสัปปุรุษสีกา ทั้งแก่เฒ่าและหนุ่มสาว และรวมทั้งเด็ก ๆ ด้วยดูสนุกครึกครื้นมากอยู่ที่ร้านม้าตักบาตรดังได้พรรณนาไว้แล้ว มีบาตรเบี้ดฝา ตั้งเรียงรายกันไปเป็นแถว ฝาบาตรนั้นเอาวางไว้ข้างบาตรทางซ้ายมือเมื่อหันหน้าออก หรือจะวางไว้ข้างหน้าบาตรก็ได้ แล้วแต่สถานที่และความสะดวก แต่ตอนหัวแถวมีบาตรขนาดใหญ่กว่าสามัญ จะทำด้วยดินหรือเหล็กก็แล้วแต่เรื่อง ตั้งวางไว้หน้าเพื่อนเรียกว่า "บาตรพระพุทธ"

ตักข้าวลงในบาตรพระพุทธก่อน แล้วจึงตักบาตรอื่น ๆ ที่อยู่ถัดมา ส่วนของคาวของหวานและส้มสูกลูกไม้ใส่ที่ฝาบาตร ของตักบาตรมีมากมาย ประเดี๋ยวเดียวก็เต็มบาตรเต็มฝา ลูกศิษย์ต้องคอยถ่ายลงกระบุงกันบ่อย ๆ ข้าพเจ้าเองเมื่อเป็นเด็กก็เคยอาสาเป็นลูกศิษย์พระ ไม่ใช่จะกละอยากกินขนมของพระ แต่เห็นเป็นสนุกมากกว่า และก็รู้สึกสนุกจริง ๆ ด้วยตามประสาของเด็กที่นึกเห็น

ตักบาตรกันอย่างนี้เรียกว่าตักบาตรกลางลาน ถ้าจัดทำกันที่กลางทุ่งนาก็เรียกกันว่า ตักบาตรกลางนา ถ้าจัดทำกันในละแวกบ้านก็เรียกว่าตักบาตรกลางบ้าน คือกลางหมู่บ้าน ถ้าจัดทำกันที่ท้องสนามหลวงทุ่งพระเมรุ ก็เห็นจะเรียกว่าตักบาตรกลางสนามได้ วัดใดในกรุงเทพฯ ในวันพระมีสัปปุรุษสีดาไปฟังเทศน์กันมาก วันนั้นก็ครึกครื้น มีคนไปตั้งร้านขายอาหารและของอื่น ๆ สำหรับผู้มาฟังเทศน์ซื้อ เพื่อตักบาตรถวายพระ หรือเพื่อประโยชน์แก่ความหิวของตนบ้าง ลางวัดลูกศิษย์พระจะนำชามเปล่าใบใหญ่สำหรับใส่ข้าวและสำรับเปล่า เป็นถาดมีถ้วยชามเปล่า ๆ วางเรียงไว้ราว ๔—๕ ใบ ยกมาตั้งเรียงไว้เป็นแถวที่ในศาลา เวลาจวนเพลสัปปุรุษสีกาพากันซื้ออาหารที่เขาตั้งขาย หรือจัดทำเตรียมเอามาจากบ้านก็มี ไปใส่ลงในสำรับเปล่าที่วางเรียงไว้ในศาลา ไม่ช้าก็เต็มตลอดทุกสำรับ เด็กลูกศิษย์วัดก็ยกเอา ไปถวายพระอาจารย์ของตนที่บนกุฏิสำหรับถวายเป็นอาหารเพล ทำอย่างนี้ จะเรียกว่าตักบาตรก็เห็นจะไม่ได้ เพราะไม่มีบาตรสำหรับตัก ซึ่งชื่อว่าการทำบุญแล้ว มีคนศรัทธาเสมอ เพราะฉะนั้นสำรับที่นำมา

เรียงไว้ที่จะเหลือว่างไม่มีคนใส่เบี็นไม่มี ถ้าเห็นที่ใดว่างอยู่เบี็นต้องมีผู้ศรัทธาใจบุญนำอาหารมาใส่ไม่ยอมให้เหลือว่างอยู่ได้ ศาสนาจะรุ่งเรืองอยู่ที่มีคนศรัทธา ไม่ใช่อยู่ที่พระสงฆ์องค์เจ้า ซึ่งรู้หน้าที่ของท่านแต่ฝ่ายเดียว ยังต้องมีประชาชนส่วนใหญ่มีศรัทธารู้ว่าพระท่านทำอะไรเราจึงได้นับถือ ประกอบกันเบี็นสองฝ่ายด้วย

ตักบาตรเสร็จแล้ว มีเลี้ยงพระฉันเช้าที่ศาลาการเปรียญ หรือปะรำซึ่งสร้างขึ้นเพื่องานนั้น มัคนายกเบี็นผู้จัดการเรื่องปูเสื่อสาดอาสนะ ของที่เลี้ยงพระนั้นมากมายมีเหลือหลายก่ายกองเยอะแยะ เพียงพระหยิบฉันสำรับละคำก็อิ่ม เพราะของทำบุญมากกว่าพระ มากจนพระฉันไม่หวาดไหวถ้าจะเลี้ยงดหม่พวกชาวบ้านด้วยก็ไม่หมดเปลืองไหนเปลืองไปเขาไม่ว่า เพราะเบี็นของทำบุญ คนแต่ก่อนแม้ไม่มีเงินทองเหมือนเดี่ยวนี้ แต่ก็ไม่เดือดร้อนเรื่องอาหารการกิน เพราะมีอุดมเหลือกิน จนมีคนเกียจคร้านอาศัยวัดกินก็มีเมื่อมีอุดมความตระหนี่ถี่เหนียวจึงไม่สู้มี เพราะมีมากก็ไม่ทราบว่าจะเอาไปทำอะไร จะตระหนี่เหนียวแน่นเอาไปทำไมเพราะไม่ใช่ตัวเงินที่สะสมได้ แต่ก่อนการ

ทำบุญถือว่าสำคัญชาวบ้านต้องพึ่งพระในเรื่องการช่างและวิชาความรู้ และทั้งสิ่งอันเกี่ยวกับทางใจ และพระก็ต้องพึ่งชาวบ้านในเรื่องขบฉัน และสิ่งอื่นอันจำเป็นแก่พระเหตุนี้วัดกับบ้านจึงแยกกันไม่ได้ต่างเป็นส่วนสำคัญแก่กัน สมัยนี้มีเงินทองจับจ่ายใช้สอยมีมาก กว่าแต่ก่อนหลายเท่า แต่พระกลับอัตคัดเครื่องขบฉัน เพราะด้วยโลกเจริญคนต้องจับจ่ายใช้เงินได้มากทาง ถึงพระก็เหมือนกันลางทีก็ต้องมีเครื่องรับวิทยุไว้ฟังที่วัดด้วย

เวลาพระกำลังฉัน ใครมีปี่พาทย์ราดตะโพน ก็เอาไปบรรเลงประโคม เพื่อให้ครึกครื้นและเอาบุญ เรียกตามภาษาปี่พาทย์ว่าทำเพลงฉัน แสดงว่าบรรเลงเพลงอย่างนี้พระฟังได้ไม่เป็นอาบัติ ถ้าหมู่บ้านไหนไม่มีปี่พาทย์ก็แล้วกันไป ตรงนี้จะเห็นว่าดนตรีมีความสำคัญมากแก่ชีวิตเพียงไร แม้แต่พระฉัน ยังทำเพลงเพราะ ๆ ให้ท่านฟัง ท่านจะฟังหรือไม่ฟังก็ช่างท่านปะไร เราทำด้วยศรัทธา เราคิดว่าทำเพลงเพราะ ๆ จับใจท่าน ท่านคงฉันอร่อยได้มาก ๆ และเราก็ได้บุญมากขึ้นเพราะถือเป็นคติว่าพระฉันได้มากชาวบ้านดีใจ ตอนนี้ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้ชาย

เข้าไปคอยปฏิบัติพระ คอยดูว่าเครื่องขบฉันอย่างไหน บกพร่องจะได้เอามาเพิ่มเติม พระฉันเสร็จ ยถาสัพพี อนุโมทนาแล้ว ชาวบ้านก็กลับบ้าน แต่พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ เมื่อกลับบ้านแล้ว ก็รีบกินข้าวและแต่งตัวด้วย เสื้อผ้าสำรับใหม่ แล้วพากันไปเก็บดอกไม้ในป่า ซึ่งจะยก ไว้กล่าวอีกส่วนหนึ่ง ส่วนในที่ต่อไปนี้ จะกล่าวถึงเรื่อง ก่อพระเจดีย์ทรายในสงกรานต์แทรกไว้เสียก่อน

ก่อพระเจดีย์ทราย

ไม่มีกำหนดแน่นอนว่าจะต้องก่อในวันสงกรานต์ ถึง วันอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกับสงกรานต์ก็มีก่อกัน และไม่ จำเป็นจะต้องก่อที่ในวัด ลางแห่งที่อยู่ใกล้แม่น้ำ ตอนเหนือ ๆ ก่อพระเจดีย์ทรายที่หาดทรายในแม่น้ำก็มี เช่นจังหวัดกำแพงเพชร ในวันก่อเขามีทำบุญเลี้ยงพระที่ หาดทรายด้วย เรียกกันว่าก่อพระทรายน้ำไหล (โปรดดู เรื่องก่อพระเจดีย์ทรายในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน ตอนที่ว่าด้วยพิธีสงกรานต์ด้วย) เสร็จแล้วก็มี เลี้ยงพระและเลี้ยงดูกัน ส่วนทางภาคอีสานลางแห่งเขา ทำบุญสงกรานต์เป็นสองระยะ ระยะแรกทำบุญตักบาตร

กลางลานในวันตรุษ . ระยะหลังทำบุญตักบาตรที่ลานบ้าน ในวันสงกรานต์ ทางอำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่าเขาทำบุญตักบาตรกลางบ้านเหมือนกัน คือเลี้ยงพระกันที่สองข้างถนน จึงเห็นได้ว่าการตักบาตรจะทำกันที่ไหนก็ได้แล้วแต่สะดวกและนัดกัน ทางจังหวัดนครราชสีมาตามที่ทราบมาลางแห่งเขามีก่อพระเจดีย์ทรายเป็นสองตอน ตอนหนึ่งก่อที่ลานวัดในวันตรุษ และอีกตอนหนึ่งก่อที่กลางลานบ้านในวันมหาสงกรานต์ การก่อพระเจดีย์ทรายที่กลางลานบ้านเขาก่อแต่องค์เดียวเป็นส่วนรวม จะใหญ่เล็กขนาดไหนก็แล้วแต่กำลังที่จะไปหาบขนเอาทรายมาได้มากน้อยเท่าไร ที่สำหรับก่อเลือกเอาที่นอกบ้าน ก่อนก่อปราบดินให้เรียบและมักเลือกที่สาธารณะอยู่ริมทางเดิน ท่านก็ทราบอยู่ว่าถนนหนทางในหมู่บ้านชนบทแต่ก่อนนี้ ไม่มีถนนโรยหิน เป็นแต่หนทางเดินขนาดแคบ ๆ พอเกวียนเดินได้ แต่หลีกกันไม่ได้ ต้องแอบเสียข้างหนึ่ง ปล่อยให้อีกข้างหนึ่งไปก่อน จึงจะหลีกกันได้ หนทางเช่นนี้มักคดเคี้ยวไปตามละแวกบ้าน หน้าฝนลางตอนมักเป็นหลุมเป็นแอ่ง มีน้ำขังเป็นปลัก

หน้าแล้งมีฝุ่นฟุ้งเพราะถูกล้อเกวียนบด ได้ทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ข้างหนทาง เลิกแล้วพระเจดีย์ทรายที่ก่อไว้ก็ทลายเอง ถมทางไปในตัว นับว่าเป็นกุศลได้บุญแรงสำหรับตนและคนอื่นด้วย เรื่องอย่างนี้ออกปากขอแรงกัน ถ้าไม่ใช่เรื่องบุญกุศลอย่างนี้ หรือไม่มีสนุกไม่มีอวดกันหรือไม่มีเรื่อง ชาติหน้าหนุนเป็นความเชื่ออยู่ด้วย ก็ยากที่จะหาความพร้อมเพรียงกันได้ง่าย ด้วยความสมัครใจทรายที่ก่อนั้นเอามาจากไหน ก็ไปขนเอามาจากลำห้วยลำธารหรือตามหาดทรายในแม่น้ำแล้วแต่จะสะดวก การขนทรายก็ไม่ต้องจ้างใครที่ไหน พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ และเด็ก ๆ นั่นแหละ เป็นผู้ไปโกยไปขนใส่กระบุง หาบคอนกันมาเวลาเย็น ตอนนี้มีแต่งตัวและประกวดไม้คานเหมือนกัน ใครมีขันเงินหรือขันอะไรใหญ่เล็กไม่ว่า ก็เอาออกไปประกวดกันเวลาตักทราย การไปขนทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ ถือกันว่าได้บุญแรง จึงไม่มีใครรังเกียจ ล้วนเต็มใจมีศรัทธากันแก่กล้า เพราะมีสนุกด้วย ที่ไปหาบขนกันมาก เพราะจะได้แต่งตัวและอวดไม้คานกัน นี่แหละเป็นแม่แรงทำให้เกิดศรัทธากล้าแข็ง ถึงการก่อ

พระเจดีย์ทรายที่วัด ก็ไปขนเอาทรายมาโดยทำนองเดียวกัน จะต่างกันที่ฝ่ายหนึ่งขนทรายเข้าวัด และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นขนทรายเข้าบ้าน ทรายที่ไปขนเอามา ถ้าเป็นทรายหยาบมีสิ่งอื่นปน ก็ต้องเอามาร่อนมาแร่งเสียก่อน จึงจะก่อเป็นองค์พระเจดีย์ได้ ทางภาคอีสานลางแห่งในท้องที่อยู่ใกล้แม่น้ำโขง เขามักใช้เรือไปขนทรายที่หาดในแม่น้ำนั้น เมื่อบรรทุกเรือมาถึงท่าที่ขึ้นแล้ว พวกหนุ่มๆ สาวๆ และเด็กๆ อีกเหมือนกัน ที่ช่วยกันตักกันขนทรายไปวัดในคุ้มหรือตำบลของตน เป็นการขนทรายที่สนุกสนานและด้วยศรัทธา จึงเต็มใจช่วยขนกันด้วยจะเอาบุญ

ตรุษ–สงกรานต์

ที่ภาคอีสานทำบุญเป็นสองขยัก ก็เป็นเรื่องของตรุษไทยระยะหนึ่ง และเป็นเรื่องของสงกรานต์อีกระยะหนึ่ง วันตรุษกำหนดเวลาตามจันทรคติ เริ่มแต่วันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ของปีเก่า ไปสิ้นตรุษในวันขึ้นค่ำเดือน ๕ ของปีใหม่ส่วนสงกรานต์กำหนดวันตามสุริยคติดังกล่าวมาแล้ว วันตรุษและวันสงกรานต์ลางปีถ้าเว้นระยะห่างกันมาก ก็มี

ทำบุญเป็นสองขยัก ถ้าปีใดวันตรุษและวันสงกรานต์ต่างระยะกันเพียง ๒—๓ วัน หรือต่อกันพอดีซึ่งมีได้ในลางปีก็มีทำบุญแล้วเล่นสนุกติดต่อกันตลอดไปเป็นงานเดียว

เรื่องตรุษและสงกรานต์ออกจะยุ่ง ๆ ปน ๆ กัน เรามักพูดรวมกันไปว่า "วันตรุษสงกรานต์" "เล่นตรุษเล่นสงกรานต์" ลางทีก็พูดว่า "ตรุษสงกรานต์" ตรุษก็ตรุษ สงกรานต์ก็สงกรานต์ เป็นคนละเรื่อง คำว่าตรุษ แต่ก่อนเขียนสะกดด้วย *ศ* ก็มี สะกดด้วย *ส* ก็มี ภายหลังเปลี่ยนเป็นสะกดด้วย *ษ* และให้อ่านว่า ตะรุษะ เมื่อควบเข้าข้างหน้าคำสงกรานต์ อ่านว่าตะรุษะสงกรานต์ ถ้าเป็นคำอยู่ตามลำพังหรือควบเข้าข้างหน้ากับคำไทย เช่น ตรุษไทย ตรุษจีน ก็อ่านว่า ตรุด ไม่อ่านว่า ตรุษะ ในนิราศเดือนเมื่อเริ่มต้นก็ว่าสนุกกันในวันสงกรานต์ ส่วนวันตรุษไทยไม่กล่าวถึง คือ กล่าวดังนี้ "โอ้ฤดูเดือน ๕ หน้าคิมหันต์ พวกมนุษย์สุดสุขสนุกครัน ได้ดูกันพิศวงเมื่อสงกรานต์" ดังนี้

เรื่องมันยุ่ง ๆ แยกกันยากว่า ตรุษไทยหรือตรุษสงกรานต์อย่างไหนเป็นปีใหม่อย่างเก่าของไทย ซ้ำเรา

นับเดือนตั้งต้นเอาเดือนอ้าย มาสิ้นเอาเดือน ๕ ทาง จันทรคติ แต่ไปเล่นสนุกบีใหม่และเปลี่ยนศักราชบีเก่า เอาวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นวันทางสุริยคติ จะยกไว้กล่าว วิพากษ์วิจารณ์ทีหลัง

ทางพายัพในวันพระยาวัน ซึ่งตรงกับวันเถลิงศก ของเรา เขานำภัตตาหารไปถวายพระที่วัด เรียกว่าทาน ขันข้าว คือนำสำรับคาวหวานพร้อมด้วยส้มสูกลูกไม้ และหมากเมี่ยง เพื่ออุทิศเป็นกัลปนาทักษิณานุปทานแก่ญาติที่ล่วงไปแล้ว เมื่อพระสงฆ์รับประเคนแล้ว ก็ทำพิธีกรวดน้ำอนุโมทนาจากขวด หรือภาชนะที่เขาจัดเตรียมไปด้วย ขอให้เทียบการทำบุญนี้กับเรื่องบังสุกุลในวันสงกรานต์ซึ่งจะกล่าวต่อไป จะเห็นว่ามีความมุ่งหมายลงรอยเดียวกัน เสร็จทำบุญทานขันข้าว ก็ถือโอกาสพังเทศน์ที่วัดภายหลัง เมื่อพระสงฆ์เสร็จฉันอาหารเช้าแล้ว พังเทศน์จบจะกลับบ้าน มักทิ้งดึงเอาด้ายสายสิญจน์ที่วงรอบพระเจดีย์ทราย ติดตัวไปด้วยเท่าที่จะแย่งเอามาได้ เพราะสายสิญจน์มีน้อยกว่าคนที่ต้องการ ด้ายสายสิญจน์นี้เขาเก็บเอาไว้ใช้เกี่ยวกับเรื่องผูกขวัญ ซึ่งจะเล่าเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก

(ดูเรื่องทำขวัญผูกขวัญ) กลับจากวัดแล้ว ก็มีการรดน้ำผู้ใหญ่ ขอพรท่านเพื่อเป็นสิริมงคลและมีสรงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ผู้ใหญ่ นอกนี้ก็มีปล่อยนกปล่อยปลาด้วย เรื่องเหล่านี้จะทำกันในวันสงกรานต์วันไหนก็ได้

ปล่อยนกปล่อยปลา

กลับมากล่าวถึง สงกรานต์ภาคกลาง ระหว่างสงกรานต์ทั้ง ๓ วัน นอกจากรื่นเริงเล่นสนุกและสาดน้ำกันในหมู่พวกหนุ่มๆ สาวๆ และเด็กๆ ผู้ใหญ่ก็มีบ้างเป็นลางคน ก็มีทำกันทุกวัน แล้วแต่ใครจะศรัทธา ตลอดจนปล่อยนกปล่อยปลา ส่วนทำบุญก็มีตักบาตรกันทุกวัน ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังเป็นเช่นนั้น พระรับบิณฑบาตล้นบาตร ถึงกับต้องถ่ายลงในกระป๋องสังกะสี ให้ลูกศิษย์ถ่ายขนไปวัดก็เคยมี ลางแห่งก็มีแห่ข้าวแช่ไปถวายพระที่วัด แต่อย่างนี้มีไม่ทั่วไป เข้าใจว่าเป็นประเพณีของชาวไทยผู้ที่มีเชื้อมอญเขาจัดทำกัน ทำอย่างนี้ดีเหมือนกัน เพราะได้ทั้งบุญและการสนุกรื่นเริงไปในตัว

เรื่องปล่อยนกปล่อยปลา ที่ทำกันมากคือปล่อยปลา เพราะในกรุงเทพฯ ถ้ามีเงินก็ซื้อหาเอาไปปล่อยได้สะดวก

เมื่อก่อนพอใกล้จะตรุษใกล้สงกรานต์ จะได้ยินเจ๊กร้องขายปลาปล่อยไปตามละแวกบ้าน ปลาปล่อยนั้นโดยมากเป็นเปลาชนิดที่เขาไม่กินกัน เพราะเป็นลูกปลาตัวเล็ก ๆ จับเอามามาก ๆ ได้สะดวกเพราะมันตกคลัก จับเอามาได้ก็รวมเอามาขายส่ง โดยมากเป็นลูกปลาหมอเพราะมันอดทนไม่ตายง่ายเหมือนปลาชนิดอื่น พวกเจ๊กหาบเร่ไปรับเอามาขายอีกต่อหนึ่ง เมื่อก่อนซื้อขายกันร้อยตัวเป็นราคา ๑๐ สตางค์เป็นอย่างแพง แต่เดี๋ยวนี้ (พ.ศ. ๒๔๙๒) ขายตัวละ ๒๕ สตางค์ ผิดกับราคาขายเมื่อก่อนอย่างลิบลับ แม้มีราคาแพงขึ้นก็ยังมีขายน้อยเจ้า ไม่ใคร่ได้ยินเสียงร้องขายว่า "ปาป่อยโว" เข้าหูมากเหมือนเมื่อก่อน เพราะผู้ซื้อก็มักเอาไปกิน ไม่ได้ซื้อเอาไปปล่อยกันทุกคน ปลาอย่างนี้มีราคาเพิ่มขึ้นหลายเท่าตัว เพราะไม่มีพอกับจำนวนคนกิน ปลาเล็กปลาน้อยเดี๋ยวนี้กินได้ทั้งนั้น เมื่อไม่ได้ซื้อลูกปลาเอาไปปล่อยแต่เอาไปกินอย่างนี้ก็แย่ อีกไม่ช้าปลาก็จะมีจำนวนลดน้อยลง ในที่สุดก็จะไม่มีปลากิน นอกจากจะต้องช่วยมันด้วย ช่วยมันก็คือช่วยตัวเรานั่นเอง การปล่อยปลาในหมู่บ้านที่มีคนไทยเชื้อมอญ เขามีแห่

ปลาไปปล่อยกันอย่างสนุกสนาน ถึงกับหนังสือพิมพ์นำเรื่องเอาไปโฆษณาว่าแห่ปลาบึกที่นั่นที่นี่ มีผู้หญิงสาว ๆ แต่งตัวสวย ๆ เข้ากระบวนแห่กันมาก นี่เห็นไหม ถ้ามีแต่ยายแก่ไปแห่ ก็คงไม่มีใครอยากไปดู เขาดูกันก็เมื่อสาวเมอหนุ่มทยงกระชุมกระชวยอยู่ตางหาก ทงตองการดูแปลกดูใหม่ มากกว่าดูเก่าที่ซ้ำซากน่าเบื่อ ข้าพเจ้าจะพรรณนาเรื่องแห่ปลาก็ติดขัด เพราะยังไม่เคยเห็นด้วยตาสักครั้งเดียว อยู่แค่จมูกก็ว่าได้ แต่ไม่มีโอกาสจะไปดู เพราะถึงสงกรานต์วันเนาที่เขาแห่ปลาก็ติดธุระอยู่ร่ำไป ดูรูปภาพที่เขาถ่ายมาในหนังสือพิมพ์ ดูแล้วก็นึกอยากจะไปดู เพราะดูแต่รูปภาพ ก็เท่ากับกวีกล่าวว่า “ได้ชื่นจิตนิดหนึ่งแต่เพียงฝัน” เท่านั้น

มีผู้เล่าให้ฟังว่าการแห่ปลา พวกผู้ชายไม่แห่ปลาในตำบลของตน แต่มีประเพณีว่าชายตำบลนี้ต้องไปร่วมแห่ปลาตำบลโน้น เพื่อเชื่อมสามัคคีกัน ที่จะเข้าร่วมแห่ในตำบลของตนไม่ใคร่มี เมื่อเสร็จแห่ปลาและเสร็จเล่นขัตฤกษ์สงกรานต์แล้ว ไม่ช้าจะปรากฏมีแต่งงานกันมากคู่ แสดงว่าสงกรานต์เป็นฤดูเลือกคู่ด้วย ดังจะกล่าวในตอนหลัง

เรื่องปล่อยนกปล่อยปลา ทำไมจึงต้องปล่อยกันในวันสงกรานต์ จะปล่อยในวันเข้าพรรษา วันสารทหรือวันอื่น ๆ บ้างไม่ได้หรือ ถ้าว่างเฉพาะเรื่องปล่อยปลาก็พอจะสันนิษฐานถึงเหตุได้บ้าง เพราะวันสงกรานต์เป็นหน้าแล้งอากาศร้อนจัด ตามหนองและแอ่งน้ำทั่วไปงวดแห้งก่อนหน้านี้เป็นเวลาหน้าน้ำ น้ำท่วมล้นฝั่งแม่น้ำลำคลองไหลบ่าเข้าไปในทุ่ง ฝูงปลาก็ว่ายเข้าไปวางไข่ ลูกปลายังไม่ทันจะโตก็ถึงหน้าน้ำลด น้ำขาดตอนเป็นห้วง ๆ คงเหลือที่มีน้ำก็ที่แอ่งและหนองน้ำ ฝูงปลาที่หนีตามน้ำลงมายังแม่น้ำลำคลองไม่ทันโดยเฉพาะพวกลูกปลา ก็ตกค้างอยู่ ในที่สุดน้ำในแอ่งในหนองแห้งงวดลงโดยลำดับ ปลาก็ตกคลัก อีกไม่ช้าพอน้ำแห้งหมดปลาเหล่านั้นก็จะต้องตาย นอกจากจะมีความอดทนหมกโคลนอยู่ได้นาน ๆ ซึ่งจะได้มีแต่ปลาลางจำพวกเท่านั้น เหตุนี้ชาวบ้านจึงพากันไปจับปลาตกคลัก ถ้าเป็นลูกปลาจะกินไม่ได้เนื้อหนังอะไร ก็เลี้ยงไว้ในตุ่มในไหเพื่อเอาบุญ แล้วนำไปปล่อยในแม่น้ำลำคลองวันสงกรานต์ เพิ่มบุญกุศลที่ทำไว้ด้วย จึงเกิดมีประเพณี ปล่อยปลา และลาม มา ถึง ปล่อย นก ด้วย

กระทำให้ปลาเล็กปลาน้อยที่ตกค้างตกคลักรอดตาย มีโอกาสสืบพันธุ์ได้ต่อไป เท่ากับได้ช่วยตนเองในทางเศรษฐกิจของตนคือสงวนพันธุ์ปลา ซึ่งตนเองไม่รู้สึกตัว ข้าพเจ้ามีโอกาสไปเที่ยว อำเภอ ศรีราชา เมื่อ วัน สงกรานต์ (พ.ศ. ๒๔๘๔) ได้ซักถามชาวบ้านลางคนที่นั้นว่า มีทำบุญปล่อยปลาบ้างหรือเปล่า เขาตอบว่าไม่มี ที่ไม่มีก็เห็นเหตุ เพราะประชาชนที่อยู่ริมทะเลย่อมมีอาชีพ ทาง ประมง เป็นส่วนใหญ่ มีแต่จับมากกว่าปล่อยปลา และการจับปลาในทะเล ไม่มีเหตุจำเป็นอย่างไรจะต้องกลัวปลาว่าจะหมด จับได้มากเท่าไรก็ยิ่งดี เพราะเป็นจับในทะเลซึ่งไม่มีเขตสุด ผิดกับห้วยหนองคลองบึงซึ่งเป็นที่จำกัด ถ้าจับปลากันเสียหมดไม่ว่าปลาเล็กปลาน้อยก็อาจหมดได้ เพราะไม่มีโอกาสสืบพันธุ์ ส่วนผู้ที่อยู่ดอนและทำไร่ เรื่องทำบุญปล่อยปลาคงไม่มีเพราะไม่มีที่จะ ปล่อยและ ไม่มีมากจนถึงจะปล่อยได้

บังสุกุลอัฐิ

นอกจากปล่อยนกปล่อยปลาในวันสงกรานต์ ยังมีประเพณีบังสุกุลอัฐิญาติผู้ใหญ่ การบังสุกุลนั้นทำแต่ครั้งเดียว จะทำในวันสงกรานต์วันไหนแล้วแต่จะสมัครและนัด

หมายกัน โดยมากมักทำในวันสรงน้ำพระ หรือไม่ก็ทำในวันท้ายของสงกรานต์ ถ้าจะทำกันในวันแรกของสงกรานต์เมื่อพระฉันเพลแล้ว ให้เสร็จธุระกันไปก็ได้ ตามประเพณีแต่ก่อนเขาไม่เอาอัฐิเข้าบ้าน ถ้าเป็นชาวบ้านมักฝังญาติผู้ใหญ่ไว้ใต้โคนต้นโพในวัด ฝังไว้ตรงเหลี่ยมไหนรากไหนของต้นโพเขาจำเอาไว้ และนิมนต์พระไปบังสุกุลที่ตรงนั้น ถ้าเป็นคนมั่งมีหน่อยซึ่งโดยมากเป็นชาวเมือง มักก่อเป็นพระเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ในนั้น ผู้ที่ไปบังสุกุลมักเป็นคนแก่ ๆ เฒ่า ๆ ซึ่งพ้นวัยชอบสนุกเฮฮาแล้ว ทราบว่าทางปักษ์ใต้ เขาเก็บอัฐิไว้ที่วัดจะบรรจุโกศเล็ก ๆ บรรจุห่อหรือภาชนะอะไรก็แล้วแต่จะมีและเก็บรวม ๆ ไว้ที่เดียวกัน (แบบเดียวกันที่ในวัดมังกรกมลาวาศของจีน) ถึงวันกำหนดเวลาจะบังสุกุล ต่างก็ไปนำอัฐิญาติผู้ใหญ่ของตนมาตั้งรวมกันไว้ที่โรงพิธี แล้วนิมนต์พระมาบังสุกุล ใครจะออกเงินช่วยในการทำบุญมากน้อยเท่าไรแล้วแต่ศรัทธา บาทหนึ่งสองบาทหรือมากกว่านั้นก็ได้ เอามารวมกันแบ่งเฉลี่ยถวายพระบังสุกุลเท่า ๆ กัน แต่การบังสุกุลของเขานั้น ไม่ได้ทำในวันสงกรานต์ หากไปทำกันเป็นงาน

ประจำปีในเดือน ๑๐ เทศกาลสารท นี่ไม่มีที่สงสัย คง
เป็นเรื่องพิธีศารทของอินเดีย ซึ่งเขาทำบุญอุทิศส่วนกุศล
เป็นเปตพลี ให้แก่ญาติผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไป ประเพณีนำอัฐิ
ไปบังสุกุลที่วัดพร้อม ๆ กัน ได้ความว่าทางภาคกลางลาง
จังหวัดก็ยังประพฤติกันอยู่ ที่เรานำอัฐิมาเก็บไว้ที่บ้าน
เป็นประเพณีเกิดขึ้นเมื่อต้นสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง ดังจะ
เห็นได้จากพระราชกำหนดใหม่ จุลศักราช ๑๑๖๗ เมื่อ
๑๔๖ ปีล่วงมานี้ ในพระราชบัญญัตินั้นกล่าวว่า “ครั้นปลง
ศพญาติ เป็นต้นว่าบิดามารดาเสร็จแล้ว เก็บอัฐิใส่หม้อ
ห่อผ้าไปไว้ในกุฏีวิหารการเปรียญ ใต้ธรรมาสน์ และ
อุปจารพระพุทธปฏิมากรพระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ กระทำ
ให้เป็นที่รังเกียจเกลียดกลัวแก่พระสงฆ์ สามเณรและ
สัปปุรุษทายกทั้งปวง” และต่อไปในพระราชกำหนดนั้น
แนะนำว่า อย่าเก็บเอาอัฐิทิ้งไว้ในที่ซึ่งกล่าวควรจะเอาไว้
ที่บ้านของตน หรือจะฝังในที่ควรจะฝัง ถ้าใครฝ่าฝืนไม่
ทำตามนี้ย่อมมีโทษเป็นความผิด เมื่อเก็บอัฐิไว้ในบ้าน
ถ้าเป็นผู้มีอันจะกิน ก็มักนิมนต์พระมาบังสุกุลในวัน
สงกรานต์ ถ้าเป็นคนชั้นสามัญ ก็นำอัฐิไปบังสุกุลรวม

กันที่วัด ซึ่งสมภารเจ้าวัดเป็นผู้นัดหมาย ที่สุดถ้าไม่มีอัฐิ ก็เขียนชื่อผู้ตายลงในแผ่นกระดาษแล้วบังสุกุลก็มี บังสุกุลแล้วเผากระดาษที่มีชื่อผู้ตาย ให้ไหม้ไปเหมือนเผาศพ

เรื่องบังสุกุลอัฐิวันสงกรานต์ ถ้าว่าถึงประเพณีชาวฮินดูก็ไม่มี เพราะเมื่อเขาเผาศพแล้ว ตามปรกติก็ทิ้งอัฐิและถ่านเถ้าลงในแม่น้ำ โดยเฉพาะแม่น้ำคงคา เป็นอย่างลอยอังคาร เพราะฉะนั้นเรื่องบังสุกุลที่กล่าวนี้ คงเป็นประเพณีเดิมของเรา ไม่ใช่ได้มาจากอินเดีย นอกจากอนุโลมให้เข้าเรื่องทางพิธีของพุทธศาสนาคือการบังสุกุลเท่านั้น ตามประเพณีจีน เมื่อถึงวันที่ ๕ เมษายน เรียกว่าวันเชงเหมงแปลว่าวันบริสุทธิ์แจ่มใส เพราะเป็นวันที่อากาศที่เมืองเขาปลอดโปร่งแจ่มใสในฤดูวสันต์ ชาวจีนพากันไปเยี่ยมหลุมฝังศพญาติผู้ใหญ่ของเขา ไปทำความสะอาดปัดกวาดและถอนหญ้าที่ขึ้นมา ถ้าหลุมฝังศพตอนใดชำรุดก็จัดแจงบูรณะ เขาจัดทำสิ่งเหล่านี้ล่วงหน้า เมื่อถึงวันเชงเหมงก็นำเครื่องเซ่นเครื่องบูชาไปเซ่นไหว้ที่นั้น ถ้าที่ฝังศพเป็นฮวงซุ้ยอยู่ไกลออกไปในนาป่าเขา ก็ชักชวนกันไปเซ่นไหว้แล้วก็เลี้ยงดูกัน และเที่ยวป่าเขาเป็นอย่าง

ไปเที่ยวบี่กนิก ถ้าเป็นคนสามัญไม่มีหลุมฝั่งศพเป็นฮวงซุ้ย ก็นำกระดูกญาติผู้ใหญ่ที่ขุดขึ้นเผาเป็นอัฐิแล้ว บรรจุภาชนะไปฝากไว้ที่วัด ดังจะเห็นได้เป็นตัวอย่างที่วัดมังกรกมลาวาศ เมื่อถึงวันเชงเหมงก็นำเครื่องเซ่นไปเซ่นไหว้อัฐิพร้อม ๆ กัน เป็นทำนองเดียวกับบังสุกุลรวมของชาวบ้านในวันสงกรานต์ดังกล่าวมาข้างต้น ชาวไทยแต่เดิมมาเห็นจะมีการเซ่นไหว้เป็นอย่างเดียวกับจีน เมื่อมีการเผาศพและนับถือพุทธศาสนาแล้ว จึงเปลี่ยนมาเป็นบังสุกุลหรือทานขันข้าวทางภาคพายัพในวันสงกรานต์ คิดเห็นอย่างนี้จะผิดถูกอย่างไรก็ไม่ทราบ

ในท้องถิ่นของเราลางแห่ง เมื่อถึงวันสงกรานต์ เขามีพิธีบวงสรวงผีปู่ย่าตายายประจำหมู่บ้าน ซึ่งทางภาคอีสานเรียกว่า ผีปู่ตา และภาคพายัพเรียกว่า ผีปู่ย่า ภาคปักษ์ใต้เรียกว่า ผีตายาย และผีประจำเมือง คือผีหลักเมืองและผีเสื้อเมืองด้วย จะทำพิธีกันวันไหนก็แล้วแต่จะนัดหมายบ่าวร้องให้รู้กัน ใครมีอาหารอะไรก็เอาไปเซ่นสังเวยกันที่ศาลหรือหอผี ต่างครัวต่างไป และมีการบูรณะศาลเป็นประจำปีด้วย ที่เขาทำเซ่นสังเวยนี้ ก็เพื่อ

ขอความคุ้มครองและความอยู่เย็นเป็นสุขใน วัน ขึ้นปีใหม่ จากผีซึ่งเป็นผู้ดูแลเมืองนั้นบ้านนั้น นอกนี้เขายังเซ่นผีพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ซึ่งเป็นกิจเฉพาะของครอบครัวเรือนอีกส่วนหนึ่ง ตลอดจนสังเวยพระภูมิเจ้าที่ ที่จัดทำกันอย่างนี้ เห็นจะสืบมาจากประเพณีดั้งเดิม ดู ๆ ก็คล้ายกับการเซ่นไหว้เจ้า ไหว้ผีของชาวจีน ในวันตรุษจีนขึ้นปีใหม่ ทราบว่าที่อำเภอศรีราชา ในวันสงกรานต์พวกชาวบ้านนำเอาข้าวและอาหารไปเซ่นที่ชายหาดในทะเลเวลาเย็น จะไปเซ่นวันไหนก็นัดหมายกัน และไปที่ชายหาดเป็นแห่ง ๆ แล้วแต่ความสะดวก เรียกการเซ่นอย่างนี้ว่า “กองข้าว” เมื่อจุดธูปเทียนบูชาเซ่นไหว้ตามธรรมเนียมแล้ว ก็นำเครื่องเซ่นนั้นมาเลี้ยงกันอย่างไปปิ่กนิก ทำนองเดียวกับการเซ่นไหว้วันเชงเหมงของจีน เรื่องก็จะเป็นคติเดียวกันคงเป็นพิธีประจำปีของชาวอยู่ชายทะเลซึ่งเป็นเชื้อจีน เซ่นไหว้ผีน้ำผีบรรพบุรุษที่ตายจมหายไปในทะเล เท่ากับทะเล เป็นดั่งที่ฝั่งศพหรือฮวงซุ้ยของเขา เดิมเห็นจะเอาข้าวและกับไปวางกองไว้ที่ชายหาดริมทะเล จึงได้เรียกว่าพิธีกองข้าว ภายหลังไม่ได้กองแล้ว แต่คำซึ่งมีความหมายเดิมยังติดมา

ตามที่เล่ามาจะเห็นได้ว่าการนับถือผีสางเทวดา ยังมีตกค้างอยู่ในพิธีต่าง ๆ เกี่ยวกับความเชื่อของเดิม พอดีได้อ่านพบเรื่องการนับถือผีสางเทวดาในแคว้นเชียงตุง ซึ่งฝรั่งคนหนึ่งแต่งไว้ (Animism in Kengtung State by J.H. Telfoad : J. Burma Research Society Vol. XXVII pt. II) และกล่าวว่า ได้พยายามศึกษาให้เข้าถึงความเชื่อถือทางศาสนาและของโบราณ ด้วยมีจิตอันเอื้อเฟื้อและปราศจากความลำเอียงเพื่อค้นหาว่ามีอะไรดีและน่าสรรเสริญบ้าง ในหนังสือนั้นแห่งหนึ่ง (หน้า ๘๘—๘๙) กล่าวถึงพวกเขินและไทยใหญ่ว่า "ชาวไทยนั้นมีความเจริญเป็นอารยธรรมเป็นแบบของตนเอง เป็นชาติที่ชอบอยู่กันเป็นบ้านเป็นเมืองพ้นจากลักษณะเป็นชาติเร่ร่อนไม่ติดอยู่กับที่อันเป็นระยะแห่งความเจริญของมนุษย์ในขั้นนั้นมาแล้ว แต่กระนั้นก็ยังอาจกล่าวได้ว่า การเที่ยวเร่ร่อนไปอันเป็นสัญชาตญาณยังไม่มีอยู่เป็นผิว ๆ ลางครั้งลางคราว กล่าวคือเมื่อสิ้นหน้านาแล้ว ก็เอาสินค้าบรรทุกงัวต่างและล่อต่างไปค้าทางไกล (ล่อคือสัตว์เกิดจากม้ากับลาผสมกัน) และมักไปกันเป็นเวลานาน ๆ เป็นระยะเวลาตั้ง ๓—๔

เดือน ก็เคยมีอยู่บ่อย ๆ ว่าทางศาสนา ชาวไทยก็เป็นผู้นับถือศาสนาพุทธและวรรณคดี ของ ชาวไทยก็ เป็น เรื่อง เกี่ยวกับศาสนา ถึงไม่ใช่ทั้งหมดแต่ก็กล่าวได้ว่าแทบทั้งหมด ตามหมู่บ้านตลอดไป ในแคว้นเชียงตุง ย่อมมีวัดประจำแทบทุกหมู่บ้าน พระสงฆ์เป็นผู้นำทางศาสนาของชาวบ้านในหมู่ และทั้งเป็นผู้อบรมสั่งสอนเด็กชาย ซึ่งต้องไปเรียนที่วัด วัดเหล่านี้ลางวัดตกแต่งประดับประดากันงดงาม สถาปัตยกรรมของวัดแม้ดูเผิน ๆ ก็ยังเห็นได้ว่ามีอิทธิพลจีนปนอยู่ด้วย วัดเหล่านี้มีมากวัดที่งาม และสมควรเป็นเครื่องแสดงความรู้สึกทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ชาวไทยรักวัดของตนเพราะเป็นสถานที่สำหรับไปเคารพบูชา นอกจากอุทิศเวลาแรงกำลัง และเงินทองเพื่อวัดแล้ว วัดยังเป็นดั่งเรือนที่อยู่แห่งใจของเขาด้วย”

“เมื่อชาวไทยเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา ก็ไม่จำเป็นต้องกล่าวอะไรมากซึ่งเกี่ยวกับศาสนานี้ เป็นอย่างไรก็ดี ควรใส่ใจไว้ว่า ชาวไทยแม้เป็นที่ประจักษ์อยู่ว่าเป็นผู้ละจากคติความเชื่อ ผีสาง เทวดา มา นับถือ พุทธศาสนาแล้วก็

ดี และแม้ว่าจะนับถือพุทธศาสนามาหลายร้อยปีแล้วก็ดี แต่มรดกจากการถือผีสางเทวดายังปรากฏอยู่ในชนชาติไทย เป็นพยานอยู่มากที่จะตัดจากความเชื่อถือนี้เสียทีเดียวไม่ได้ เพราะชาวไทยเห็นว่า ถึงจะมีความเชื่อถือทั้งสองอย่างก็ไม่ขัดหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อกันแต่อย่างไร เพราะถึงทุกวันนี้ชาวไทยเป็นผู้ถือศาสนาพุทธก็เมื่ออยู่เป็นสุขสบาย และเป็นผู้นับถือผีสางเทวดา ก็เมื่อเจ็บไข้ได้ทุกข์"

ข้อความที่นำมากล่าวข้างต้นนี้ ที่กล่าวว่าชาวไทย หมายความถึงชาวไทยใหญ่และไทยเขินเป็นเฉพาะ แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นความจริงแก่ชาวไทยอื่น ๆ ด้วยไม่มากก็น้อย

อีกแห่งหนึ่งในหนังสือเล่มนั้นกล่าวว่า "ชาวไทยเป็นชาติที่มีอยู่ในประเทศพม่าเป็นส่วนมากในแคว้นฉานและแคว้นเชียงตุง และเป็นชาติที่เป็นใหญ่ปกครองแคว้นเหล่านั้น นอกนี้ยังมีชาวไทยอยู่อีกเป็นจำนวนมากในแคว้นยุนนานประเทศจีน โดยเฉพาะทางตอนตะวันตกเฉียงใต้แห่งแคว้นนั้น และมีในแคว้นกวางซีด้วย ทางแคว้นสิบสองจุไทยซึ่งเป็นของฝรั่งเศส ประชาชนส่วนใหญ่ก็เป็นชาติไทยและในตอนเหนือของประเทศสยามก็เป็นชาวมีเชื้อชาติไทยแทบทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงเป็นชาติที่

อยู่กระจัดกระจายทั่วไป แต่ไม่มีประเทศที่เรียกว่าเป็นของตนเอง (นอกจากประเทศสยามหรือที่เรียกบัดนี้ว่าประเทศไทย) จึงไม่น่าแปลกใจอะไรที่ไทยเหล่านี้ ไม่มีความรู้สึกความรวมกัน เป็น อันหนึ่ง อัน เดียวแห่งประเทศชาติ

ทางภาคกลางมีประเพณีอันเนื่อง ด้วย สงกรานต์ อีกอย่างหนึ่งคือ ห้ามตักน้ำตำข้าวเก็บผักหักผืน อันเป็นงานประจำวันของครัวเรือนและเป็นงานอยู่ใน หน้าที่ ของผู้หญิง สิ่งที่จะทำเหล่านี้ ต้องเตรียมหาสำรองเอาไว้ให้พร้อม ก่อนถึงวันสงกรานต์จะได้ไม่กังวล ทางภาคพายัพในวันปาก ปี คือสงกรานต์วันที่ ๔ ถัดจากวันเถลิงศกหรือพระยาวัน นอกจากห้ามจับจ่ายใช้เงินทองในวันนั้น ถ้ามีสิ่งใดซึ่งกำหนดให้ทำในวันสงกรานต์ แต่ไม่มีโอกาสจะทำได้ในวันต้น ๆ ของสงกรานต์เช่นพิธีอาบน้ำดำหัวลอยสังขารเป็นต้น ก็ต้องมาทำในวันปากปีให้เสร็จกันไป วันปากปีนั้น เขาถือเป็นวันห้าม วันสำรวมจะจับจ่ายใช้เงินในวันนั้นไม่ได้ มีก็แต่ตั้งจิตอธิษฐานขอความสุขความสวัสดีในวันขึ้นปีใหม่ นี่คล้ายประเพณี New Year's Resolution ของฝรั่ง ซึ่งเขาตั้งจิตอธิษฐานใน

วันขึ้นปีใหม่ของเขา เรื่องก็คงมาแต่เป็นวันขึ้นปีใหม่ เท่ากับมีชีวิตใหม่อีกระยะหนึ่งในขวบปี ใครจะคิดจะทำอะไรในปีใหม่ต่อไป ก็ควรตั้งใจแต่ที่เป็นเรื่องดีงามเป็นสวัสดิมงคล ส่วนที่เคยคิดเคยทำเมื่อปีเก่า ก็ผ่านพ้นไปแล้ว ลืมได้ เพราะเป็นเรื่องที่เราไม่มีอำนาจอะไรกับสิ่งที่ล่วงมาแล้ว ส่วนปีใหม่อยู่ในอำนาจของเรา เราจะตั้งใจและปรารถนาจะทำอย่างไรก็ได้ จะทำดีหรือทำชั่วก็อยู่ที่ตัวเรา สิ่งใดรู้ว่าชั่วก็จะได้พยายามทิ้งมันเสีย ตั้งใจจะประพฤติและปฏิบัติแต่ส่วนที่เป็นคุณงามความดีเท่านั้น เพราะท่านว่า “แล้วจงพยายามเรียนรู้ไว้และลืมมันเสียแต่อย่าลืมให้มากนัก ความรู้นั้นดี ปัญญานั้นดี การศึกษานั้นดี และเงินทองเป็นของจำเป็นยิ่ง แต่เหนือสิ่งเหล่านี้ยังมี คือความนับถือตนเองในทางที่ชอบ ความกล้าหาญ ความหวังในสิ่งที่ดี และความมีใจแช่มชื่น” เพราะฉะนั้นถ้าเราจะยังทะนงตัวอยู่ว่าเป็นไทยเป็นชาติของตน ก็ควรให้เป็นเช่นนั้นอยู่ตลอดไป เพราะนี่แหละเป็นรากฐานของสิ่งทั้งหมด ถ้าเราต้องการให้คนอื่นเขานับถือเรา เราต้องนับถือตนเองก่อน

เล่าเรื่องประเพณีเกี่ยวกับสงกรานต์ (ถ้ายกเว้นเรื่องสรงน้ำรดน้ำและสาดน้ำ ซึ่งจะกล่าวต่อไป) เมื่อว่าเป็นส่วนใหญ่เท่าที่ข้าพเจ้าทราบ ก็มีอยู่เพียงเท่านี้ ถ้าที่อื่นจะมีแตกต่างออกไปอีก ก็เป็นเรื่องปลีกเป็นเอกเทศของที่นั้นถิ่นนั้นขึ้นชื่อว่าประเพณีเกี่ยวกับสงกรานต์ ถ้าว่าในหมู่พวกชาวบ้านก็ยังถือและประพฤติกันอยู่อย่างพร้อมเพรียง เขาถือว่าถ้าละเลยเสีย ไม่ทำตามประเพณีก็เป็นอัปรีย์จัญไร เมื่อเขายังถือกันอยู่อย่างนี้ ก็หมายความว่าเป็นประเพณีที่ยังเป็นความต้องการและจำเป็นของเขาอยู่ เหตุนี้ท่านจึงว่า “ประเพณีนั้นตายยาก” เพราะยังฝังอยู่ในความรู้สึกและจิตใจของเขาอยู่ลึกสืบเป็นประเพณีมาช้านาน ถ้าเราจะปรับปรุงแก้ไขเหล่านี้ให้เหมือนกันหมดไม่มีกระดิกทั่วทั้งประเทศ ก็จะไม่เป็นผลมีวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้าเพียงแต่คนก็ยังมีหน้าตาไม่เหมือนกัน กล่าวไปไยถึงเรื่องประเพณีซึ่งอยู่ในอำนาจของสิ่งแวดล้อมและประเพณีที่สืบต่อกันมานมนาน ความเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าของประเพณีอยู่ด้วยการศึกษา ถ้าประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้นสิ่งอื่นก็สูญตามเป็นสัมพันธ์กัน

มีเรื่องหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าทราบมาว่า นายอำเภอคนหนึ่ง มีความหวังดีอยากให้ประชาชน ในอำเภอที่ตนปกครองอยู่ได้มีความเจริญทางศาสนาและศีลธรรม เมื่อได้เห็นพระสงฆ์ในท้องถิ่นนั้นเทศน์ สั่งสอน ประชาชนเป็นเรื่องพระรามชาดกซึ่งเป็นนิยายนิทานพิลึกพิลั่น มีเนื้อหาในหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนานิดเดียว นอกนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับผีสางเทวดาเลอะ ๆ เทอะ ๆ อันเป็นไปไม่ได้ ถ้าขืนพังเอาบุญกันอย่างนี้ ก็ไม่ทำความก้าวหน้าแต่ปัญญาความรู้ เพราะด้วยมีความกรุณาและหวังดี เหมือนดังข้าหลวงใหญ่คลังที่เอาเครื่องไถสมัยใหม่ไปให้พวกชาวเขาดังเล่าไว้ที่อื่นแล้ว จึงออกคำสั่งไม่ให้เทศน์เป็นเรื่องนิยายนิทานที่ชาวบ้านเขานิยมฟังกัน ควรเทศน์ให้มีหลักธรรมเหมือนที่ทำกันอยู่ในท้องถิ่นที่เจริญแล้ว แต่ก็ลืมนึกไปว่าจะได้พระสงฆ์ที่ทรงความรู้สูงเช่นนั้นที่ไหนเพียงพอแม้ได้มา ชาวบ้านก็จะเข้าใจซึมทราบเรื่องที่เทศน์ได้แค่ไหน ถ้าใช้พระสงฆ์ที่มีอยู่ในหมู่บ้านนั้น ท่านก็มีความรู้ไม่ยิ่งหย่อนกับชาวบ้านแค่ไหน เป็นอย่างเดียวกับการดูละคร ถ้าให้ชาวบ้านเขาดูละครพูด เขาก็ดูไม่เข้าใจและไม่ซาบซึ้งเท่ากับดูลิเก เรื่องที่นายอำเภอสั่งห้ามไปนี้ ทราบถึงพระ

เถระองค์หนึ่งซึ่งเป็นที่นับถือของชาวบ้าน ท่านจึงเชิญนายอำเภอไปพบแล้วชี้แจงว่า คนที่อยู่ในตำบลนี้เปรียบเหมือนคนนุ่งผ้าสกปรกน่ารังเกียจ ถ้าสั่งเขาให้เอาออกอย่านุ่งผ้าสกปรกอย่างนี้ และยังไม่สามารถมีผ้าใหม่มาให้เขานุ่งแทน คนเหล่านั้นก็ต้องแก้ผ้า จะมิร้ายไปกว่านุ่งผ้าที่ที่สกปรกเสียอีกหรือ เรื่องที่เล่านี้ข้าพเจ้าได้มาจากสมเด็จพระเถระองค์นั้นท่านเล่าให้ข้าพเจ้าฟัง

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่าการศึกษาเท่านั้น ที่จะช่วยให้มีความเจริญก้าวหน้าได้ การศึกษาคืออะไร ก็คือการสอนคนให้รู้จักทำมาหากิน สอนคนให้มีบัญญาความรู้กระทำหน้าที่ของตนในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของประชาชาติในระบอบประชาธิปไตย สอนให้คนมีความเจริญงอกงามในความสามารถของตนที่เร้นอยู่ภายในตน และได้รับความสุขมีชีวิตอยู่ด้วยดี

สรงน้ำและรดน้ำ

ประเพณีที่ทำกันในวันสงกรานต์ นอกจากเรื่องที่กล่าวมาแล้ว ก็คือเรื่องสรงน้ำพระพุทธรูป สรงน้ำพระสงฆ์ และรดน้ำผู้ใหญ่

พระพุทธรูปนั้น ตามปรกติแต่ก่อนเขาไม่เอาไว้บูชาในเรือนเดียวกันกับที่คนอยู่ คตินี้ยังประพฤติกันอยู่ลางท้องถิ่นในภาคกลาง เห็นจะเกรงเรื่องสูงต่ำแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือ สถานที่สำหรับ ประดิษฐาน พระพุทธรูปตามปรกติคือที่วัดซึ่งเป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ ถ้าจำเป็นจะมีไว้กับบ้านก็สร้างเป็นหอพระต่างหากไม่ ให้อยู่กับตัวเรือน ถ้าอยู่ในเรือนหลังเดียวกัน ก็บันไว้เป็นส่วนสัดไม่ ให้ปะปนกัน หรือทำย่อลงมาก็สร้างเป็นตู้พระ สลักเป็นลวดลายและลงรักปิดทองอย่างงดงาม นี่กล่าวแต่ผู้มีอันจะกิน ถ้าเป็นคนธรรมดาก็มีหิ้งไว้เหนือหัวนอน เดิมคงจะไม่มีพระพุทธ-รูปไว้ที่บ้านดกดื่นเหมือนเดี๋ยวนี้ ชาวบ้านจึงพากันไปสรงน้ำพระพุทธรูปกันที่วัดในวันสงกรานต์ เป็นการแสดงความพร้อมเพรียง ทั้งวัดที่อยู่ใกล้ ๆ ในหมู่บ้านตำบลของตน

เรื่องมีหอพระไว้ในบ้าน เคยมีพระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓ เชิญออกไปเผดียงตามสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะว่า “พระมหากษัตราธิราชเจ้าและเศรษฐีคฤหบดีมีตระกูลที่มีจิตติ่นอยู่ด้วยกุศล ประกอบด้วย

ศรัทธาปสาทะ เลื่อมใสผูกพันอยู่ในพระพุทธคุณอยู่เป็นเป็นนิจ เพื่อประโยชน์จะให้เป็นอาจิณกุศลแล้วเห็นผลในทัศนานุตตริยธรรม ว่าเป็นมหามงคลอันใหญ่ยิ่ง จึงสร้างหอพระขึ้นเชิญพระบรมธาตุ สร้างพระพุทธรูปพระสถูปเจดีย์ มาประดิษฐานไว้กระทำสักการบูชา จึงสร้างหอพระในที่คามเขตและเป็นที่นิเวศน์วัง ดังนี้จะควรหรือมิได้ควร" นี่แสดงว่าแต่ก่อนนั้น มีผู้สร้างหอพระประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในเขตบ้านกันบ้างแล้ว และจะต้องเข้าใจด้วยว่า ที่จะเชิญพระพุทธรูปไปไว้บูชาในเรือน หรือเอาตั้งไว้เป็นอย่างเครื่องประดับแต่งเรือนเหมือนลางแห่งทุกวันนี้ คงจะยังไม่มี ยิ่งกว่านี้ อย่าว่าแต่พระพุทธรูป แม้ผ้าเหลืองหรือบาตรตลอดจนหัวโขน เขาก็ถือกันไม่ให้เก็บไว้ในบ้านว่าร้อน ด้วยถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่บังควรเอาไว้ในเรือน

การไปสรงน้ำพระพุทธรูป ก็มีดอกไม้ธูปเทียนไปบูชา แล้วเอาน้ำอบไปประพรมที่องค์พระ ทำเป็นสังเขปพอเป็นพิธีว่าได้แสดงความเคารพบูชาและสรงน้ำท่านแล้ว ในวันขึ้นปีใหม่ ลางแห่งเขาเชิญพระพุทธรูปออกมาตั้ง

เพื่อได้สรงน้ำ ในที่ซึ่งจัดขึ้นไว้เป็นพิเศษมีปะรำเป็นต้น ลางทีเมื่อเชิญมา ก็มีแห่แหนกันอย่างสนุกสนาน ถ้าวัดใดไม่ได้เชิญพระพุทธรูปออกมาตั้งสำหรับสรงน้ำโดยเฉพาะ ชาวบ้านก็เข้าไปสรงน้ำพระพุทธรูปที่ในโบสถ์หรือในวิหาร ซึ่งอาจเกิดเปรอะเปื้อนแก่สถานที่ได้ถ้าไม่ระวัง เพราะลางคนเข้าไปถึงองค์พระไม่ได้สะดวก เพราะเบียดกัน ก็มักง่ายใช้สาดน้ำเข้าไป เสร็จสรงแล้ว ก็นั่งยอง ๆ พนมมืออธิษฐานขอพรเพื่อความสุขสวัสดีปีใหม่ จะอธิษฐานขอพรอะไรบ้าง บอกกันไม่ได้ด้วยเป็นเรื่องในใจ และก็ไม่ต้องการจะบอกใคร

การสรงน้ำพระพุทธรูปลางท้องถิ่นเขาจัดเป็นรางท่อน้ำเทน้ำสรงลงไปในรางให้ไหลตกไปเบียกพระพุทธรูปลางทีก็พระธาตุ ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ตรงปากท่อ อย่างนี้สรงกันมากคนได้สะดวก ไม่ต้องเสียเวลาแย่งกันสรง ซึ่งอาจไม่เป็นความสะดวกและเลอะเทอะมากก็ได้ ทางภาคอีสานตามที่หลวงผดุงแควันประจันต์กล่าวไว้ว่า วันสงกรานต์พระภิกษุสามเณรเชิญพระพุทธรูปออกจากโบสถ์ไปตั้งที่หอสรงซึ่งชาวบ้านปลูกสร้างขึ้น เพื่อสรงน้ำในวัน

สงกรานต์ เป็นหอขนาดเล็ก ๆ พอจุพระพุทธรูปขนาดเล็กได้อย่างมากเพียง ๑๐ องค์ เวลาบ่าย ๒ โมง หรือ ๑๔ นาฬิกา ชาวบ้านซึ่งส่วนมากเป็นผู้หญิงทั้งแก่และสาว ต่างนำน้ำอบและน้ำหอมตามมีตามเกิด ที่สุดแม้เป็นน้ำท่าเปล่า ๆ ก็ใช้ได้ พากันไปสรงน้ำพระพุทธรูปทุกวันไปได้ ๑๕ วันจึงเลิกการสรงน้ำพระพุทธรูปใช้เครื่องสรงเรียกว่ากงพัด ข้าพเจ้าไม่มีโอกาสเห็นกงพัดที่กล่าวนี้ แต่ได้ความตามที่หลวงผดุงแควันประจันต์พรรณนาไว้เป็นดังนี้ “กงพัดนี้ เขาทำด้วยไม้ไผ่สีสุกปล้องเดียว ทะลวงข้อข้างหนึ่ง คงไว้ข้างหนึ่ง แต่เจาะช่องรอบปล้องไม้ไผ่นั้นให้ได้ ๖ ช่อง และเอาไม้ไผ่ที่เล็กปล้องเดียวทำท่อธารน้ำแลท่อเล็กนั้นก็เจาะเป็นช่อง ให้น้ำไหลพุ่งออกได้ด้วย และเอาไม้ไผ่ขดเป็นกงโค้งคล้ายกงในบั้นผ้าย และเอาครั่งอุดยารอบนอกให้มิดชิดดี รูปที่สำเร็จแล้วคล้ายกับสุ่มที่เขาสุ่มปลา และมีรางรองน้ำอีกอันหนึ่ง ยาวประมาณ ๖ ศอกเศษ คล้ายรางรองน้ำฝนที่ใช้รองน้ำตามชายคาเรือนเรานี้ เมื่อเวลาสรงน้ำพระ เขาให้เทน้ำอบน้ำหอมรวมกัน ลงในรางให้ไหลลงไปถึงกงพัด พอน้ำตกถึง

กงพัดและไหลออกตามท่อ และกงพัดก็หมุนได้ดั่งจักรเรือกำปั่น จะเรียกว่าจักรน้ำก็ได้" น้ำจะพุ่งฉีดไหลออกจากท่อเป็นฝอย เหมือนน้ำที่ออกมาจากท่อมีผักบัว ลงไปต้องพระพุทธรูป เสร็จสรงน้ำพระพุทธรูปแล้ว ก็พากันไปเก็บดอกไม้ที่ในป่าไปบชาพระ ซึ่งจะเล่าเป็นอีกส่วนหนึ่ง ที่อำเภอศรีราชามีศาลเจ้าอยู่ศาลหนึ่ง ซึ่งผู้ที่เคยผ่านไปก็เห็น ด้วยตั้งเด่นอยู่ริมถนนใหญ่ ชาวบ้านเขาเรียกเจ้าที่ศาลนี้ว่า เจ้าพ่อสมุทรดำ เมื่อถึงวันสงกรานต์เขาจะเชิญเจว็ดรูปของท่านซึ่งทำด้วยไม้ ออกแห่ไปตามถนน เมื่อผ่านไปที่ใดก็มีราษฎรเอาน้ำอบไปพรม เป็นอย่างสรงน้ำท่าน แล้วแห่เจว็ดนั้นไปกดน้ำในทะเล สมมติว่าอาบน้ำท่าน นี่คงเป็นเรื่องเกี่ยวกับอากาศร้อนจัด ถ้าเอาเจ้าอาบน้ำเสียให้เบียกโชก คือเอาท่านกดน้ำเสีย ฝนอาจเทลงมาก็ได้ เป็นเรื่องที่ฝรั่งเรียกว่า magic ผสมเข้ากับประเพณีสรงน้ำในวันสรงกรานต์

นอกจากสรงน้ำพระพุทธรูป ก็มีการสรงน้ำพระสงฆ์ที่เคารพนับถือ ตลอดจนไปรดน้ำญาติผู้ใหญ่ หรือผู้ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ เพื่อขอศีลขอพรจากท่านตามประเพณี ท่านผู้ใหญ่เมตตาอธิบายให้ฟังถึงเรื่องอาบน้ำรดน้ำว่า

"อาบน้ำสงกรานต์ ท่านผู้ใหญ่ก็ขึ้นเตียงตั้งขัน ท่านตักน้ำอาบ ลูกหลานก็เข้าช่วย แล้วมีน้ำหอมไปช่วยทำให้ท่าน เพียงอายุฉันยังเคยทำให้ท่านผู้ใหญ่ การรดน้ำแต่งงานสมรสก็คือรดน้ำมนต์ เมื่อพระสวดมนต์จบก็ยกน้ำมนต์มาญาติพี่น้องช่วยกันรด โกนจุกก็ขึ้นเตียงรดน้ำชำระกายเมื่อโกนผมแล้ว ศพก็ชำระให้สะอาด ล้วนแต่ญาติพี่น้องทำให้กันทั้งนั้น การสาดน้ำสงกรานต์เห็นจะมาแต่ลงท่าอาบน้ำ เขาว่าประเพณีในเชียงใหม่ เจ้าผู้ครองเมืองลงท่าแล้วขึ้นเสลี่ยงกลับคุ้มทั้งเบี่ยก ๆ ตามทางมีราษฎรสาดน้ำกัน ตลอดกระทั่งถึงคุ้ม ท่านจงดูพิธีลดแจตรในกฎมนเทียรบาล มีคำว่า ข้าราชการลงน้ำตามมาทีเดียว ดูเป็นทีว่ามาเบี่ยก ๆ เหมือนเชียงใหม่ แต่ไม่ได้กล่าวถึงมีราษฎรสาดน้ำซ้ำ เข้าใจว่าจะเป็นประเพณีเดียวกัน"

ว่าเฉพาะเรื่องรดน้ำผู้ใหญ่ ถ้าว่าถึงที่ทำกันในส่วนของภูมิภาค ชาวบ้านมักนัดหมาย ให้ไปประชุมกันที่วัด ณ ที่ซึ่งจัดไว้เป็นที่อาบน้ำ เมื่อนิมนต์พระในวัดนั้นมาให้ศีลแล้วก็เริ่มพิธีรดน้ำ รดอาบให้ทีเดียว อาบแล้ว

ผู้รดนำผ้าใหม่มาให้ผลัดมีผ้านุ่งหนึ่งผ้าห่มผืนหนึ่ง พร้อมทั้งมีดอกไม้ธูปเทียนเป็นสักการบูชา นี่คือต้นเหตุที่เรามีผ้านุ่งผ้าห่มไปในงานรดน้ำผู้ใหญ่ ดังที่ประพฤติกันอยู่เป็นเรื่องอาบน้ำรดน้ำจริง ๆ จึงต้องหาผ้าใหม่ให้ผลัดนุ่งสำหรับวันสงกรานต์ขึ้นปีใหม่ ข้าพเจ้าเคยซักถามเพื่อนชาวอินเดียหลายคน ซึ่งเป็นชาวแคว้นต่าง ๆ มีแคว้นเบงคอล แคว้นปั๋ญจาปเป็นต้น ได้ความร่วมกันว่า วันก่อนหน้าวันมหาสงกรานต์ หรือในวันมหาสงกรานต์และวันต่อ ๆ ไปอีกสองวัน ประชาชนมีพิธีสนานกาย คืออาบน้ำเพื่อชำระมลทิน ถ้าอยู่ใกล้แม่น้ำคงคาก็ไปสนานกายที่แม่น้ำนั้น ในแม่น้ำลางแห่งแน่นขนัดไปด้วยคนสนานกาย นับจำนวนเป็นแสน ๆ ตลอดเทศกาลสงกรานต์ ถ้าเป็นคนแก่ ๆ เฒ่า ๆ หรือผู้มีศรัทธา ต่างไปทำพลีบูชาตามลัทธิในเทวาลัย เสร็จแล้วแจกเสื้อผ้าและของขวัญแก่พวกเด็ก ๆ ลูกหลานและคนใช้ แล้วนำอาหารไปเลี้ยงดูกัน ณ ที่ลางแห่งเป็นอย่างไปปิกนิก แต่สถานที่ซึ่งไปประชุมกันมาก คือ พากันไปเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์รวมกัน ณ ที่ซึ่งจัดไว้เฉพาะและลางแห่งก็มีงานออกร้านไปด้วย

ดำหัว

เครื่องดำหัวของภาคพายัพ ที่เขานำไปรดน้ำผู้ใหญ่ในวันพระยาวัน นอกจากดอกไม้ธูปเทียนและผ้าใหม่สำหรับผลัด เขายังมีหมากพลูไปด้วย เพราะหมากพลูเป็นเครื่องแสดงความเคารพนับถือ และเป็นเครื่องแสดงไมตรีจิตด้วยอีกโสดหนึ่ง แล้วยังมีน้ำส้มป่อยและน้ำอบน้ำส้มป่อยเป็นของใช้แทนสบู่ เมื่อยังไม่มีสิ่งนี้ สำหรับสระผมและชำระร่างกายผู้ใหญ่เมื่อรับเครื่องดำหัวแล้ว ก็เอาน้ำส้มป่อยและน้ำอบประพรมบนศีรษะพอเป็นกิริยา ว่าได้ดำน้ำสระหัวแล้ว ต่อจากนั้นก็ให้ศีลให้พรกันตามประเพณี

อนึ่ง ในวันนี้ลางคนยังนำเสื้อผ้าของเขาสำรับหนึ่งต่างคนเอาบรรจุลงในขันของตน พร้อมด้วยเครื่องบริวารมีกล้วยอ้อยใบขนุนใบแก้วเป็นต้น นำไปตั้งที่ลานวัดภายในมณฑลวงด้ายสายสิญจ์ แล้วพระสงฆ์จะประพรมเสื้อผ้าเหล่านั้นด้วยน้ำมนต์ เพื่อความบริสุทธิ์ของเสื้อผ้าสำหรับใช้ในปีใหม่ เสร็จแล้วนำกลับมาเก็บไว้อย่างนั้นหลายๆ วัน

สรงน้ำพระสงฆ์

ส่วนการสรงน้ำพระสงฆ์ โดยมากมักเป็นสมภารเจ้าวัดก็เป็นสรงน้ำจริง ๆ เหมือนกัน ถ้ามีชาวบ้านหรือลูกศิษย์ลูกหาไปรดกันมากก็ต้องนัดหมายกำหนดวันและเวลาเพื่อได้ไปชมนมรดน้ำได้พร้อมเพรียงกัน มิฉะนั้นพระท่านก็แย่ เพียงรดท่านคนละขันพร้อม ๆ กัน ไม่ต้องมากันคนละที ท่านก็แย่อยู่แล้ว เพราะท่านเป็นผู้มีอายุแล้ว ถ้าต้องทนอาบน้ำอยู่นาน ๆ แม้จะเป็นหน้าร้อนก็เต็มทน เหตุนี้ลางวัดจึงจัดสรงมีท่อมีรางอย่างเดียวกับสรงน้ำพระพุทธรูป หรือไม่เช่นนั้นก็ทำเป็นสังเขปคือเทรดลงที่มือท่าน ให้น้ำอบน้ำหอมที่รดไหลจากมือลงไปสู่ขันซึ่งรองรับไว้ แล้วท่านก็เอาน้ำท่าเจือปนสำหรับสรงของท่านเอง สรงเสร็จครองไตรจีวรใหม่ซึ่งสัปปุรุษสีกานำมาถวาย ท่านก็ขึ้นธรรมาส์นเทศน์อำนวยพรปีใหม่ให้แก่ผู้ที่ไปรดน้ำ ทำอย่างนี้ลางทีก็ไม่สะดวก เพราะลางคนมาไม่ทันหรือเมื่อสรงเสร็จแล้ว ต่างคนจะรีบกลับเพราะมีธุระ ท่านก็เปลี่ยนเป็นมีเทศน์ก่อนสรงน้ำก็มีเป็นดัดแปลงของเดิม ให้เข้ากับความต้องการของอีกสมัยหนึ่ง

บัดนี้เราเปลี่ยนวันปีใหม่ เป็นวันที ๑ มกราคมให้เข้ากับแบบสากล เรื่องการรดน้ำผู้ใหญ่ที่เปลี่ยนมาเป็นวันนี้ก็มีแต่ที่คงถือแบบเดิมอยู่ก็มียังลักลั่นกันอยู่ ถ้าต่อไปเปลี่ยนเป็นรดน้ำในวันปีใหม่แบบสากล เมื่อนานเวลาเข้าก็จะมองไม่เห็นความหมายเดิม เพราะตกอยู่ในฤดูหนาว นอกนี้ยังมีส่งบัตรปีใหม่เอาแบบอย่างมาจากตะวันตก ก็เป็นการดีเหมือนกันเพราะเป็นเครื่องแสดงไมตรีจิตไม่เสียหายอะไร นอกจากจะส่งกันจนเป็นการหมดเปลืองไปโดยใช่เหตุ แต่การส่งบัตรปีใหม่นี้เป็นอยู่ในหมู่ศึกษาสมัยใหม่เท่านั้น

การสรงน้ำพระสงฆ์ในถิ่นชนบท เขามักทำกันวันท้ายสงกรานต์ แต่ก็ไม่แน่นัก ลางแห่งจะทำในวันสงกรานต์วันไหนก็ได้ สุดแล้วแต่ความสะดวกและนัดหมายกัน ว่าจะสรงวันไรเมื่อไร เป็นเรื่องของแม่สาว ๆ มากกว่าผู้ใหญ่ เรื่องอย่างนี้ผู้ใหญ่เป็นตามใจไม่ขัด เพราะเป็นการบุญกุศล เหตุไรพวกสาว ๆ จึงเป็นเจ้าก็เจ้าการมากกว่าผู้ใหญ่ ก็เพราะเมื่อเสร็จสรงน้ำสมภารเจ้าวัดและท่านให้ศีลให้พรแล้ว จะได้มีโอกาสเล่นสาดน้ำ

และมอมหน้ากันให้สนุก ถ้าใครมีหลวงพี่ซึ่งชอบพอคุ้นเคยกัน พอเสร็จสรงน้ำสมภารแล้วก็ถือขันน้ำเร่ขึ้นกุฏิเพื่อสรงน้ำหลวงพี่ด้วย ปะเหมาะหลวงพี่ไม่ทันรู้ตัวได้ยินเสียงโครมครามเหมือนมีโจรขึ้นปล้น ยังไม่ทันรู้ว่าเรื่องอะไร ก็พอดีถูกสาดน้ำเข้าโครมใหญ่ ดีมิดีที่นอนหมอนมุ้งถูกน้ำสาดเบียกหมด ไม่ว่าอะไรเพราะใจท่านดี ตอนนี้ไม่ใช่สรงน้ำพระ แต่เป็นเรื่องสาดน้ำพระ สนุกกันอย่างนี้ ทำไมจะไม่เป็นเจ้าก็เจ้าการนัดหมายกัน

เรื่องบุกรุกขึ้นไปสรงน้ำพระ หรือที่ถูกสาดน้ำพระถึงบนกุฏิอย่างนี้ ผู้ที่เคยไปอยู่ภาคอีสานในสมัยก่อนเล่าให้ฟังว่าเขาก็เล่นสนุกกันอย่างนี้ ถ้าเป็นพระหนุ่ม ๆ สีกาก็ชอบสาด และก็ดูเหมือนพระหนุ่มก็ชอบให้สาดด้วย เพราะถือกันว่าถวายน้ำพระได้บุญแรง ถ้าเป็นพระผู้ใหญ่พวกชาวบ้านก็เข้าไป ขอรดหรือรดถึงบนกุฏิเหมือนกัน หรือไม่ก็ที่บนหอฉัน เพราะท่านรู้ตัวว่าอย่างไรเสียเป็นต้องมีผู้มาขอรดน้ำท่าน ถ้าขืนอยู่แต่ในกุฏิอาจโดนรดหรือโดนสาดก็ได้ เวลาที่เขาจะมารดมักเป็นเวลาบ่าย ๆ เวลาก่อนเพลไม่มา คือไม่กล้าบุกรุกเข้ามารบกวนเวลา

พระจะฉันเพล น้ำที่มารดไม่ใช่ขันหนึ่งหรือสองขัน ตัก ขนเอามาตั้งหาบ ๆ ทีเดียว ถ้าที่ใดหาน้ำยาก เขาก็ อุตส่าห์ไปตักตามหนองอยู่ไกลเท่าไกลก็ไปตักเอามา ถึง น้ำจะขุ่นก็ไม่เป็นไร เพราะพระถือนอย่างนั้นก็เคยชินกับ น้ำอย่างนั้น และการสาดน้ำก็ไม่มียกเว้นใครหมด ถ้าพบ เป็นไม่เลือกว่าพระสงฆ์องคเจ้าหรือเป็นใคร สาดหมดไม่ ไว้หน้า ถ้าไปสาดถูกพระไปจากกรุงเทพฯ พอจะหนี เลี่ยงไปได้ท่านก็หนี ข้าพเจ้าถามท่านว่าต้องหนีทำไม ท่านทำตาลุกวาวบอกว่าไม่หนีได้หรือ เพราะน้ำที่เอามา สาดมันขุ่นเป็นน้ำกะทิทีเดียว เพียงสาดด้วยน้ำขุ่นก็พอทำ เนา ถ้าถึงกับเลือกน้ำที่ใช้สาด เช่นเอาน้ำครำน้ำโคลน เลนที่สกปรกมาสาด เหมือนที่หลวงผดุงแดวันประจันต์ กล่าวไว้ ก็ออกจะเกินดีไป

ส่วนการรดน้ำผู้ใหญ่ เขาก็ทำเป็นทำนองเดียวกับ รดน้ำพระ แต่รดน้ำเฉย ๆ ไม่มีน้ำอบน้ำหอมเพราะหา ยาก ถ้าเป็นผู้ที่เขาคุ้นเคยและเป็นที่นับถือของเขา เขา ก็ไปขอรด ถ้าไม่คุ้นเคยก็ไม่กล้า ผู้ที่ถูกรดมากคือเจ้า เมือง เมื่อเขามาขอรดหรือสาดน้ำให้แล้ว ก็ให้ศีลให้พร

แก่เขาตามธรรมเนียม เป็นอย่างให้ความสุขปีใหม่ ถ้าผู้ที่เขาไปรดน้ำมีกว้างขวางก็ให้พรกันด้วยเหล้า เขาถือว่าถ้าไปรดคนใหญ่คนโตก็เป็นเกียรติยศแก่เขา แสดงว่ามีความคุ้นเคยเป็นที่สนิทชิดชอบกับเจ้าบ้านผ่านเมือง ท่านที่เป็นผู้เล่าเรื่องนี้ให้ข้าพเจ้าฟังกล่าวต่อไปว่า เรื่องขนบธรรมเนียมเก่า ๆ ทางภาคอีสาน เดี๋ยวนี้จะสอบถามใครโดยมากก็ไม่ใครมีใครรู้เรื่อง เพราะความเจริญมักทำให้ของเก่าเสียมาก ทั้งที่ดีและไม่ดี ผิดกับถิ่นที่อยู่ฟากแม่น้ำโขงทางโน้น คนที่นั่นยังรักษาประเพณีเก่าไว้ได้เป็นส่วนมาก ที่กล่าวเช่นนี้ก็เป็นความจริง เมื่อสมัยเก่าเปลี่ยน ประเพณีเก่าก็ต้องเปลี่ยนตามให้เข้ากับสมัยเป็นเช่นนี้ไม่ว่าที่ไหน ข้อสำคัญที่รู้จักรักษาและแก้ไขปรับปรุงเท่านั้น

ลางจังหวัดทางภาคตะวันออก เขามีแห่ชักพระสงฆ์ไปสรงน้ำที่ปะรำ ซึ่งเขาปลูกสร้างขึ้นกลางนาเป็นเฉพาะ เขาเล่าว่า สงกรานต์วันต้นตอนบ่าย ชาวบ้านช่วยกันตกแต่งเกวียน คาดผ้าสีแพรเป็นเพดานหลังคา และประดับประดาด้วยสิ่งต่าง ๆ ตามแต่จะเห็นงาม มีม่านมีพู่และ

เฟื่องแล้วแต่เรื่อง แล้วนิมนต์สมภารเจ้าวัดหรือพระสงฆ์ที่นับถือ ขึ้นนั่งบนเกวียน มีขบวนแห่อย่างครึกครื้น เวียนประทักษิณอุโบสถสามรอบ แล้วก็ชักเกวียนไปยังที่ซึ่งจัดไว้ แต่ว่าไม่ได้ชักอย่างตรงไปตรงมา เขาเล่นชักเย่อกันด้วย โดยแบ่งพวกชาวบ้านออกเป็นพรรคบ้านเหนือและพรรคบ้านใต้ หรือตลาดบ้านเหนือและตลาดบ้านใต้ พวกที่ชักล้วนเป็นคนหนุ่มคนสาวกำลังฉกรรจ์ทั้งนั้น ชักเย่อกันไปชักเย่อกันมา ไม่ไปถึงไหนลางทีนานตั้งชั่วโมงก็ไม่มีแพ้ไม่มีชนะกัน ถ้านานถึงเช่นนั้นก็ต้องหยุดพักเอาแรงกันเสียพักหนึ่ง แล้วจึงลงมือชักเย่อกันใหม่ต่อไป จนกว่าใครจะแพ้ลงข้างหนึ่ง ฝ่ายที่ชนะก็เต้นรำทำเพลงเยาะเย้ยฝ่ายที่แพ้อย่างสนุกสนาน ฐานกันเอง ได้ถามผู้เล่าว่าพระสงฆ์ที่ตกหน้าที่นั่งอยู่บนเกวียนให้เขาเล่นสนุกชักเย่อกันอย่างแย่งศพมอญจะไม่เดือดร้อนบ้างหรือ จะต้องนั่งยักเอวตัวคลอนพั่ดไปพั่ดมาไปทางโน้นทีมาทางนี้ที ถ้าเผลอตัวไม่ระวังให้ดีอาจกระแทกเข้ากับเกวียนถึงเข็บได้ ถ้าเป็นพระสงฆ์มีอายุมาก ถูกทรมานเพื่อให้เขาเล่นสนุกเอาบุญกันอย่างนี้ ฉวยพลาด

พลั้งเกิดเป็นลมตายจะว่าอย่างไร อากาศหรือก็กำลังร้อนจัด มันจะมิกลายเป็นสนุกจนตายได้บ้างหรือ เขาตอบว่าไม่เป็นไร เพราะข้าง ๆ เกวียนเขาเอาฟางยัดเป็นลูก ๆ อย่างกรุด้วยหมอนรอบด้าน ถูกกระแทกเข้ากับเกวียนก็ไม่กระไรนัก และพระที่นั่งไปบนเกวียนก็ไม่ใช่พระแก่จนเกินไปไม่เป็นไร เพราะสนุกดี ท่านนั่งตัวคลอนไปคลอนมาในขณะที่เขาชักเย่อกัน ถ้ามันนานตั้งชั่วโมง มีอะไรเช่นน้ำเย็นน้ำฉันไว้ให้ท่านบ้างไหม ตอบว่าไม่มี ถึงมีก็ไม่มีโอกาสจะฉันได้ เพราะน้ำจะกระฉอกไม่เข้าปากท่าน ต่อหยุดพักลงจากเกวียนแล้ว เขาจึงจะถวายน้ำให้ท่านฉัน ดูราวกับให้น้ำไก่ เมื่อชักเย่อถึงแพ้ชนะแล้ว ก็ช่วยกันชักเกวียนชักพระไปยังที่สรงซึ่งยกพื้นเป็นแท่น ครานี้ก็ลงมือสรงน้ำกันตามธรรมเนียม

เสร็จสรงน้ำพระแล้ว ก็ชวนกันเล่นสนุกสาดน้ำและเลี้ยงกันที่ลานวัด ของที่เลี้ยงมีขนมปลากริมไข่เต่าและลูกแมงลักน้ำกะทิ ซึ่งชาวบ้านเรี่ยไรออกเงินและจัดทำเอามาเลี้ยงกันด้วยความสามัคคี กินได้ทั้งคนที่ออกเงิน

และไม่ออกเงิน เบี้นอย่างเลี้ยงให้กินเปล่า ถามว่า ถ้าเบี้นอย่างนี้คนที่ออกเงินก็แย่เท่าไรจึงจะพอกัน ตอบว่าไม่แย่ไม่ต้องกลัวกินเท่าไรกินได้ก็กินไป ของเขาทำไว้ไม่แพ้คนกิน เพราะมีจำนวนมาก และราคาค่าซื้อของมาทำก็ถูกมาก ลูกแมงลักราคา ๒ ไพ (ราว ๖ สตางค์) หรือเฟื้องหนึ่ง (๑๒ สตางค์ครึ่ง) ก็ได้ลูกแมงลักเมื่อแช่น้ำบานแล้วตั้งโอ่งมังกร ละลายกับน้ำอ้อยลูกหนึ่ง หรือกระสอบหนึ่ง ราคาก็ราว ๔ บาทเท่านั้น มะพร้าวห้าวก็ลูกละไพ (ราว ๓ สตางค์) ของสมัยนั้นมันถูกอย่างนี้จะไปกลัวหมดกลัวเปลืองเอาอะไร ซักถามเขาว่า ชักพระแบบนี้มีที่จังหวัดไหน เขาตอบว่ามีที่อำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี และที่อำเภอกระบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี แต่จะมีที่อื่นที่ไหนอีกเขาไม่ทราบ เพราะเคยเห็นนานมาแล้ว เมื่อเขายังเบี้นเด็กอยู่

คิดว่าเรื่องที่เขาเล่าให้ฟังนี้ บัดนี้คงไม่มีแล้ว ถ้าเบี้นเช่นนั้นก็น่าเสียใจที่ไม่ใคร่มีผู้เอาใจใส่ ประเพณีเก่าของพื้นเมือง ซึ่งเบี้นดังเอกสารหรือชิ้นโบราณคดี ที่ให้เราสามารถรู้เรื่องความคลี่คลายของชาติ ประเพณีเหล่านี้

นับวันมีแต่จะสูญหรือกลายไปเป็นธรรมดา ตามความเจริญและเหตุการณ์ของบ้านเมืองทางประวัติศาสตร์ ครั้นได้สำนึกต้องการรู้เพื่อฟื้นฟูประเพณีเดิม ซึ่งเป็นมรดกร่วมกันของชาวไทย ก็ต้องสอบถามกันให้วุ่น แต่ก็ช้าเสียแล้ว เพราะประเพณีลางอย่างขาดตอนไม่ต่อกัน ผู้ที่รู้ก็ล้มหายตายจากไปหมด ด้วยเหตุนี้นานาชาติที่เจริญจึงพยายามรวบรวมเรื่องประเพณี และความเชื่อถือของเก่าไว้ เพราะกลัวจะสูญก่อนที่จะจดเป็นเรื่องราวไว้และจัดตั้งเป็นองค์การระหว่างประเทศ เพื่อแลกเปลี่ยนเรื่องเหล่านี้ เพื่อประโยชน์อันเกี่ยวกับการศึกษาวิทยาการ เพราะเขารู้ว่าชาติต่าง ๆ เป็นชาติขึ้นได้อย่างมั่นคง ก็เพราะชาติเหล่านั้นยืนอยู่บนรากฐานแห่งกองมรดก ซึ่งคนแต่ก่อนสร้างสมขึ้นไว้แล้วคนภายหลังก็เสริมต่อและแก้ไขให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม สืบตกทอดต่อ ๆ กันมาช้านาน นับเวลาตั้งพัน ๆ ปีขึ้นไป ท่านกล่าวว่าประชาชนไม่จำเป็นจะเป็นประเทศชาติขึ้นได้ ถ้าขาดความรู้สึกร่วมกันถึงความหลัง ซึ่งบรรพบุรุษชาติของตนได้บากบั่นพ้นผ่านความยากลำบากมา เพื่อประโยชน์ของตนเองในปัจจุบันครั้งนั้น และเพื่อประโยชน์ของลูกหลานตนในอนาคตด้วย

คนที่มีประเทศชาติร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว คือผู้ที่ไม่ลืมอดีตชาติของตน สามารถระลึกได้ถึงการงานที่บรรพบุรุษของตนได้ทำมาแล้ว ทั้งที่เป็นความสุขสนุกสบาย และความทุกข์ยากที่ผิดพลาดมาแล้ว ระลึกถึงคุณงามความดีและความกล้าหาญ อันมีอยู่ในประวัติศาสตร์ชาติของตน แล้วอาจชี้ได้ว่า นี่คือประเพณี นี่คือศิลป และวรรณคดีหรือรวบยอด นี่คือวัฒนธรรมที่ท่านแต่ก่อนสร้างไว้ให้แก่เรา นี่คือแผ่นดินที่ท่านได้สละเลือดเนื้อเพื่อให้ลูกหลานได้อยู่เป็นสุขสบาย เพราะฉะนั้น เราจะไม่เป็นผู้บำรุงส่งเสริมและสืบต่อสิ่งเหล่านี้ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของเราบ้างหรือ ประเทศชาติถ้าจะเปรียบก็เหมือนมีดวงวิญญาณของตน คือที่สำแดงออกเป็นวัฒนธรรม อันประกอบขึ้นด้วย จิตใจของประชาชนในชาติทกคนรวมกัน ซึ่งระลึกอยู่เสมอถึงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตแห่งชาติของตน ว่าต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จริงอยู่เราควรมองไปข้างหน้าคืออนาคต และสนใจที่อยู่เฉพาะหน้าคือปัจจุบัน แต่ก็ควรเหลียวดูหลังคืออดีตบ้าง ไม่ให้มันขาดตอนกัน อันที่จริงดูหลังก็เพื่อจะดูหน้านั่นเอง

อาบน้ำในพิธีต่าง ๆ

จะเล่าเรื่องของสงกรานต์ต่อไป ถัดจากสรงน้ำพระแล้ว ชาวบ้านที่เป็นหนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็เล่นสนุกกัน ซึ่งจะยกไว้กล่าวตอนหลัง ในที่นี้จะพิจารณาถึงเหตุที่มีสรงน้ำและรดน้ำอาบน้ำ ในวันสงกรานต์เสียก่อน สรงน้ำ รดน้ำ อาบน้ำ ถ้าแปลกันตรง ๆ ก็ได้แก่ชำระมลทินของร่างกายด้วยน้ำ อาบน้ำที่ทำในพิธีประจำชีพของชาวไทยแต่ก่อน ท่านผู้ใหญ่บอกให้ว่า “มีเป็น ๔ กาละ คือ

๑. อาบเมื่อปลงผมไฟ เพื่อล้างผมโกนที่ติดตัว

๒. อาบเมื่อโกนจุก เพื่อล้างผมที่ติดตัวเหมือนกัน

๓. อาบเมื่อแต่งงานสมรส เพื่อนำตัวให้สะอาดเตรียมเข้าหอ

๔. อาบเมื่อตาย เพื่อทำศพให้สะอาด เตรียมขึ้นไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์

ในกาลที่กล่าวมานี้ บรรดาญาติมิตรมาประชุมต่างช่วยกันรดน้ำอาบน้ำให้ด้วยความเอื้อเฟื้อ เว้นแต่อาบน้ำโกนผมไฟเท่านั้น ที่ญาติมิตรมิได้ช่วยรดเพราะเด็กยังอ่อนอาบน้ำมากไม่ได้

อาบน้ำประจำปี เกิดขึ้นแต่การช่วยกันอาบน้ำดั่งกล่าวมาแล้วนั่นเอง เลยลามไปถึงกาลปรกติ ในเวลาเข้าฤดูร้อนคือสงกรานต์ ลูกหลานช่วยกันอาบน้ำให้ พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย และสัปบุรุษสีกาช่วยกันตักน้ำถวายสมภารเจ้าวัดสรงที่สุดเลยสาดกันเอง เป็นการเล่นสนุก กลายเป็นพิธีประจำปีขึ้นอีกอย่างหนึ่ง

อาบน้ำในพิธีจร เพื่อทำตัวให้สะอาดเมื่อจะเข้าพิธี ฝ่ายพราหมณ์มีตำราพึงปฏิบัติในการชำระกาย เรียกว่าอัตมสูตร ส่วนพระมหากษัตริย์เรียกว่า อภิเษก เช่น ราชาภิเษก สงครามาภิเษก เป็นต้น

อาบน้ำเพื่อล้างจัญไรโรคภัยให้เปลื้อง อย่างนี้ต้องการน้ำมนต์ หาผู้รู้ศักดิ์สิทธิ์ให้ทำน้ำมนต์อาบ การอาบน้ำมนต์ เป็นเครื่องบำรุงหัวใจให้ชื่นบานอีกโสดหนึ่ง เพราะฉะนั้น น้ำมนต์จึงเลยใช้ไปในการอาบน้ำเกือบทุกอย่าง ถ้าเป็นโอกาสอันพึงจะทำได้ ก็แถมให้มีผู้ศักดิ์สิทธิ์รดให้ด้วย

ต่อมาภายหลัง การอาบน้ำเห็นเป็นประโยคพยายามอันยากเกินไป จึงทำย่นย่อลง เพียงให้ผู้ศักดิ์สิทธิ์หรือ

ญาติมิตรหยอด หรือพรมน้ำลงเหนือหัว หรือที่ตัวที่มือ แล้วแต่ควรแก่เหตุ สมมติว่าได้รดน้ำอาบน้ำให้แล้ว”

ดังนี้

น้ำเป็นเครื่องชำระล้างมลทิน และถือกันว่าเป็นเครื่องหมายแห่งความอดมสมบรณ์ เพราะเมื่อมีน้ำการเพาะปลูกทำไร่ไถนาก็ได้ผล เหตุนี้น้ำจึงเป็นสิ่งใช้ในพิธีการอาบน้ำในพิธีก็มีทำกันอยู่มากชาติ อย่าว่าแต่อาบน้ำในพิธีเลย แม้แต่กิจที่ต้องทำกันเป็นธรรมดา ก็ยังต้องอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาดเสียก่อน ในลัทธิพราหมณ์ก่อนเริ่มทำพิธีใดก็ต้องมีพิธีสนานคืออาบน้ำเสียก่อน เพื่อจะได้เข้าพิธีด้วยมีความบริสุทธิ์ ประเพณีของเรา เมื่อบวชนาค ก็อาบน้ำเจ้านาคในวันสุกดิบด้วยน้ำส้มป่อยและทาขมิ้นเสียเหลืองจ๋อย เพื่อให้ร่างกายบริสุทธิ์ เมื่อเข้าพิธีบวชในวันรุ่งขึ้น การซัดน้ำรดน้ำบ่าวสาวก็เป็นเรื่องทำให้ร่างกายบริสุทธิ์ เพื่อเตรียมตัวเข้าพิธีขันหอบ่าวสาว ไปเผาศพกลับมาก็ต้องอาบน้ำดำหัว เพื่อล้างมลทินที่ติดมา เพราะฉะนั้น สรงน้ำ รดน้ำ หรืออาบน้ำวันสงกรานต์ ก็เพื่อชำระล้างมลทินของปีเก่าที่ถือว่ามี

อยู่กับเราให้หมดไป เพื่อให้มีความบริสุทธิ์สะอาดและสดใสในวันปีใหม่

การสรงน้ำพระพุทธรูป เทียบกันได้กับการสนานเทวรูปของลัทธิศาสนาฮินดู คือเชิญเทวรูปมาวางลงกลางภาชนะแล้วรดน้ำด้วยสังข หรือจะรดด้วยเขางวหรือด้วยภาชนะอะไรที่มีพวยก็ได้ ถ้าเป็นพิธีสนานอย่างใหญ่ก็เรียกว่าวิเศษอารฆยะ ถ้าเป็นการสนานปรกติประจำก็เรียกว่า สามัญอารฆยะ ถ้าเทวรูปที่สนานเป็นพระเป็นเจ้าหรือพระมเหสีพระเป็นเจ้า เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระอุมา พระลักษมี เป็นต้น ก็มีดอกไม้ประจำองค์พระเป็นเจ้าหรือพระมเหสี ลอยลงไปในน้ำสนาน และมีหญ้าแพรกและใบมะตูมซึ่งถือว่าเป็นสิ่งมงคลผสมอยู่ด้วย เช่น พระอิศวรใช้ดอกลำโพง พระนารายณ์ใช้ดอกมะลิ พระอุมาปางเป็นพระกาลีใช้ดอกชบา พระลักษมีใช้ดอกบัว เป็นต้น

ส่วนเรื่องสาดน้ำวันสงกรานต์ นอกจากเล่นสนุกกันติดว่าชั้นเดิมอาจมีความหมายแต่ลืมกันแล้ว เห็นจะ

หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝนอย่างนาคให้น้ำเล่นน้ำ เพื่อประโยชน์การทำไร่ไถนาด้วยก็ได้

ทำไมข้าพเจ้าจึงคิดเห็นเช่นนี้ ก็เพราะเคยอ่านพบเรื่อง สาดน้ำเป็นประเพณีของชาวบ้านชาติต่าง ๆ อยู่ในหนังสือฝรั่งบ่อย ๆ เช่น ในประเทศเยอรมนี แม้พิธีสาดน้ำที่ทำกันจะไม่ตรงกับเรื่องสาดน้ำสงกรานต์ทีเดียว แต่มีหลักอย่างเดียวกัน คือต้องสาดให้เปียก เพื่อจะได้มีความงอกงาม (The Garden of Adonis in Frazers's The Golden Bough Vol. 1 p. 10) ประเพณีเก่าของเราถ้าฝนแล้ง เมื่อถึงฤดูฝนฝนก็ยังไม่ตกลงมา ลางถิ่นเขาก็เอาพระพุทธรูปซึ่งนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ และมักเรียกชื่อว่าหลวงพ่อนั้นหลวงพ่อนี่ ออกมาแห่แล้วมีเล่นสาดน้ำรดกัน ลางแห่งก็มีแห่นางแมว

แห่นางแมว

การแห่นางแมว เขาเอาแมวใส่กรงแห่กันไปตามละแวกบ้าน พวกชาวบ้านก็ออกมาสาดน้ำนางแมว (เทียบสาดน้ำเจว็ดเจ้าพ่อสมุทรดำที่อำเภอศรีราชา) ว่าทำอย่างนั้น

ฝนจะตก แมวเป็นสัตว์ไม่ชอบน้ำ เห็นจะถือว่าแมวเป็นตัวแล้งกระมัง เมื่อถูกสาดน้ำก็หายเป็นตัวแล้ง คงจะเอาเคล็ดที่ตรงนี้ก็ได้ ที่เกาะสุมาตราลางแห่ง ถ้าฝนแล้ง พวกผู้หญิงชาวบ้านต้องนุ่งน้อยห่มน้อย พากันลงไปลยน้ำในแม่น้ำแล้วเล่นสาดน้ำรดกัน และจับเอาแมวดำตัวหนึ่งโยนลงไปในน้ำ ปล่อยให้มันว่ายตะเกียกตะกายขึ้นหนีขึ้นตลิ่ง พอมันขึ้นตลิ่งได้ พวกผู้หญิงก็ไล่ตามและสาดน้ำพอเป็นพิธีว่าทำอย่างนี้ฝนจะตก ทางเกาะชวาเขามีแห่แมวตัวผู้ตัวหนึ่งและแมวตัวเมียตัวหนึ่ง ไปอาบน้ำดำหัว เสร็จแล้วก็ปล่อยไป ว่าไม่ช้าฝนก็จะตก ในประเทศรุสเซียทางภาคใต้และภาคตะวันตก ถ้าฝนแล้งและต้องการให้ฝนตก ชาวบ้านจะไปรออยู่หน้าโบสถ์พอบาดหลวงกระทำกิจพิธีทางลัทธิศาสนาเสร็จแล้ว เดินออกมาก็ช่วยกันจับบาดหลวงให้นอนลงกับพื้น แล้วเอาน้ำสาดให้เปียกทั้งตัว ลางแห่งมีชายแปลกหน้าผ่านมา พวกผู้หญิงจะจับชายคนนั้นโยนน้ำ หรือไม่ก็จับกดน้ำให้เปียกโชกทั้งตัว

ตัวอย่างที่จะนำมาเล่าอีกมาก ลางชาติก็ทำแปลก ๆ ถึงเห็นขบขัน เช่นในแคว้นเสฉวนประเทศจีน เขาจับเอาสุนัขมาแต่งตัวสมมติว่าเป็นเจ้าสาว แล้วแห่แหนเยาะเย้ยกันไปเป็นเรื่องแห่นางหมาไม่ใช่แห่นางแมว อย่างนี้ก็มี แต่ที่เป็นเรื่องสาดน้ำรดกัน มากกว่ามีเป็นวิธีอื่น เห็นจะคิดว่า ถ้าทำเลียนอย่างใดก็จะได้ผลอย่างนั้น ถ้าต้องการให้ฝนตกเปียกก็ต้องรดน้ำสาดน้ำให้เปียก จะได้ผลให้ฝนตกลงมาเปียก ทำนองเดียวกัน ทำอย่างนี้ภาษาอังกฤษเรียกว่า Sympathetic magic เรื่องพิธีปูที่นอนก็เป็นหลักเดียวกัน เพราะฉะนั้น เรื่องสาดน้ำรดน้ำและเล่นสนุกวันสงกรานต์ นอกจากสนุกรื่นเริงวันปีใหม่อาจเกี่ยวกับเรื่องเพื่อความอุดมสมบูรณ์ด้วยฝนสำหรับทำนา ซึ่งจะมาถึงในเร็ววัน ภายหลังสงกรานต์จะได้บ้างกระมัง เมื่อกล่าวมาถึงเพียงนี้ พอดีอ่านพบในลัทธิธรรมเนียมลาวของหลวงผดุงแคว้นประจันต์ กล่าวว่า “การเล่นสาดน้ำนี้เป็นธรรมเนียมถือมาแต่โบราณ ด้วยเข้าใจว่าถ้าปีใดผู้เฒ่าผู้แก่และหนุ่มสาวไม่เล่นสาดน้ำ ปีนั้นน้ำฝนมักจะน้อยไป เขาถือว่าการเล่นสาดน้ำนี้

เหมือนดังกิริยาพระยานาคเล่นน้ำในสระอโนดาต การเป็นดังนี้ จึงได้นิยมในการเล่นสาดน้ำกันนักด้วย ถือว่าจะทำให้ฝนฟ้าตกบริบูรณ์ในฤดูปีเดือน” นี่ก็เข้าเรื่องที่คาดไว้ว่า การเล่นสาดน้ำวันสงกรานต์ เกี่ยวกับเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝน

สาดน้ำเล่นสนุกกัน

ข้าพเจ้านึกถอยหลังขึ้นไปในวันสงกรานต์ สมัยเมื่อล่วงมาแล้วได้ ๕๐ ปีกว่าก็จำได้เป็นตุเป็นตะว่า ครั้งกระโน้น เมื่อเข้าฤดูร้อนวันสงกรานต์ ชาวบ้านที่ใจบุญจัดหม้อคะนนหรือโอ่งมังกร บรรจุน้ำเย็นหรืออย่างดีก็น้ำยาอทัย ตั้งไว้บนร้านน้ำที่หน้าบ้าน เพื่อผู้ระหายน้ำจะได้ตักและดื่มกิน ที่ทำอย่างนี้ก็เหมาะแก่สภาพของท้องถิ่นสมัยนั้น เพราะครั้งโน้นเมื่อยังไม่มีน้ำประปา ร้านขายเครื่องดื่มและร้านกาแฟ ซึ่งมีอยู่ดกดื่นทั่วทุกระแหงทุกวันนี้ ข้าพเจ้านึกไม่ออกว่ามี ถ้าจะมีบ้างก็แต่ในที่ชุมนุมชนแถวโรงบ่อนเบี้ย และคงมีไม่มากร้าน ถ้ามีขายอยู่มากร้านก็ขายไม่ได้ ไม่มีใครซื้อด้วย ไม่เคยกิน

ทั้งเงินทองที่จะซื้อก็ไม่มีมาก หรือหาง่ายเหมือนทุกวันนี้ สมัยโน้นถ้าไปไหนมาไหนในระยะทางไกล เวลากลางวันแดดร้อนจัด ก็ได้อาศัยน้ำเขาใส่หม้อตั้งไว้ให้เป็นทาน เป็นเครื่องดื่มกินแก้ความระหาย กินก็เย็นดีเหมือนกัน เพราะความร้อนเป็นเครื่องช่วยให้น้ำ ที่ไม่เย็นกี่มากน้อย ให้รู้สึกว่ามีความเย็นยิ่งขึ้น ถ้าเป็นสมัยนี้ก็ต้องแช่น้ำแข็ง แต่สมัยนั้นน้ำแข็งแม้มีแล้วแต่ก็ยังไม่แพร่หลาย ได้ทราบว่าเมื่อยังไม่มีโรงทำน้ำแข็ง ฝรั่งที่เคยกินน้ำแข็งต้องสั่งน้ำแข็งบรรทุกมากับเรือกำปั่นไฟจากเมืองใหม่หรือสิงคโปร์ เมื่อมาทีแรก ๆ ราษฎรยังไม่เคยเห็น และก็มีมากคนที่ไม่เชื่อว่าจะปั้นน้ำให้เป็นตัวได้ ถึงกับต้องนำเอาน้ำแข็งใส่ถาดไปตั้งให้ราษฎรดูที่ในมิวเซียม หรือหอพิพิธภัณฑ์ในพระบรมมหาราชวัง ลางคนไม่แน่ใจต้องขอเอามือแตะดู และขอน้ำแข็งก้อนเล็ก ๆ ที่เจ้าหน้าที่แจก นำเอาไปอวดคนทางบ้าน แต่เอาไปไม่ถึงไหนเจ้าก้อนน้ำแข็งก็ละลายหายไปหมด ต่อมาเมื่อมีโรงน้ำแข็งแล้ว ตั้งอยู่ที่ในตรอกข้างที่ทำการโทรศัพท์กลางเดี๋ยวนี้ น้ำแข็งซึ่งแต่เดิมมีราคาแพง มีผู้กินมันได้ก็แต่

ผู้ดีคนมั่งมี ต่อมาก็มีราคาพอคนสามัญจะซื้อกินได้ จึงเกิดมีร้านจีนขายน้ำหวานลอยก้อนน้ำแข็ง ขายแก้วละอัฐหรือเท่ากับสตางค์ครึ่งเดี๋ยวนี้ กินเข้าไปเมื่อถูกก้อนน้ำแข็งก็รู้สึกเย็น ถ้าไม่ถูกน้ำแข็งก็ไม่เย็น ภายหลังใช้วิธีเอาน้ำราดลงไปบนก้อนน้ำแข็ง กรอกเทไปมาหลาย ๆ ครั้ง แล้วเติมลงในถ้วยน้ำหวาน ก็มีความเย็นดีกว่าวิธีเดิม แต่วิธีกรอกน้ำเทไปเทมาบนก้อนน้ำแข็งอย่างนี้มันช้าเสียเวลา จึงเกิดคนเจ้าปัญญาใช้กบใสน้ำแข็งให้เป็นฝอย ดังที่เห็นกันอยู่เวลานี้

ในวันสงกรานต์ลางบ้านที่มีอันจะกิน ตั้งโอ่งลูกแมงลักน้ำกะทิไว้ให้กินเปล่าเป็นพิเศษ ลางแห่งก็มีลอดช่องน้ำกะทิด้วย สมัยนี้ขืนตั้งไว้ให้กินเปล่า พรึบเดียวก็กินเกลี้ยง แต่สมัยโน้นตั้งไว้ก็ไม่ใคร่มีใครแล เพราะของถูก ๆ เคยกินกันบ่อย ๆ คนจึงไม่สู้ชอบกิน จึงมีคนกินก็แต่พวกเด็กเสียโดยมาก แต่ทิ้งไว้ตั้งครึ่งค่อนวันจึงจะหมด ดูเหมือนแมลงวันตอมก็ไม่มี ถึงมีก็เพียงตัวหนึ่งสองตัว ไม่มีมากถึงตอมหึ่งเหมือนเดี๋ยวนี้ และไม่มีใครเอาใจใส่รู้สึกกลัวว่ามันร้ายกาจอย่างไร ส่วนน้ำก็น

น้ำใช้ของชาวบ้านก็ตักจากบ่อจากคลอง เอามาใส่ตุ่มใส่โอ่งและแกว่งสารส้มแล้วก็ใสใช้ได้ ไม่เห็นใครวิตกกลัวเชื้อโรค เพราะความไม่รู้ทำให้สบายใจและไม่กลัวที่สบายใจไม่กลัว เพราะไม่ใคร่ปรากฏมีโรคร้ายถึงระบาดคนมีน้อยความสกปรกก็มีน้อยตามส่วน และอาจเกิดเชื้อโรคเข้าไปทีละน้อยไม่ถึงตาย ก็เกิดความต้านทานขึ้นในตัว ต่อนาน ๆ จึงจะเกิดเป็นโรคระบาดขึ้นสักครั้งหนึ่ง และก็ไม่เข้าใจว่ามันมาจากกินน้ำซึ่งมีเชื้อโรค เมื่อไม่รู้และหาเหตุไม่ได้ว่าเกิดโรคระบาดขึ้น เพราะเหตุไรก็เป็นธรรมดาของคนเราต้องหาเอาจากสิ่งที่ตนลำเอียงเชื่ออยู่แล้ว คือ ซัดให้แก่ผีห่าว่ามันเป็นตัวการจะเอาคนไปใช้ในเมืองผี ที่หน้าบ้านข้าพเจ้าเป็นคลอง มีคนมาจอดเรืออยู่ แล้วคนในเรือคนหนึ่งเป็นโรคลงรากตาย ข้าพเจ้าเป็นเด็ก เวลาน้ำขึ้นก็ลงอาบน้ำดำว่ายเล่นในคลองนั้นอย่างสบายใจ ไม่ได้นึกสะดุ้งกลัวสักนิดเดียว แล้วก็ไม่มีใครห้ามปราม เพราะไม่รู้จึงไม่กลัวและไม่มีใครห้าม กลับไประวังและกลัวผีห่ามากกว่า ถึงกับไม่

กล้าออกนอกเขตบ้าน ที่แท้ถูกเขาหลอกไม่ให้ไปเที่ยว ซุกซน โง่เต็มทีเมื่อนึกถึงความหลังในบัดนี้ก็รู้สึกแสยงชอบกล แปลกใจว่าทำไมจึงรอดมาได้ ตอบได้เมื่อตอบอย่างอื่นไม่ได้แล้ว ว่าเคราะห์ยังดีผีคุ้มอยู่ ผีที่คุ้มนี้เป็นผีเทวดา ไม่ใช่ผีห่าหรือผีร้ายที่กล่าวมาข้างต้น เพราะผีห่ามันไม่คุ้มครองใคร และถ้ามีโอกาสก็ไม่ไว้หน้าให้แก่ใคร นอกจากมันจะกลัวเท่านั้น

เวลาบ่ายแดดตกวันสงกรานต์ เห็นเขาเล่นสาดน้ำรดกันหรือไม่ก็เล่นปล้ำมอมหน้ากันอย่างสนุกสนาน เป็นการเล่นสนุกระหว่างพวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ ตลอดจนคนแก่แม่ร้างและสาวทึนทึกกลางคนที่ยังสนุกอยู่ ก็เข้าร่วมเล่นสนุกด้วย เขาเล่นสนุกในหมู่ผู้ที่รู้จักกัน ไม่เกี่ยวไปถึงผู้อื่นที่ไม่รู้จักกันและเล่นด้วยความยินดีสมัครใจ การเล่นสาดน้ำ และเล่นมอมหน้ากัน เขามักเริ่มเล่นเมื่อสรงน้ำพระแล้ว ดังได้เล่าพรรณนาไว้ในตอนว่าด้วยสรงน้ำรดน้ำวันสงกรานต์นั้นแล้ว การเล่นสนุกของหนุ่มสาวพวกชาวบ้าน ตลอดจนชาวชนบทในสมัยก่อน เป็นเรื่องเล่น

สนุกนานที่ใดหน ไม่มีสนุกกันพร่ำเพรื่อ จึงรู้สึกว่าออกรสและสนุกจริง เป็นความสนุกอย่างง่าย ๆ เพราะฉะนั้นจะเอาความสนุกของสมัยนี้ที่เจริญแล้ว เข้าไปเป็นมาตรฐานปรับเทียบกันไม่ได้ เกิดมาก็ต้องมีสนุกบ้างเป็นครั้งคราว และความสนุกจะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ก็ต้องมาจากทำงานเป็นปัจจัยเพราะทำงานคร่ำเคร่งมานาน ก็ต้องมีเวลาพักผ่อนเล่นสนุกบ้าง ทำแต่งานอย่างเดียวหรือเล่นสนุกอย่างเดียวไม่ได้จะเดือดร้อน หาความสุขไม่พบ เพราะฉะนั้น จะหลีกเลี่ยง หรือกลัวความสนุกเสียทีเดียวหาควรไม่ ถ้าห้ามไม่ให้เด็กและหนุ่มสาวมีเวลาเล่นสนุกบ้างเป็นครั้งคราว ก็หมดความเจริญงอกงามในชีวิตของพวกเหล่านั้น และความสนุกก็ต้องเป็นไปตามสมัย ตามวัยและตามสภาพของท้องถิ่นและสังคม ให้เล่นสนุกด้วยกันหรือไม่สนุกด้วยกัน ให้เหมือนกันหมด มันก็ไม่สนุกเท่านั้น จะให้เด็กสนุกเหมือนผู้ใหญ่ ให้ชาวชนบทสนุกเหมือนชาวกรุงชาวเมือง มันจะสนุกได้อย่างไร เพราะระดับวัฒนธรรมมีไม่เท่ากัน และทำให้เท่ากันก็ไม่ได้

นึกสงสัยเพราะจำไม่ได้ว่า ผู้หญิงชาวบ้านแต่ก่อน ถ้าเป็นสาวเต็มตัวก็ห่มผ้า จะสวมเสื้อก็แต่เป็นสาวรุ่น เป็นเสื้อจำพวก คอกลม คอพวงมาลัยและคอถัง เมื่อเล่นปล้ำมอมหน้ากัน ผ้าห่มจะไม่หลุดบ้างหรือ พอดียายแก่คนหนึ่งซึ่งข้าพเจ้ารู้จักดี เพราะเคยอยู่บ้านข้าพเจ้ามาแต่สาวมาหาข้าพเจ้า จึงสอบถามแกถึงเรื่องนี้ ด้วยข้าพเจ้าจำได้ว่า แกคนหนึ่งเคยเป็นตัวการเมื่อครั้งยังสาวอยู่ แกตอบเสียงดังวางหน้าเฉยว่า “มันหลุดก็ช่างมันกลัวอะไร” ข้าพเจ้าแย้งว่า “ไม่ใช่เช่นนั้น ต้องการรู้ว่าถ้าเป็นสาวทั้งแท่ง ช่างมันได้หรือ” แกหัวเราะเป็นอย่างได้สำนึกตัวว่า “อ๋อ (ลากเสียงและเบาหน่อย) ถ้ากลัวอย่างนั้นก็สวมเสื้อเสียซิ แต่สวมเสื้อนะไม่รัดกุม สู้คาดอกให้แน่นไม่ได้ มันจะหลุดไม่ได้ง่ายหรือถ้าไม่แน่ใจคาดตะแบงมานเป็นประกันทับอีกที ก็ไม่ต้องกลัว” ที่ไม่ต้องกลัว คือ ไม่กลัวคนมือไวไม่มีวัฒนธรรมแล้วแถมว่า “ถึงผ้านุ่งก็เหมือนกัน นุ่งเหน็บชายพกไขว้คอไก่เสียก็ไม่มีหลุด” นุ่งผ้าไขว้คอไก่คือตวัดชายพกข้างหนึ่งไขว้

อีกข้างหนึ่งให้รอบแล้วเหน็บ นุ่งอย่างนี้ไม่ต้องคาด เข็มขัดก็ได้ สมัยก่อนผู้หญิงชาวบ้านจะไปหาเข็มที่ไหน เอามาคาด

การเล่นสนุกมีมอมหน้ากันด้วยดินหม้อ มักแบ่งเป็นชายหนุ่มพวกหนึ่ง หญิงสาวพวกหนึ่ง ในจำนวนหลังนี้มีผู้หญิง ที่จัดเข้าอยู่ในพวกแก่นแก้วอยู่หลายคน พวกนี้มักออกหน้าเพื่อน พวกผู้ชายจะใช้กลวิธีปล้ำมอมหน้าอย่างไม่กลัวทั้งนั้น ข้าพเจ้าจำได้ว่าผู้ที่เป็นหัวโจกฝ่ายหญิง แกชื่อเขียว แต่เราเด็ก ๆ เรียกแกว่ายายเขียวทั้ง ๆ ที่แกยังไม่แก่ เดี๋ยวนี้แกคงตายไปนานแล้ว ข้าพเจ้าจึงออกขานพานชื่อแกได้ เมื่อข้าพเจ้าเอ่ยถึงยายเขียว ยายแก่คนที่ข้าพเจ้ากล่าวมาข้างต้นก็หัวเราะ เห็นจะนึกถึงความหลัง แล้วถามข้าพเจ้าว่า “นี่ยังจำได้หรือ” เวลาปล้ำมอมหน้ากัน ถ้าชายหนุ่มคนใดเคราะห์ร้ายถูกพวกผู้หญิงรุมปล้ำจับตัวไปได้ ถ้าเป็นชายหนุ่มทั้งแท่งก็ไม่ต้องสงสัยว่า ยายเขียวจะไม่เป็นคนหัวเรี่ยวหัวแรงในการจับเสียอย่างปู้ยี่ปู้ยำ จับได้แล้วก็มัดตัวไว้ รุมกันมอมหน้าเสียสะใจ แล้วจึงปล่อยตัวไป ข้าพเจ้าซักหญิงสาว

ชาวชนบทคนหนึ่งเมื่อล่วงมาไม่กี่วันนี้เอง ถึงการเล่นมอมหน้าในถิ่นชนบท ก็เล่าให้ฟังเหมือนกับที่ข้าพเจ้าพรรณนามา แต่กล่าวเพิ่มเติมว่าไม่ใช่แต่จับเอามามอมหน้าเฉย ๆ ยังฉีกเสื้อที่ใส่ให้ขาดรุ่งริ่งไปหมดด้วย ถามว่าทำอย่างนั้นเขาจะไม่โกรธหรือ ตอบว่าเขาไม่โกรธกัน ถึงชายบ้านอื่นพลัดเข้ามาก็ไม่เว้น เพราะอยากสะเออะเข้ามาเองโกรธไม่ได้ คราวนี้ถ้าฝ่ายชายจับฝ่ายหญิงได้ ผู้หญิงก็จะถูกมอมหน้า และถูกมัดเท้ามัดมือไว้ไม่ให้หนี จนกว่าจะยอม ปล่อยตัวไปทีหลัง ข้าพเจ้าถามว่าเล่นสนุกกันถึงอย่างนี้ทีเดียวหรือ ได้รับตอบว่าอย่างนี้เขาไม่ถือกัน ได้สนุกกันเต็มที่ก็ปีละครั้งเท่านั้น ข้าพเจ้าทราบว่าลางแห่งเล่นสนุกปล้ำกันรุนแรงยิ่งกว่านี้ก็มี เรื่องก็เพราะไม่ถือกัน "สิ่งทั้งหลายไม่มีดีมีชั่วนอกจากจะนึกกันไปเอง" เมื่อไม่ถือกันมันก็ไม่มีเรื่อง คนสมัยเก่าเห็นคนสมัยใหม่เต้นรำก็บอกว่าดูไม่ได้ ให้แสยงใจ ก็เล่นปล้ำมอมหน้ากันของพวกชาวบ้านชาวชนบท นั่นก็ไม่เห็นว่าจะผิดแปลกกันกับเต้นรำที่ตรงไหน นอกจากจะเป็นอย่างง่าย ๆ หรือประณีตขึ้นตามสมัยและชั้นของสังคมเท่านั้น ที่แท้

มันก็มาตะเภาเดียวกัน คือการเล่นสนุกของสังคมอันเป็นความจำเป็นแก่ชีวิตที่ต้องการ ปล่อยความรู้สึกลางประการให้ออกมา มิฉะนั้นลางคนอาจกลัดมันตายก็ได้ ถ้าไม่มีทางระบายออกมาเสียบ้าง ให้พอเหมาะพอควรแก่ประเพณีนิยม การเล่นสนกวันสงกรานต์อย่างนี้ คิดว่าเป็นจำพวกเดียวกับเล่นสนุกหลอกกัน ของฝรั่งในวัน April Fool's Day และงานโหลีสาดน้ำแดงของชาวอินเดียตอนเหนือ เป็นเรื่องติดมาแต่ดึกดำบรรพ์ คือเทศกาลรื่นเริงอย่างหัวหกก้นขวิดแห่งฤดูวสันต์ ของคนโบราณ ซึ่งกล่าวไว้ในวิจารณ์เรื่องตรุษและสงกรานต์ส่วนหนึ่งแล้ว

เล่นปล้ำมอมหน้ากัน พวกเด็ก ๆ ไม่มีโอกาสจะเข้าผสมโรงกับเขาได้ ขืนเล่นเข้าพวกด้วยก็เสียเปรียบเขาถูกเขามอมข้างเดียว เพราะเป็นเด็กและไม่สนุกกันทั้งสองฝ่ายด้วย ผิดชั้นผิดวัยกัน ถึงจะลอบไปมอมหน้าเขาก็ไม่สู้สำเร็จ อาจถูกเขกถูกถองเอา เพราะเขาไม่สนุกด้วย จึงได้แต่คอยดักสาดน้ำพวกผู้หญิงที่เขาผ่านมา รู้จักหรือไม่รู้จักไม่เข้าใจด้วย พบเขาได้โอกาสเป็นสาดตะบัน

เลือกสาดแต่ที่สาว ๆ ถ้าเป็นยายแก่ก็ไม่สาด เพราะปากแก่ร้ายนักและไปสาดแกทำไม ที่ซึ่งมีโอกาสสาดได้มาก คือปากแพร่งหรือทางแยกซึ่งคนเขากลับจากดูลคร ในงานก่อพระเจดีย์ทรายที่วัดจะต้องผ่านมา พวกเด็ก ๆ ไปออกันอยู่ที่ทางแยกมากคนด้วยกัน พอเห็นเดินมาเป็นแถวแต่ไกลก็บอกกันให้เตรียมตัว "มาแล้วระวังดักสาดให้ดี" นี่เป็นคำที่พวกเด็กมันบอกกัน คนที่จะผ่านมาก็รู้ว่าจะถูกสาดน้ำ แต่จะหลบหลีกไปเสียทางอื่นก็ไม่ได้ เพราะมันคอยดักอยู่ที่ปากแพร่งทางจึงต้องยอมให้มันสาด ลางทีคนที่ผ่านมาคนเดียวมีท่าทางชอบมาพากล เจ้าพวกเด็กก็ครั่นคร้าม ไม่กล้าสาดก็มี รู้จักลดลาวาศอกมีคารวะเหมือนกัน ถ้าเห็นว่าท่าไม่ดี ถ้าเป็นเวลาละครเลิก คนเขากลับมามาก ๆ ก็เลือกสาดแต่ที่สาว ๆ แต่งตัวสวย ๆ คือแต่งเกือบสวมเสื้อราตรีแบบ "เดกอลเต้" ในบัจจุบันนี้ สาดก็ไม่สาดเปล่ายังมีฮาอย่างผิดวัฒนธรรม คือฮาบ่าให้ด้วย พอสาดโครมก็ฮา ตอนนี้อาจโมโหเกิดได้ง่าย สาดถึงเบียกก็ไม่ว่า เพราะจะกลับบ้านอยู่แล้ว แต่มีฮาด้วยเหลืออด ถ้าเห็นมันมีมากคนถึงไม่อยากอดโมโหก็จำ

ต้องอด ไม่อยากไปต่อล้อต่อเถียงกับเจ้าพวกเด็กเกเร เหล่านั้น เพราะเมื่อเข้าพวกกันก็เกเรแก่นแก้วไม่ใช่เล่น ส่วนพวกที่ไม่ใคร่ถูกสาดมักเป็นคนแก่ ๆ เฒ่า ๆ ถ้าเป็นผู้ชายพวกเด็ก ๆ ก็ดูเหมือนกันว่าจะสาดดีหรือไม่ดี ถ้าเห็นไม่ชอบมาพากล หรือมีคนอื่นจะสาดได้ดีกว่าก็ไม่สาด แต่อย่านึกว่ารอดพ้นสาดไปได้ ถึงไม่ถูกเด็กผู้ชายสาด ถ้าเป็นชายหนุ่มก็อาจถูกเด็กผู้หญิง หรือผู้หญิงสาวสาดให้ก็ได้ นึกทะนงตัวว่าไม่มีใครสาดที่ไหนได้ เดินไปพอเผลอตัว ทันทีทันใดนั้นเองอาจมีเด็กหญิงหรือแม่สาว ๆ ถือขันน้ำแร่ปราดออกมาจากที่กำบังสาดเข้าให้โครมใหญ่เปียกหมด สาดแล้ววิ่งหนีเข้าไปแอบดูและหัวเราะกิ๊ก ๆ อยู่ในบริเวณบ้าน ไม่ว่าอะไร เพราะว่าก็ไม่ได้ ได้ก็แต่พลอยหัวเราะสนุกไปด้วยกับเขาเท่านั้น สนุกดีถ้าไม่ถึงกับเดือดร้อนเสียหายอะไรนัก เรื่องวิ่งปราดออกมาสาดน้ำแล้ววิ่งหนีไปอย่างรวดเร็ว ไม่ทันให้ผู้ถูกสาดรู้ตัว ทำให้ข้าพเจ้านึกไปถึงแมวตัวหนึ่ง มันดุมากนัก เห็นสุนัขเดินมาก็วิ่งปราดออกไปตบให้ แล้ววิ่งหนีขึ้นเรือนไป ทำให้สุนัขตัวนั้นโกรธมาก เพราะไม่ทันระวังตัว แต่

สุนัขมันหัวเราะไม่เป็น และไม่เห็นสนุกด้วย ได้ก็แต่ร้องเอ๋งในทีแรกเมื่อถูกตบแล้ว มีเสียงแฮ่ตามมา แปลว่าโกรธเหลือเกิน เรื่องสาดน้ำที่มักเกิดเรื่อง ก็ที่ไปสาดผู้ที่เขาจะไปธุระไม่ใช่กลับจากวัดในงาน ถ้ารู้จักกันก็ไม่งดแต่ขอตัวกันได้ ถึงกระนั้นอาจต้องเสียเงินเป็นค่าถ่ายเป็นของขวัญวันปีใหม่

ข้าพเจ้าจำได้ว่าสาดน้ำด้วยขัน ถ้าเป็นขันขนาดใหญ่ก็สาดไม่ถนัด สาดถูกบ้างไม่ถูกบ้าง เพราะสาดไม่ได้ไกล ทั้งขันก็หายาก เพราะถูกพวกสาว ๆ แย่งเอาไปใช้เสียหมด จะใช้สาดด้วยกะลาก็ไม่ได้เพราะเขาถือ สิ่งที่เหมาะคือกระป๋องเล็ก ๆ แต่สมัยนั้นก็เป็นของหาได้ไม่ง่ายนัก เกิดคนเจ้าบัญญาเอาไม้ไผ่ขนาดเล็กหรือไม้รวกมาทำเป็นกระบอกฉีด ใช้ได้ดีกว่าสาดด้วยขันเพราะกะฉีดถูกที่หมายได้แม่นยำและฉีดได้ไกลภายหลังร้านเจ๊กบัดกรีทำกระบอกฉีดวิลาศขาย ได้อัฐคือสตางค์ในสมัยนั้นก็เอาไปซื้อมาใช้ฉีดดีกว่ากระบอกฉีดไม้ไผ่มาก ลางทีโชคไม่ดีฉีดพลาด หรือจะจงใจฉีดก็ตามที จำเพาะฉีดถูกที่ซึ่งเขาไม่ต้องการให้เปียก เขาทำตาเขียวก็ต้องเตรียมวิ่งหนีทันที ถ้าหนีไม่ทันเป็น

โดนถูกเขกถูกทุบถ้าผู้ที่เขาไปธุระมีร่มมาด้วย สมัยนั้นเขานิยมกางร่มสปริงก็เป็นถูกฟาดด้วยร่ม หนีไม่ใคร่พ้น เพราะด้ามร่มมันยาวฟาดได้ไกล ลางทีไล่ตามติด ๆ มาจนถึงบ้านก็มายืนต่อว่าเอ็ดตะโรอยู่หน้าบ้าน ถ้าไม่รู้จักกันก็ไม่กล้าตามเข้าไป ได้ยินเสียงเอ็ดว่า "เด็กอะไร บอกแล้วว่า อย่าสาด จะไปธุระยังขืนสาด ดูหรือเสื้อผ้าเปรอะไปหมด" ถ้าเป็นอย่างนี้ผู้ใหญ่ในบ้านก็เดือดร้อน ต้องออกมาขอโทษขอโพย เรื่องจึงเลิกกันไป ข้าพเจ้าเล่าเรื่องตอนนี้ได้ถี่ถ้วน เพราะได้เห็นแก่ตาตนเอง สาดน้ำกันด้วยขันภายหลังใช้กระบอกฉีดน้ำแทน ก็นับได้ว่าเป็นความเจริญทางวัตถุได้อย่างหนึ่ง แต่ความสำคัญที่เป็นเจตนารมณ์ของการสาดน้ำกลายไป อย่างนี้เป็นความเจริญหรือเป็นความเสื่อมของประเพณีและจิตใจ ถ้าไปสาดถูกหญิงแม่แปรกเข้าด้วย เป็นได้พึ่งเสียงเอ็ดอึงไม่เป็นมงคลแก่หูด้วยก็ได้ เพราะเป็นคนที่พูดไม่กระดากปาก นึกจะพูดออกมาอย่างใดก็พูดออกไปอย่างนั้น มันเหลือพึ่งทีเดียวท่านเอ๋ย แต่ถ้าได้ยินได้พึ่งเสียจนคุ้น ก็รู้สึกเฉยด้านไปไม่เห็นเป็นหยาบ ถ้าลองแปลความดูจะเห็นหยาบร้ายแรงทีเดียว อ่านเรื่องเล่นสาดน้ำในวันสงกรานต์เมืองพม่าตามที่ฝรั่งเล่าไว้

ในหนังสือว่าพวกเด็ก ๆ พม่าใช้กระบอกฉีดกระบอกไม้และกระบอกเหล็กวิลาศอย่างเดียวกับของเด็ก ๆ ไทยเหมือนกันเป็นเรื่องมีวัฒนธรรมถึงกัน และเขาว่าเจ้าเด็ก ๆ เหล่านี้มีความชำนาญรู้เทคนิคการฉีดได้อย่างดี มันกะเก่งว่าอยู่ในระยะไหนจึงจะฉีดถึง และก็ฉีดไปถูกเป้าที่หมายได้อย่างแม่นยำเสียด้วย เด็กพม่าและเด็กไทยตลอดจนเด็กฝรั่งมันก็เด็กนั่นเอง ไม่มีอะไรจะต้องกล่าวอีก

ข้าพเจ้ามีอายุพอเห็นการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ในกรุงเทพฯเพราะด้วยความเจริญ มีผู้คนมากขึ้นทุกที มีมากชาติหลายภาษา และตามถนนก็มีรถแล่นกันพลุกพล่าน การสาดน้ำเล่นสนุกกันวันสงกรานต์ในหมู่พวกชาวบ้านหรือในหมู่พวกกันเอง ก็ขยายตัวกลายเป็นมีคนอื่นเข้ามาแทรกแซงร่วมสนุกด้วย ไม่รู้อิโหน่อิเหน่ สาดน้ำไม่เลือกว่าใครซ้ำเจ้าพวกเด็ก ๆ ก็เล่นแผลง ๆ ใช้น้ำลูกแมงลักที่เขาตั้งไว้ให้กินเป็นทาน หรือร้ายยิ่งกว่านั้น ใช้น้ำสกปรกโสมมหรือน้ำที่ทำให้เกิดผื่นคัน สาดรดไม่เลือก ทำให้เสื้อผ้าดี ๆ และรีดไว้งาม ๆ ติดลูกแมงลักเปรอะเปื้อนเสียหายหมด เกิดอันตรายรถทับเด็กก็มี เพราะมุ่งแต่จะเล่นสาดไม่ระวัง

รถให้ดี ลางทีสาดโครมเข้าไปในรถยนต์ คนขับตกใจไม่ทันรู้ตัว ก็เบนรถในทันทีทันใด เกิดอันตรายถึงรถคว่ำหรือแล่นไถลไปทับใครต่อใครก็ได้ มันเกิดเรื่องเสียหายมากกว่า เรื่องสนุกอย่างนี้ในที่สุดจึงต้องห้ามปราม ไม่ห้ามไม่ได้จะเดือดร้อนและเสียหาย เพราะผู้ที่สาดส่วนใหญ่เป็นพวกเด็ก ๆ และหนุ่ม ๆ รุ่นตะกอ คนสองพวกนี้กำลังอยู่ในวัยคะนอง เป็นพวกกำลังแล่นหนุนง่าย ถ้าไม่รั้งไว้บ้าง ก็มักแล่นเกินขอบเขตไปเมื่อเข้าพวกกัน เรื่องสาดน้ำในกรุงเทพ ฯ จึงหมดไป เพราะเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมไม่เหมาะกันแล้ว แต่แล้วก็กลับมีขึ้นอีกประปราย ถ้าปล่อยมากไปไม่มีขอบเขต เมื่อเกิดเสียหายมากขึ้นก็เห็นจะต้องห้ามอีก แต่ห้ามเด็ดขาดก็เป็นมากไปสู้ให้เล่นสาดกันเองในละแวกบ้านเดียวกันเพื่อความสนุกรื่นเริงไม่ได้ เพราะในที่ซึ่งไม่พลุกพล่านด้วยรถยนต์และไม่ไปสาดคนอื่นอย่างไม่เลือก หรือสาดเกินขอบเขตไป ก็เห็นว่าไม่เสียหายอะไร ซ้ำจะเป็นเล่นสนุกในหมู่กันเองด้วย ถึงเล่นมอมหน้ากัน ถ้ามอมกันด้วยดินหม้อหรือโคลนก็พอทำเนาลางคนเล่นแผลงเอาดินหม้อคลุกกับน้ำมันยางมอมกันก็มี นี่เล่นเกินขอบเขตแสดงว่าเล่นมอมหน้า และสาดน้ำกันใน

วันสงกรานต์ เมื่อก่อนก็มีคนอุบาทว์เล่นแผลงอยู่เหมือนกัน ไม่จำเป็นจะต้องเป็นคนในสมัยปัจจุบัน เพราะเป็นธรรมดาของคนมันต้องมีทั้งคนดีและคนถ่อยอยู่ด้วยกัน แม้แต่ในตัวคน ๆ เดียวก็อาจมีทั้งดีและระยำอยู่ในตัวได้เหมือนกัน อย่างไหนจะปรากฏออกมาให้เห็น ก็แล้วแต่เหตุการณ์สิ่งแวดล้อม เว้นแต่จะได้รับการอบรมมีสติข่มใจก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

หม่องส่วยโย คือ เซอร์เอชสก๊อตเล่าไว้ในหนังสือเรื่องชาวพม่าว่า “ในเมืองพม่าเมื่อวันสงกรานต์มีสาดน้ำกันชาวต่างชาติก็ไม่ขัดข้องอะไร เว้นแต่ชาวอินเดียที่ถือว่าเป็นผู้ดีชั้นสูงนั่นแหละขัดข้อง ไม่เห็นสนุกด้วย แต่พวกจีนตรงกันข้าม พลอยสนุกสาดน้ำไปกับเขาด้วย ถึงกับลงทุนจ้างเขาตักน้ำไว้ให้สาดกัน นี่ก็คล้ายกับที่กรุงเทพ ๆ เมื่อก่อนพวกเด็กพอเห็นผู้หญิงแต่งตัวสวย ๆ เดินมาแต่ไกลเห็นได้ง่ายเพราะห่มสี ก็เตรียมหาน้ำเป็นจ้าละหวั่น หาน้ำไม่ทันก็ได้พึ่งน้ำที่ชาวจีนเอื้อเฟื้อตักไว้ให้ ลางทีชาวจีนก็สนุกเข้าผสมโรงเล่นสาดน้ำกับเขาด้วย ตามปรกติเมื่อผู้หญิงเดินมาเป็นแถว ๆ เห็นมีเจ้าพวกเด็กอุบาทว์คอยดัก

สาดน้ำกันอยู่หัวสลอนผู้หญิงเขาก็ไม่ผ่านไปทางนั้น มักลัดแลงแฝงเข้าตรอกไปทางอื่น แต่ไม่สู้รอดพ้นไปได้นัก เพราะอาจไปถูกเด็กอุบาทว์อีกฝูงหนึ่งคอยดักสาดอยู่ทางนั้น สวนชาวจีนที่เล่นสาดน้ำสงกรานต์ในเมืองพม่าตามที่หม่องส่วยโยกล่าวไว้ไม่ใช่เช่นนั้น คือไปลากเอาสบน้ำที่ขายอยู่ในร้านออกมาสูบน้ำทีเดียว จ้างคนจีนประจำสำหรับสูบน้ำกันวันยังค่ำ น้ำพุ่งออกจากสูบพอจะใช้ดับไฟไหม้ได้อย่างเดียว ๆ ท่านทราบไหมว่าเถ้าแก่แกสามารถเล่นสนุกสาดน้ำสงกรานต์ ทำให้ใคร ๆ ถึงเบียกโชกได้นั้น ก็เพื่อประกาศแจ้งความขายสูบน้ำของแกไปในตัวด้วย ถึงจะสนุกก็ไม่ลืมเรื่องเศรษฐกิจของเขา

จีนสนุกยังไม่เท่าฝรั่งสนุก ฝรั่งข้าราชการคนหนึ่งอยู่ที่เมืองแปร วันนั้นเป็นวันสงกรานต์ กำลังกินข้าวอยู่ในเรือนพร้อมกับเพื่อนฝรั่งอีกสองคน ขณะนั้นมีเพื่อนบ้านฝรั่งคนเขียนจดหมายมาบอกให้รู้ล่วงหน้าว่า พวกผู้หญิงสาวชาวพม่ากำลังจะมาแสดงความนับถือให้เกียรติยศสาดน้ำ อีกประเดี๋ยวคงจะมาถึงบ้าน ฝรั่งคนนั้นก็ตระเตรียมการทันที สั่งให้บ่อยแขกเอาถังใส่น้ำมาตั้งไว้ที่ระเบียงเรือน

มีกระป๋องสำหรับตักสาดเตรียมไว้เสร็จ แล้วก็นั่งกินข้าวต่อไปเผอิญเคราะห์ร้ายไม่ได้สั่งให้ใครเป็นยามคอยระวังไว้ พอรู้ตัวสิ พวกแม่สาว ๆ ก็มาถึงตัวเสียแล้ว เอาน้ำสาดเสียถนัดใจ ถูกฝรั่งคนที่อยู่ใกล้หน้าอกเช็ดเปียกหมด ฝรั่งลุกขึ้นทันทีตรงไปที่ถังใส่น้ำ แต่ที่ไหนได้ ถูกพวกแม่สาว ๆ ยึดเอาเป็นที่มั่นเสียแล้ว แทนที่จะเตรียมเอาไว้สาดสาว แต่สาวกับเอาขันเงินตักสาดฝรั่ง ตักสาดเอาสาดเอาไม่รั้งรอ ฝรั่งทั้งสามไปยังไม่ทันถึงถังน้ำก็เปียกหมด แต่ฝรั่งคนหนึ่งไม่ยอมแพ้ ฝ่าเข้าไปตามสายน้ำที่ถูกสาดมา ตรงเข้าจับหญิงสาวคนหนึ่งกดลงไปในถังน้ำ ไม่ใช่ครั้งเดียวกดน้ำเสียหลายครั้งเปียกไปหมดผู้หญิงคนหนึ่งเห็นฝรั่งเล่นแผลง ๆ เช่นนั้นก็ตกตะลึงและตกใจกลัว พากันวิ่งหนีโครม ๆ ออกจากบ้านไป มีแม่สาวผู้เคราะห์ร้ายเอามือกุมเสื้อผ้าที่เปียก วิ่งหนีตามติด ๆ กันไป ครานี้พวกพม่าก็โกรธ เพราะผู้หญิงสาวเหล่านั้นเป็นลูกผู้ดีชาวพม่าทั้งนั้น เพียงแต่ใครมาจับมือถือแขนหญิงสาว แม้จะเป็นการเล่นสนุก ก็ผิดประเพณีจรรยาอยู่แล้ว นี่ยิ่งกว่านั้นยังจับผู้หญิงสาวกดน้ำเสียด้วย ผมเผ้าเปียกหมด เรื่องมัน

ยิ่งร้ายไปกว่าจับถือแขน ฝรั่งหนุ่มเจ้าของบ้านคนนั้นใน
วันสงกรานต์ปีต่อมา ก็ไม่มีหญิงสาวชาวพม่ามาสาดน้ำ
เป็นการเคารพปีใหม่ ต้องเสียใจโอดครวญชวดสนุกไป

นี่เป็นเรื่องฝรั่งรู้จักประเพณีสาดน้ำสงกรานต์ ของพม่าและแต่งตัวเตรียมถูกสาดน้ำ คือ สวมแต่เสื้อเชิตและกางเกงขาสั้น ถ้าเป็นฝรั่งมาใหม่ ยังไม่รู้อิโหน่อิเหน่เรื่องอย่างนี้มาถึงเมืองพม่าเวลาเดือนเมษายน ฝรั่งด้วยกันก็ต้องบอกให้รู้กันไว้ แต่ฝรั่งคนหนึ่งไม่รู้เรื่อง แต่งตัวเต็มภูมิไม่ได้เปลี่ยนเป็นใส่เชิ้ตและกางเกงขาสั้น แต่เดาเจ้าเสื้อยาวสวมหมวกต๊อบแฮ้ต ซึ่งมีรูปทรงเป็นปล่องไฟ ขึ้นรถม้าไปยังบ้านที่ต้องการจะไป พอถึงก็ขึ้นบันไดไปบนระเบียงชั้นบนพบหญิงสาว ๓—๔ คนคอยดักอยู่บนนั้น และขออนุมัติสาดน้ำตามธรรมเนียมประเพณี ฝรั่งคนนั้นไม่รู้จักภาษาของพม่า เข้าใจว่าเห็นจะถามว่ามาหาฝรั่งเจ้าของบ้านกระมัง ก็พยักพเยิดเป็นทีบอกว่า "เช่นนั้น" พยักหน้าเสร็จทันใดนั้นก็ถูกแม่สาวๆ เทน้ำในขันรดฝรั่งเสียถนัดใจ เบียกจนกระทั่งปล่องไฟที่สวมอยู่บนหัว ฝรั่งตกตะลึงงัน นึกว่านี่เห็นจะเป็น

ประเพณีของพม่า ที่จะให้ชาวต่างประเทศหายร้อนเพราะตากแดดมากระมัง ไม่ว่าอะไรหรอก แต่ที่รดเบียกปล่องไฟด้วย นี่ดูไม่จำเป็นเลย ขณะนั้นฝรั่งเจ้าของบ้านออกมาจากห้อง เพราะเข้าไปหยิบเงินมาให้หญิงสาว ๆ เหล่านั้น เป็นของขวัญวันปีใหม่ เพื่อถ่ายตัวไม่ให้ถูกสาดน้ำ เมื่อมาเห็นเพื่อนถูกสาดน้ำ ก็ขบขันหัวเราะร่วนงอไปงอมา แต่เพื่อนที่ถูกสาดตีหน้าเซ่อไม่เห็นขบขัน ซ้ำจะฉุน ๆ เอาด้วย คงเสียดายเจ้าปล่องไฟไม่น้อย ต่อเมื่อชี้แจงบอกเล่าเก้าสิบเป็นที่เข้าใจกันแล้วก็หายโกรธเป็นขบขันและหัวเราะได้ เสื้อผ้าที่เบียกถูกเจ้าความโกรธลุกเป็นไฟในทีแรก เผาเสียจนแห้งหมาดไม่สู้เดือดร้อนอะไรนัก

พันโท ไซมส ซึ่งเป็นทูตอังกฤษไปกรุงอังวะ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ เล่าเรื่องสาดน้ำสงกรานต์ของพม่า (Symes' An Account of An Embassy to the Kingdom of Ava,p. 220-211) ไว้ว่า เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน ได้รับเชิญไปร่วมสนุกกับเจ้าเมืองพม่าในวันสิ้นปีเก่า เพื่อชำระล้างมลทินปีเก่าให้หมดไป และเริ่มปีใหม่ด้วยความบริสุทธิ์ผ่องใส

ในวันนั้นพวกผู้หญิงถ้าพบผู้ชายก็เอาน้ำสาด และผู้ชายก็สาดน้ำตอบแทนได้ เป็นการสนุกที่ไม่เสียหายอะไร และไม่มีเล่นสาดน้ำที่หยาบโลน น้ำที่สาดก็ไม่ใช่น้ำสกปรก ผู้ชายจะจับต้องผู้หญิงไม่ได้ แต่จะสาดรดให้มากเท่าไรไม่ห้ามถ้าผู้หญิงเขามาสาดรดก่อน เมื่อเขาขอตัว ก็เป็นที่เข้าใจว่าหญิงคนนั้น มีครรภ์ ผู้ชายก็ยอมให้ผ่านไปไม่สาดน้ำให้ เวลาเย็นก่อนจะมืดค่ำสักชั่วโมง พันโท ไซมสกับคณะไปถึงบ้านเจ้าเมืองเขา เตรียมน้ำใส่ตุ่มไว้และมีขันสำหรับจ้วงตัก พันโทไซมสกับพวกมีน้ำดอกไม้เทศไปด้วยคนละขวด และเทน้ำดอกไม้เทศลงบนฝ่ามือเจ้าเมืองคนละนิด เจ้าเมืองก็เอาประพรมตามเสื้อผ้าของตน แล้วมีเด็กหญิงเล็ก ๆ เป็นบุตรสาวเจ้าเมืองเทน้ำดอกไม้เทศปนกับผงไม้จันทน์ลงบนฝ่ามือของเจ้าเมือง แล้วก็หยอดเทบนฝ่ามือฝรั่งทุกคน เสร็จแล้วก็เล่นสาดน้ำกันอย่างสนุกสนานเบียกโชกไปหมดจนเหนื่อยจึงเลิกกัน

นี่เป็นเรื่องสาดน้ำวันสงกรานต์ในประเทศพม่า เมื่อสมัย ๑๕๐ ปี ล่วงมาแล้ว ข้อความที่เล่าก็เล่าอย่างที่ฝรั่งสังเกตเห็น รู้สึกไม่สู้ผิดอะไรกับเรื่องรดน้ำสงกรานต์

ของเราเมื่อสมัยก่อน เล่นสาดน้ำกันอย่างนี้สนุกเต็มที่ ไม่มีข้อเสียหายอะไร ที่เทน้ำดอกไม้เทศลงในมือเจ้าเมือง ก็คงเป็นเรื่องรดน้ำผู้ใหญ่นั่นเอง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ ข้าพเจ้ากับคณะมีโอกาสไปกรุงย่างกุ้งพอดีได้เห็นเขาเล่น สาดน้ำกันในวันสงกรานต์ เห็นพวกหนุ่ม ๆ รวมทั้งเด็กด้วย นั่งรถยนต์กะบะรวมกันไปในรถคันหนึ่งหลาย ๆ คน ในรถมีน้ำบรรทุกไปด้วย เมื่อแล่นไปตามถนน ก็ร้องรำทำเพลงไปตลอดทางตามวิสัยของคนหนุ่มที่คะนองและสนุกร่าเริง เมื่อมีรถอื่นผ่านมา ตลอดจนคนเดินถนน ก็ถูกพวกหนุ่ม ๆ เหล่านี้เอาน้ำสาดอย่างไม่ปรานีสาดกันขันใหญ่ ๆ เราไปรถยนต์เก๋ง เมื่อเห็นรถสาดน้ำมาแต่ไกลก็รีบหมุนกระจกข้าง ๆ รถขึ้นกั้นเสียมิดชิดสาดมาอย่างไรก็ไม่เข้าไปในรถได้สังเกตรถที่พวกเล่นสาดน้ำนั่งมาดูเหมือนโดยมากจะผ่านไปแต่ตามถนนที่ไม่ใช้เป็นทำเลตลาดชุมนุมชนคงผ่านไปแต่ถนนที่มีชาวพื้นเมืองอยู่ ตามท่อน้ำประปาข้างถนนลางแห่ง ก็มีพวกหนุ่ม ๆ และเด็กผูกขาดไขน้ำเป็นประจำวันยังค่ำ รถหรือใครผ่านมาเป็นถูกสาด เห็นพวกที่มารถกะบะ หยุด

รถทำสงครามสาดน้ำกันกับพวกที่อยู่ประจำท่อประปาสาด
รดกันอย่างสนุกสนาน จนน้ำนองถนนเปรอะเลอะไป
หมด ส่วนในที่ต่าง ๆ ก็มีผู้คอยดักสาดเป็นรายบุคคล
โดยมากเป็นผู้หญิงสาวและเด็ก เผลอไม่ได้เป็นถูกสาด
เปียกหมด แต่พวกเราไม่กลัว เพราะเวลาใดไม่ได้ไป
ธุระ ก็แต่งตัวนุ่งโสร่งอย่างพม่า ซึ่งเพื่อนพม่าเขาเอื้อเฟื้อ
จัดหามาให้ ถ้าหลบหลีกไม่ทันถึงถูกสาดจนเปียกก็ไม่
เดือดร้อนอะไร เมื่อรู้ตัวและเตรียมตัวกันอย่างนี้ เราก็
พลอยสนุกไปกับเขาด้วย ที่บนลานพระธาตุเจดีย์ส่วยตะเกิง
มีคนพากันขึ้นไปนมัสการเนืองกันไม่ขาดสาย แม้ที่บนลาน
ชั้นทักษิณจะไม่มีสาดน้ำแต่ก็เปรอะเลอะไปหมด เพราะคน
ที่ขึ้นไปนมัสการลางคนก็โดนสาดน้ำไปแล้วจึงทำให้สถานที่
ลางตอนแฉะ นอกนี้ในวันนั้นตอนบ่าย เขามีประกวด
แต่งรถ เมื่อรถผ่านมาถึงปะรำที่กรรมการตัดสินนั่งอยู่
รถที่แต่งก็หยุด คนบนรถส่วนมากเป็นพวกหนุ่ม ๆ
สาว ๆ แต่งตัวสวย ๆ ที่แต่งตัวเป็นอย่างละครก็มี
ก็ร้องรำทำเพลงต่าง ๆ ให้เข้ากับลกษณะของขบวนรถที่
แต่ง ที่ลงมาร้องรำอยู่ข้างล่างเพื่อให้กรรมการดูก็มีการ

รำ การร้องเป็นอย่างแบบและทำนองเดิมของพม่า แต่ที่เป็นอย่างปัจจุบันสมัยใหม่อย่างเราก็มี นึกว่าจะมีดกดื่นแต่ของเรา ของพม่าก็มี เพราะด้วยอำนาจแห่งวัฒนธรรมอย่างใหม่มีแรงมากว่า แต่ก็เคราะห์ดีนักหนาที่เขาไม่ทิ้งของเก่าเสียที่เดียว ยังเหลือไว้ให้เราดูว่าพม่าแท้แต่เดิมนั้นเป็นอย่างไร หมายความว่าเขายังรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิม อันมีรากหยั่งลึกมานานและเป็นบุคลิกลักษณะของชาติของเขาไว้ได้ จะงอกงามและเปลี่ยนแปลกแตกออกไป เป็นความจริงก็แต่ส่วนที่เป็นกิ่งก้านสาขา ส่วนลำต้นเดิมยังอยู่มั่นไม่ถอนรากหรือเป็นใหม่อีกต้นหนึ่งซึ่งผิดกว่าต้นเดิม

มีเรื่องเกี่ยวกับวันสงกรานต์ในแคว้นเชียงตุงอยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งสมควรจะนำมาเล่าไว้เสียด้วย ในวันสงกรานต์เจ้าฟ้าเชียงตุงมีออกขุนนาง ฝรั่งที่มีโอกาสไปเฝ้าในวันนั้นด้วยเล่าว่า เจ้าฟ้าเชียงตุงประทับนั่งขัดสมาธิบนั่งคล้ายพระพุทธรูปอยู่บนอาสนะ ทรงเครื่องต้นเป็นอย่างของพม่า คือทรงชฎาเป็นต้น พวกเข้าเฝ้าเข้าไปบังคมกันโดยลำดับ เสร็จแล้วเจ้าฟ้าก็อวยพรปีใหม่เป็นภาษาบาลี ขณะนั้นประตูด้านหลังที่นั่ง ก็ค่อยแย้มเปิดออก เจ้าฟ้าเสด็จหายลับเข้าไปในประตูนั้นทันที

ทันใดนั้น พวกข้าราชการซึ่งเผ้าอยู่อย่างสงบเสงี่ยม ต่างลุกขึ้นอย่างขมีขมัน แย่งกันหนีออกจากที่เผ้าอย่างสับสนอลหม่าน เหตุที่พวกเข้าเผ้ามีกิริยาอาการลุกลนจะหนีไปเป็นเพราะขณะนั้นเอง มีพวกราษฎรพากันยกพวกแห่กันมา เพื่อสาดน้ำสงกรานต์พวกเข้าเผ้า ที่ต้องหนีกันโครมครามไม่มีรั้งรอ ก็เพราะล้วนแต่งตัวดี ๆ เป็นเครื่องเต็มยศทั้งนั้นอยู่ได้หรือ ขืนชักช้าเป็นถูกสาดน้ำ และผู้สาดก็สาดอย่างเต็มรักไม่มีปรานี ถ้าหนีไม่ทัน ก็อย่านึกหวังเลยว่าจะรอดพ้นไปได้ ฝรั่งคนที่เล่า ว่าตกตะลึงยืนเก้ ๆ กัง ๆ เพราะไม่รู้เรื่อง จนเจ้าพ้าออกมาแล้วหัวเราะด้วยขบขันที่เห็นฝรั่งคนนั้นทำหน้าตื่น เจ้าพ้าแนะให้ฝรั่งคนนั้นรีบหนีลอบออกไปทางซ้ายหอคำ คือปราสาททองของเจ้าฟ้า ฝรั่งคนนั้นออกจากหอคำได้ก็วิ่งหนีสุดแรงเกิด เพราะถ้าขืนรี ๆ รอ ๆ ช้าอยู่อีกเป็นถูกน้ำตั้งถัง ๆ สาดเบียกปอนหมดเป็นของแน่ ธรรมเนียมอย่างที่ฝรั่งเล่ามานี้ จะคงมีอยู่หรือเลิกแล้วก็ไม่ทราบ ถ้าที่เผ้าเป็นอย่างสมัยใหม่ปูพรมเจียมและเก้าอี้ ก็เห็นจะไม่ไหวแน่

ท่านอ่านเรื่องสาดน้ำในวันสงกรานต์ ดังได้พรรณนามาข้างต้น จะไม่พบเรื่องสาดน้ำนี้ว่ามีต้นเหตุและความหมายเดิมคืออะไร และชาวไทยภาคอื่นเขาสนุกกันอย่างไร ที่ไม่มีกล่าว เพราะได้เล่าสันนิษฐานวินิจฉัยไว้ส่วนหนึ่ง ข้าพเจ้าเลือกเอาตอนนี้มาตีพิมพ์ไว้ก่อน ก็เพื่อเล่าเป็นความหลัง เรื่องสาดน้ำของชาวบ้านที่ประพฤติเป็นการเล่นนักขัตฤกษ์ส่วนหนึ่งของวันสงกรานต์ที่ในกรุงเทพ ฯ มีอย่างไรในสมัยเมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็ก แล้วคลี่คลายมาเป็นอยู่บัดนี้อย่างไร เพราะอดีต ปัจจุบันอนาคต แม้เป็นระยะเวลาต่างกัน แต่ก็ต่อเนื่องถึงกันเป็นอันเดียวนั่นเอง

การเล่นรื่นเริงวันสงกรานต์

ครั้นชาวบ้านทำบุญตักบาตรที่ลานวัดในวันแรกของสงกรานต์ ดังได้เล่ามาแล้ว พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ ต่างถือโอกาสรีบกลับบ้าน จัดแจงกินข้าวเช้าอย่างรีบเร่ง เสร็จแล้วแต่งตัวใหม่พากันไปเก็บดอกไม้ที่ในป่า มีดอกคูนหรือดอกราชพฤกษ์และดอกประดู่เป็นต้น ซึ่งบานรับตรุษและสงกรานต์เห็นเหลืองอร่ามเป็นกลุ่ม ๆ และสล้าง

ไปทั้งป่า ท่านอย่านึกว่าป่าอยู่ไกลบ้านเหมือนในกรุง-เทพฯ ถ้าพูดถึงชนบท แม้แต่ที่เป็นตัวเมือง พอพ้นบ้านก็ถึงป่า ป่าในที่นี้หมายความว่าป่าไม้ คือเป็นที่รกร้างว่างเปล่าไม่มีใครอยู่หรือทำการเพาะปลูกเป็นปรกติ มีก็แต่โคกละเมาะโขดเนินและต้นไม้เสี้งเคริ้ง ทั้งใหญ่และเล็กหลายอย่างต่างพรรณขึ้นกันสะพรั่ง สุดแล้วแต่จะแย่งกันขึ้น เป็นเรื่องแข่งกันเพื่ออยู่ ถ้าต้นใดพรรณใดสู้เขาไม่ได้ก็ต้องซังกะตายขึ้นไปไม่มีความเจริญงอกงาม ในที่สุดก็ต้องตายไปและสูญพันธุ์ คงเหลือแต่ไม้ที่สามารถต่อสู้จึงจะอยู่และสืบพันธุ์ต่อไปได้ นี่เป็นธรรมดาของสิ่งต่าง ๆ ที่มีชีวิตในธรรมชาติ ไม่มีแต่ต้นไม้ ถึงคนและสัตว์ตลอดจนสิ่งที่เป็นวัฒนธรรมที่คนสร้างขึ้น ก็มีลักษณะเป็นอย่างเดียวกัน

การไปเก็บดอกไม้ในป่าของคนหนุ่มคนสาววันสงกรานต์เขาพากันไปเป็นหมู่ ๆ หมู่ละ ๕ คน หรือมากกว่านั้นก็มี ปะปนกันไปทั้งหญิงและชาย เมื่อเวลาเขาพากันไปเก็บดอกไม้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวว่าเขามีความสนุกเบิกบานใจกันเพียงไร ลองเอาใจของท่านนึกย้อนขึ้นไปเมื่อหนุ่มเมื่อสาว คราวที่ยังไม่มีห่วงบ่วงใย ยังขาดความ

ขัดเจนชำนาญรู้เรื่องอันแท้จริงของชีวิต ก็ย่อมเห็นโลก
สดชื่นหน้ารื่นรมย์อยู่เสมอ ผิดกับผู้ที่จัดเจนเรื่องชีวิต รู้
เรื่องพรรค์นี้มาดีแล้ว ก็หมดความริเริ่มที่จะก้าวหน้า
เชื่องช้าไปเพราะหมดกำลังความแรงดัน ส่วนคนหนุ่ม
คนสาวสมัยก่อน เมื่อมีโอกาสจะสนกได้อย่างนี้ก็นานที
บีหนไม่พร่ำเพรื่อจนเลอะเทอะ ท่านจะให้พวกหนุ่มอยู่กับ
เหย้าเฝ้ากับเรือนเหมือนแมวคราวอย่างไรได้ เพราะผิด
วิสัยของแมวหนุ่มและรวมทั้งแมวสาวด้วยธรรมชาติจัดสรร
ไว้ดีแล้ว ต้องการให้ผู้ซึ่งมีกำลังและความคิดอันแรงกล้า
ได้มีโอกาสรีบสืบเชื้อต่อชาติไม่ให้ขาดสูญไป ลำพังพึ่ง
คนแก่ให้รับหน้าที่เป็นผู้สร้างห่วงบ่วงใยตะพึดตะพือไปไม่
ไหวแน่ เพราะหมดความเจริญงอกงามในชีวิตแล้ว ถ้าขืน
ก็เป็นผืน เพราะเป็นตัวละครอยู่บนเวทีของโลกนานพอ
แล้วและเบื่อแล้ว ถึงลางท่านจะไม่เบื่อก็ช่างท่านเถิด
เพราะเป็นเรื่องของท่าน แต่อย่างไรก็ตามความจำเป็น
มีบังคับอยู่ คือในที่สุดตัวละครที่อยู่บนเวทีนาน ก็ต้อง
เข้าโรงเป็นของแน่ เพื่อละครตัวใหม่ซึ่งยังไม่เคยออกมา
แสดง ได้มีโอกาสมาเต้นมาร้องมารำ ละครนั้นจึงเล่น
ต่อไปได้

ข้าพเจ้าคิดว่าพวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ ที่พากันไปเก็บดอกไม้ ก็เป็นเหมือนตัวละครเมื่อแรกออกโรง ย่อมแสดงได้แข็งขันกระฉับกระเฉง เพราะยังไม่เบื่อในการแสดง เห็นจะเป็นเช่นนี้ คนแต่ก่อนท่านรู้ดีจึงตามใจ งานรื่นเริงอย่างนี้จึงไม่มีห้ามปราม นอกจากเรื่องทะเลาวิวาทกัน ซึ่งตามปรกติก็ไม่ปรากฏมี จะเกี้ยวพาราสีหยอกล้อกันก็ได้ ให้อภัยด้วยเป็นพวกเดียวกัน ขออย่างเดียวแต่อย่าล่วงเกินจนผิดจารีตประเพณีของท้องถิ่น หรือกล่าวอย่างสมัยนี้ก็อย่าผิดมารยาทและศีลธรรมแห่งสังคมการพากันไปเก็บดอกไม้ลางถิ่นพระหนุ่มก็ไปสนุกกับเขาด้วย เพราะจะเอาบุญ และเขาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ท่านเกี้ยวสีกาเก่งเหมือนกัน ท่านอย่าเพิ่งนึกไปตำหนิท่านนัก เพราะถ้าจะมีบ้างก็ลางองค์และลางท้องถิ่นเท่านั้น เป็นเรื่องของหญิงสาวชายหนุ่ม ที่เคยชอบพอหรือติดพันรักใคร่กันมาก่อน เมื่อฝ่ายชายไปบวชตามประเพณี ยังไม่มีโอกาสจะสึกออกมาเพราะด้วยอะไรก็ตามที เมื่อมีโอกาสเช่นนี้จะให้ท่านเป็นพระอิฐพระปูนเป็นพระแก่ หรือเป็นพระที่เคร่งได้อย่างไร อีกไม่กี่เดือนถ้ามีโอกาสก็จะสึกหาออกมาครองเรือนเป็นฆราวาส เมื่อมีคนชอบพอกันอยู่

ใกล้ ๆ ก็เป็นธรรมดาจะต้องมีข้อยกเว้นบ้าง ข้าพเจ้าซักถามผู้ที่เล่าให้ฟังก็ได้ความว่าเป็นเช่นนั้นข้าพเจ้าคิดเลยต่อไปว่าประเพณีเรื่องไปเก็บดอกไม้ที่ในป่าวันสงกรานต์นี้ถ้ามีกับหมู่ชนที่เจริญแล้ว และเป็นคนผิดชั้นผิดพวกและไม่มีจารีตประเพณี เป็นเครื่องค้มครองเหมือนคนแต่ก่อน ก็เห็นจะต้องถึงห้ามเป็นแน่ ศีลธรรมจรรยาไม่ใช่มีแต่หมู่ชนในบ้านในเมือง ในชนบทซึ่งอยู่ห่างไกลต่อความเจริญ ก็มีเหมือนกัน จะมีดีมีเลวก็เป็นไปตามส่วนของสังคมซึ่งเป็นของเปรียบเทียบคู่กันไป หลวงผดุงแควันประจันต์ กล่าวถึงราษฎรทางภาคอีสานไว้ว่า เมื่อเขามีชุมนุมเล่นสนุกกัน ถึงจะพูดจาโฉบฉาบตลกคะนองก็ดี เมามายจนครองสติไว้ไม่ได้ก็ดี แต่การที่จะเกิดชกตีวิวาทกันเพราะเมามาย หรือความหึงหวงผู้หญิงในระหว่างชายหนุ่มต่อชายหนุ่มไม่ใคร่มีเลย การปกครองของเจ้าเมืองกรมการหรืออำเภอกำนัน ก็ไม่ใคร่จะเข้มงวดกวดขันอย่างใด หากเป็นธรรมดาประเพณีของคนชาตินั้นซึ่งไม่ใคร่ชอบใช้การประพฤติตนเป็นคนเกะกะแต่โบราณมา การที่จะเกิดตีรันฟันแทงกัน ในการประชุมใหญ่เช่นนั้น

นาน ๆ ปีหนึ่งหรือสองปีจะมีสักคู่หนึ่ง บางทีถึงสี่ปีห้าปีไม่มีเลยก็มี นับว่าเป็นความเรียบร้อยในกิริยาที่ประพฤติของเขาได้ส่วนหนึ่ง ดังนี้ก็เป็นเรื่องที่ล่วงมาแล้วตั้ง ๓๐—๔๐ ปี ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีความเจริญเหมือนเดี๋ยวนี้ก็เป็นได้

เมื่อต่างเก็บดอกไม้ได้แล้ว ก็พากันนำดอกไม้ไปวัดตำบลหมู่บ้านของตน ไปที่บริเวณโบสถ์หรือเจดีย์ คราวนี้แยกกันเป็นสองพวก หญิงพวกหนึ่ง ชายพวกหนึ่ง ต่างฝ่ายนั่งยอง ๆ พนมมือถือดอกไม้ กล่าวอธิษฐาน ซึ่งต่างฝ่ายจะมีผู้เป็นต้นบทกล่าวนำ ชายเป็นฝ่ายเริ่มก่อน ขึ้นต้นว่า "พิษฐานเอย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอก..." ตรงนี้ไม่จำเป็นต้องออกชื่อดอกไม้ที่ถืออยู่ในมือ จะออกชื่อดอกไม้อะไรที่นึกขึ้นก็ได้ ขอให้เป็นชื่อได้สัมผัสกับชื่อของหญิงที่เจาะจงไว้ ซึ่งอยู่ในหมู่ฝ่ายโน้น ต่างว่าในที่นี้สมมตว่าเป็นดอกอ้อก็จะเป็นกลอนว่าดังนี้ "พิษฐานเอย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอกอ้อ เกิดในชาติใดแสนใด ขอให้ได้คนชื่อละออ" ต่อไป พวกลูกคู่ฝ่ายของตนก็ร้องรับว่า "พิษฐานวานไหว้ ขอให้ได้ดังพิษฐานเอย" หรือถ้าจะไม่เจาะจงออกชื่อจะกล่าวเป็นอื่นก็ได้ เช่น "พิษฐานเอย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอกแว่ เกิดชาติใด

แสนใด ขอให้ได้แม่คนห่มแพร” แล้วรับพร้อม ๆ กันว่า “พิษฐานวานไหว้ ขอให้ได้ดั่งใจเราคิด พิษฐานเอย พิษฐานลง ขอให้ตรงดังพิษฐานเอย” ต้องรับแล้วหยุดสักครู่ เพื่อให้ฝ่ายหญิงมีเวลาร้องตอบ ซึ่งขึ้นต้นมีข้อความเป็นอย่างเดียวกัน จะต่างกันก็แต่ที่ชื่อของดอกไม้และคำปฏิเสธเสมอ เช่น “พิษฐานเอย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอกรัก เกิดชาติใดแสนใด อย่าให้ได้กับชายชื่อภักตร” (ถ้าผู้ชายคนที่ร้องก่อนมีชื่อนั้น) แล้วลูกคู่ฝ่ายหญิงก็รับ มีข้อความแบบเดียวกับลูกคู่ฝ่ายชาย การร้องนั้นถ้าคนใดร้องไม่เป็นก็ผีกหัดเป็นลูกคู่เขาไปก่อน หรือถ้าชอบพอติดพันอยู่กับผู้ใด ก็วานคนอื่นในพวกที่เขาร้องเป็น ให้ร้องแทนตัว ลางทีเกิดสนุกเกินขอบเขต อาจจะพิษฐานเอาชื่อดอกไม้ให้สัมผัสกับชื่ออื่นที่ไม่ใช่ชื่อก็ได้ เช่นผู้ชายพิษฐานว่า “พิษฐานเอย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอกบัว เกิดชาติใดแสนใด ขอให้ได้เป็นผัวคนชื่อ.... (ออกชื่อหญิง) อย่างนี้เป็นต้น กล่าวคือพิษฐานกันถึงขั้นอย่างนี้ ฝ่ายหญิงอาจตอบว่า “พิษฐานเอย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอกแค เกิดชาติใดแสนใดขอให้ได้เป็นแม่คนชื่อ...

(ออกชื่อชายคนนั้น) ถ้าได้ตอบรุนแรงถึงขั้นนี้ ผู้ใหญ่รู้เรื่อง เป็นห้ามไม่ให้เล่นต่อไป ความสนุกของเรื่องว่าเพลงพิษฐานอยู่ที่มิปฏิภาณไว หาชื่อดอกไม้มาสัมผัสกับคำที่ต้องการได้ทันกัน ในที่นี้ควรสังเกตว่าการบูชามีแต่ดอกไม้ ส่วนธปเทียนไม่มีเพราะเป็นของหายาก

เสร็จบูชาแล้ว ก็พากันมาเล่นสนุกที่ลานวัด หรือจะเล่นที่ลานหมู่บ้านก็ได้ ถ้ามีลานเล่นได้สะดวก การเล่นมีพวงมาลัย ช่วงชัย ชักเย่อ มอญซ่อนผ้า เป็นต้น ซึ่งเป็นการเล่นมีทั่วไปในภาคกลาง ส่วนภาคอื่นก็มีการเล่นประจำพื้นเมืองของภาคนั้น เล่นกันจนเพลก็เลิกกลับบ้าน ถึงตอนบ่ายก็นัดหมายกันมาเล่นรื่นเริงอีก เล่นกันอย่างนี้จนบ่ายมากแล้ว ก็เลิกและกลับบ้าน หุงข้าวหุงปลากินข้าวเย็นแล้วเป็นเวลาแดดตกราวบ่าย ๕ โมง ก็ออกไปเล่นสนุกที่ลานหลังบ้านหรือหน้าบ้าน แล้วแต่จะมีที่เล่นได้พอ ลานนี้เป็นลานส่วนรวมของหมู่บ้าน และเป็นการเล่นรวมใหญ่ เล่นกันสนุกสนานยิ่งกว่าตอนอื่น การตั้งวงเล่น มักมีหัวโจกผู้หญิงคนหนึ่ง ในหมู่บ้านนั้นเป็นผู้จัดการตั้งวงให้เล่น และเป็นผู้ที่เคยผ่านการเล่นมาแล้วจน

ชำนาญ รู้จักสอนลูกหลานให้เล่นเป็น เมื่อจะลงมือเล่นลางแห่งเช่นภาคอีสาน ใช้ตีโทนบอกให้พวกผู้ชายมา และตามธรรมดาผู้ชายบ้านนี้มักไปเล่นบ้านโน้น บ้านโน้นมาเล่นบ้านนี้ บ้านในที่นี้หมายถึงหมู่บ้าน เรียกกันว่าเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์ เล่นอยู่อย่างนี้จนมืดก็กลับกัน หรือถ้ายังสนุกอยู่ก็เล่นกันต่อไป มืดค่ำก็จุดไต้ไฟกันตามมีตามเกิด แล้วแต่ใครจะหามา ใช้ไต้จุด ๒—๓ ดวง ก็สว่างเป็นวงได้ดีเหมือนกัน การเล่นตอนนี้ ผู้ชายลางคนกินน้ำเมา น้ำขาวมาแต่อื่นแล้ว แต่เป็นเมากันอย่างสนุกสนาน ไม่ใช่เมาเอะอะจนเดือดร้อนรำคาญ เพราะถ้าขืนประพฤติกิริยา เช่นนั้นก็จะถูกลงโทษ เล่นสนุกกับเขาไม่ได้ ตอนนี้มักเล่นรำหมู่ หรือถ้ามีฝนก็นัดหมายตกลงเล่นมอมกันด้วย สวนการเล่นตอนกลางคืน มีเล่นเพลงดงลำใยแก้กัน หรือเล่นระบำบ้านไร่ ไม่เช่นนั้นก็เล่นเข้าแม่ศรี หนูผี ลิงลม นางด้ง หรือเล่นรำหมู่ สุดแล้วจะเลือกกันในหมู่บ้านไหน

การเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์นี้ ลางทีก็มีเล่นกันเพียง ๓ วัน ลางทีก็ถึง ๗ วัน ถ้าฝนไม่ตกทำนายัง

ไม่ได้ ก็เล่นกันต่อไปถึง ๑๕ วันก็เคยมี ถ้าเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์กันหลาย ๆ วัน การเล่นจะต้องซ้ำซาก เขาจึงมักแบ่งการเล่นแปลก ๆ เปลี่ยนไปไม่ให้ซ้ำกัน การเล่นมีมากหลายอย่าง ถ้าต้องการรู้วิธีเล่นเหล่านี้ จะอ่านดูได้จากหนังสือกีฬาพื้นเมือง ซึ่งกรมพลศึกษาเป็นผู้รวบรวม หรือดูการเล่นลางอย่างในหนังสือชุดวัฒนธรรมไทย เรื่องการเล่นพื้นเมือง และเรื่องเล่นเพลงในหนังสือลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาค ๒๕ ในที่นี้จะกล่าวแต่การเล่นลางอย่าง ซึ่งข้าพเจ้าได้มาจากพระเทวาภินิมมิต (ฉาย เทวาภินิมมิต) และนายธนิต อยู่โพธิ์ แม้ข้อความที่พรรณนามาแล้วแต่ต้นนี้ ก็ได้มาจากท่านทั้งสองที่กล่าวมาเป็นส่วนมาก ขอขอบคุณไว้ในที่นี้ด้วย นอกจากการเล่นที่กล่าวอาจมีแข่งม้าแข่งวัว หรือเล่นอย่างอื่น ๆ อันเป็นเอกเทศของท้องถิ่น ถ้าได้รวบรวมไว้ ก็จะทราบได้ว่าท้องถิ่นไหน เขามีการเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์ ผิดแผกกันออกไปอย่างไรบ้าง เป็นประโยชน์แก่การค้นคว้า เรื่องความรู้เกี่ยวกับชาติได้ส่วนหนึ่ง อนึ่งหากจะสงสัยว่าถ้ามัวเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์ จนเลยวันสงกรานต์ไปแล้ว

ตั้งหลาย ๆ วัน ไม่เป็นอันทำมาหากินกัน ทำไมจึงทน
เล่นอยู่ได้ทั้งนี้เพราะอาชีพสำคัญของชาวไทยอยู่ที่ทำนา
ถ้าฝนยังไม่ตกก็เริ่มทำนาไม่ได้ อยู่เฉย ๆ ทำไม เล่น
สนุกกันก่อนเถิดมีนาทีมีหน จะได้มีแก่ใจทำนาซึ่งเป็น
งานหนักกันต่อไป อันที่จริงสนุกกันหลาย ๆ วันก็แต่
หนุ่ม ๆ สาว ๆ ส่วนคนแก่คนเฒ่าสนุกอย่างนี้กับเขา
ไม่ได้ ก็ต้องอยู่กับเหย้าเผ้าอยู่กับเรือนเป็นแมวคราว
นั่ง ๆ นอน ๆ พักผ่อนไปตามเรื่อง ได้แต่ร้องบ่นเฮ้อ ๆ
ไปตามภาษาของคนแก่ ไม่ไหวแล้ว

ต่อไปนี้ จะเล่าถึงการรำ ซึ่งมีเล่นกันในภาคกลาง
ลางจังหวัด การเล่นแย่งพวกเป็นชายฝ่ายหนึ่งหญิงฝ่าย
หนึ่ง มีเส้นขีดบั้นแดนกันไว้ที่กลางลาน การรำนั้นจะรำ
กันอย่างไรก็ตามใจ รำได้ไม่ได้ก็ต้องรำ และรำอยู่ในเขต
ภายในเส้นของตน เป็นจำพวกช่วงรำ ตามปรกติผู้เป็น
หัวหน้ารำมักเป็นพ่อหม้ายหรือแม่หม้าย หรือเป็นคน
ผู้ใหญ่หน่อย พวกหนุ่มสาวอยู่ข้างหลัง ถ้าใครรำล้ำเส้น
เขตแดนออกไปอาจถูกอีกฝ่ายจับตัวไว้ ซึ่งเป็นธรรมดา
คงมีผู้สมัครให้ถูกจับ ไม่เช่นนั้นก็ไม่สนุก จับไปได้แล้ว

จะถูกบังคับให้แต่งตัวเข้าพวกผู้ที่อยู่ตรงกันข้าม เป็นต้น ฝ่ายหญิงจับฝ่ายชายไปได้ ก็ถูกบังคับให้ชายนั้นแต่งตัวเป็นหญิง หรือให้ร้องเพลงเป็นคราว ๆ หรือให้รำ หรือให้ทำอะไรที่เห็นว่าขัน ๆ และต้องมีคนคอยคุมตัวระหว่างเล่น มิฉะนั้นอาจหนีกลับไป แต่ตามธรรมดามักมีการถ่ายตัวกันได้ เป็นราคาสลึงหนึ่งหรือสองสลึง ถ้าไม่เป็นเงินก็เป็นเหล้าและของกิน เลิกเล่นแล้วก็เอาเงินไปจับจ่ายซื้อของมาทำเลี้ยงกัน ผู้เล่นทั้งหมดต้องเป็นคนบ้านเดียวกัน ถ้ามีคนบ้านอื่นมาเข้าพวกเล่นด้วย ก็ต้องเป็นผู้เกี่ยวดองกับใครที่เล่นกันอยู่ในหมู่นั้น แปลว่า เป็นการเล่นสนุกในหมู่พวกเดียวกัน การแต่งตัวผู้ชายนุ่งผ้ามีผ้าแถบผ้าชาวมาคาดพุง ผู้หญิงนุ่งผ้าสวมเสื้อ แก่แล้วก็คาดอกด้วยผ้าแถบ ชีวิตของหนุ่มสาว ย่อมมีเวลาสนุกรื่นเริงร่วมกันเป็นคราว ๆ เรื่องนี้ถ้าห้ามหรือกักกันไว้ไม่มีโอกาสพบปะกันบ้าง ก็อาจเกิดเสียหายได้ ข้าพเจ้าคิดว่าการเล่นแบ่งพวกรำเป็นฝ่ายหญิงฝ่ายชาย และใครล้ำเขตก็ถูกจับเอาตัวไป ดูจะเป็นการเลือกคู่ของสมัยดึกดำบรรพ์ ที่เหลือสืบมาเป็นชนิดที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า folk dance เกี่ยวกับ sexual

selection and attraction คือเต้นรำพื้นเมืองของพวกชาวบ้าน เกี่ยวกับการเลือกคู่และเป็นสื่อให้ติดต่อกัน เป็นทำนองเดียวกับเรื่องแห่ปลาของมอญดังกล่าวมาข้างต้น

การเล่นอีกอย่างหนึ่งคือชิงช้า ซึ่งเล่นกันในตอนบ่าย ชิงช้านั้นผูกด้วยเชือกพวน คือเชือกถักด้วยหวาย ถ้าไม่เช่นนั้นก็ใช้เชือกหนัง ส่วนที่รองนั่งเป็นไม้ไผ่ การจัดทำชิงช้าเป็นหน้าที่ของผู้ชาย แบ่งพวกเล่นเป็นฝ่ายหญิงฝ่ายชาย และผลัดกันไกวเป็นพวก ๆ ชิงช้านั้นนั่งได้พอดีสองคน และจะนั่งคู่กันได้แต่ที่เป็นเพศเดียวกัน ผิดเพศกันนั่งไม่ได้ เขาห้าม ถ้าฝ่ายชายนั่ง ฝ่ายหญิงก็เป็นผู้ไกว ถ้าฝ่ายหญิงนั่ง ฝ่ายชายก็เป็นผู้ไกว เวลาไกวมีร้องเพลงชิงช้าเป็นอย่างกลอมต่อไปนี้ คือบทร้องโยนชิงช้าหรือไกวชิงช้าบทหนึ่ง

ต้นบทหญิงร้อง “ช้า เจ้าพระยาหงส์เอย บีกหงส์หัก ใครเขาผลักหงส์ลงเข้าในดงเตย ไม่ทันมีทุกข์มียาก พี่มาจากน้องไปเฉย ๆ

รับ เอ๊ยช้าเจ้าเอย กินนะรินกินนะร่อย

เจ้าสร้อยสนเอย เจ้าสร้อยสังวาล
มณฑล เจ้างามเฉิดฉินเอย
ระเนระนาดเอย เอาผ้าไปพาดที่
ต้นมะขามโพรง พี่ไปไหนมาดูนุ่ง
แต่ผ้าตาโถง

รับ สูงเอย รำระเนระนาดเอน หน้ารัก
หน้าชม หน้าสมคะเน เพสลาด
อ่อนเอย

ต้นบทชายร้อง ช้าเจ้าหงส์เอย บีกพี่ไม่หัก ใคร
เขาไม่ผลักพี่ลง พี่อยู่ในดงนางแย้ม
พี่ขอฝากจมูกด้วยเหนอ จะได้ไป
เป็นเกลอกันกับแก้ม

รับ เอ๊ยช้าเจ้าเอย กินนะรินกินนะร่อย
เจ้าสร้อยสนเอย เจ้าสร้อยสังวาล
มณฑล เจ้างามเฉิดฉินเอย

หญิง ระเนระนาดเอย เอาผ้าไปพาดที่
ต้นพิกุล พี่ไปไหนมา หรือมาหา
หมาใต้ถุน

รับ สูงเอย รำระเนระนาดเอย หน้ารัก
หน้าชมคะเน เพสลาดอ่อนเอย”
ดังนี้

(นายธนิต อยู่โพธิ์ จดมาให้)

เห็นจะสนุกก็ที่มีแก้กันในบทกล่อม ข้าพเจ้านึกว่าถ้าหนุ่มคนใดอัตคัดผมขึ้นไปนั่งบนเปลชิงช้า อาจโดนบทกล่อมว่าลักข้าวเม่าเขามากินก็ได้ ตามตัวอย่างการเล่นที่เล่ามานี้ เป็นการเล่นเพื่อความสนุกรื่นเริงของชาวบ้านในชนบทแท้ๆ เป็นการเล่นง่ายๆ ไม่เจือปนของปลอม ซึ่งอาจทำให้แตกร้าว ผู้เล่นเป็นผู้สนุกเอง ไม่ใช่สนุกที่ดูคนอื่นเขาเล่น คนแต่ก่อนเห็นจะร้องรำเป็นมาแต่เด็กทุกคน ไม่ต้องเสียเงินให้เขามาร้องมารำให้พัง เราดูตะพึดตะพือไป

กล่าวเรื่องหนุ่มสาวพากันไปเก็บดอกไม้ ที่ในบ่ามาบูชาพระ เมื่อเขาไปและเมื่อเขากลับมา เขาร้องรำทำเพลงด้วยเหมือนกัน ต่อไปเป็นเพลงร้องแห่ดอกไม้ เริ่มด้วยคำร้องของฝ่ายหญิงดังนี้

หน้าพ่องาม หน้าเข้านกกระเหว่าเสียงหวาน ถ้าพี่

เรียกขานน้องก็ร้องขาพ่อเนื้อเย็นเขามาเจรจา ข้าเจ้าจะแข็งใจร้องลองใจว่าน้อง มิได้ช้าเลยเอย

เอยเอ่ยนะพ่อ เปรียบเหมือนกระต่ายตื่นตำ ลงมากินน้ำที่บ่ลายหญ้า ตัวพี่เป็นหงส์ พี่จะมาหลงด้วยหุ่นมันไม่สมสกุลดอกนะพี่ขา ตัวพี่เป็นหงส์มาหลงด้วยกา ใช่ว่าจะว่าเลยเอย

หน้าเจ้าโฉมยง น้องเป็นวิหคนกป่า มากินแต่ลูกหว้าลูกพง อยู่ตามภูเขาเนาไม้ ไม่มีใครเขาต้องประสงค์ ได้ยินสำเนียงก้อง เสียงพี่มาร้องถึงในดง พี่เป็นนกต่อจะมาล่อให้หลง พ่อนี่มอนงค์นางเอย

ต่อไปนี้เป็นคำร้องของชาย

“เอยเอ่ยแม่เอวบาง พี่เอาพะเนียดน้องเอ่ยมาพิงเอาไว้ที่กึ่งฝรั่งโจฮกโจค โจ้หกโก ถ้าแม่น้องไม่โผลงมาหาพี่บ้าง หรือมาติดตาข่ายใจหวังจะพาน้องเข้ารังนอน เอย”

โฉมเอ่ยแม่โฉมยง พี่เป็นนกต่อ พี่ไม่ล่อให้หลงแม่นี่มอนงค์นางเอย

โฉมเอ่ยแม่โฉมฉิน ถ้าพี่เป็นนกเป็นกา พี่จะพาน้องบิน ไม่ให้ตกดินเลยเอย

พึ่งดูถ้อยคำนำมาเป็นตัวอย่างข้างบนนั้น แม้จะมีถ้อยคำไม่สู้จะเก่านัก แต่ก็ยังไม่ทิ้งเค้าว่าเป็นบทร้องเล่นของชาวบ้านในภาคพื้นชนบทบัจจันตประเทศ ซึ่งเป็นผู้อยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ ใกล้ป่า ใกล้เขา ลำเนาไม้ ได้ยินแต่เสียงนกการ้องระงมวังเวงใจ ผู้ที่อยู่ในกรุงจะไม่ใคร่ได้ยินเสียงอย่างนั้น นอกจากเสียงเอ็ดอึงจอแจ แลไปข้างไหนก็ไม่ได้ไกลเพราะติดตึกรามบังไว้หมด เดินไปก็ไม่ใช่บนพื้นดิน แต่เป็นพื้นซีเมนต์และพื้นลาดยาง ยิ่งกว่านั้นก็มักไม่ได้เดิน เพราะนั่งรถยนต์กันโดยมาก ดีไปคนละทางเมื่อเบื่อที่จอแจ มีโอกาสออกนอกเมืองไปเห็นธรรมชาติบ้าง แต่เจ้ากรรมประกาศแจ้งความบอกขายของ มักลุกลามออกไปอยู่เป็นป้ายขัดจังหวะทำลายความงามของธรรมชาติ เพราะด้วยความเจริญ แต่ไม่เป็นไร เห็นบ่อย ๆ ก็ชินตาเห็นดีไปเอง จะพึ่งเสียงนกวิหคร้องก็มีแต่เสียงกาเป็นส่วนมาก ลางทีก็ต้องขอบใจมัน ที่ช่วยทำความสะอาดแก่สิ่งเน่าบูดที่มนุษย์ทำเอาไว้ แม้ลางทีดูได้ยินเสียงนกกระเหว่าร้องเวลาเช้ามืดบ้าง แต่ก็หนวกหูเหลือประมาณ มันดังหนวกหูเสียหมดดี ถ้ามันร้องอยู่ใกล้บ้านก็เดือดร้อนเต็มทน มันมาอยู่กรุงเทพ ๆ ก็ไม่เป็นนกกระเหว่า

เสียงหวานเหมือนเมื่อมันอยู่บ่า เพราะดังหวิวหวีดถึงแก้วหู แต่ก็ยังดีกว่าเสียงจากเครื่องขยายเสียงและเสียงแตรรถยนต์ ถ้าท่านแต่งกลอนหรือร้องเพลงชมนกกระเหว่าที่มันจับอยู่บนต้นไม้ใกล้ห้องนอนท่าน ว่ามันร้องเสียงดังหวาน ข้าพเจ้าคนหนึ่งจะต้องวิพากษ์วิจารณ์กลอนของท่าน ว่าไม่หวานเพราะจับใจ ถ้ามันไปร้องก้องอยู่ในดงดานได้ยินแต่ไกล นั่นแหละจึงพึงเป็นเสียงหวานวังเวงใจ นกตัวเดียวกันร้องอย่างเดียวกัน ร้องไม่เหมือนกันก็ได้ แล้วแต่เราและสิ่งแวดล้อมที่ทำให้เรามีความรู้สึก

หลวงผดุงแดวันประจันต์พรรณนาเรื่อง เก็บดอกไม้ไปบูชาพระทางภาคอีสาน ไว้ในหนังสือลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๑ ซึ่งแปลกออกไปจากที่เล่ามาข้างต้น ขอขอบคุณท่านผู้แต่ง ที่อุตส่าห์เรียบเรียงประเพณีต่าง ๆ ของภาคอีสานไว้ให้หลายเรื่อง คนรุ่นหลังอย่างข้าพเจ้าขอขอบคุณ เพราะได้อาศัยความเอื้อเฟื้อของท่าน ให้ความรู้และความบันเทิงกรุยทางไว้ให้ มิฉะนั้น จะต้องเสียเวลาสอบถามและค้นหานานอยู่ และลางอย่างในบัดนี้ก็คงสูญไปแล้ว จะมีผู้รู้และจำได้คงน้อยคน ประเพณีเก็บดอกไม้ในป่าไปบูชาพระของภาคอีสานมีดังต่อไปนี้

เวลาบ่าย ๒ โมง เสร็จสรงน้ำพระพุทธรูปแล้ว หญิงสาวชายหนุ่มและรวมทั้งภิกษุสามเณรด้วย ก็พากันไปเก็บดอกไม้ตามบ่า มีเครื่องสำหรับบั๊กดอกไม้ทำด้วยแฝก มัดเป็นกำได้ ๓ เปลาะ แล้วมัดแฝกนั้นทำเป็นสามขาสำหรับตั้งได้ไม่ให้ล้ม เมื่อจะไปเก็บดอกไม้ พระแจกมัดแฝกนี้แก่หญิงสาวชายหนุ่มถือไปคนละมัด ครั้นถึงบ่าหรือโคกที่มีดอกไม้ ก็หยุดพักตามร่มไม้แล้วต่างคนไปหักหรือเด็ดช่อดอกไม้มาบั๊กเข้ากับมัดแฝก ประดับประดาตามสีของดอกไม้ให้เป็นพุ่มพวงดูงาม ตามประสาของชาวบ้านบัจจันตประเทศขณะนั้นเป็นเวลาเย็นแดดอ่อน ตะวันชายลงรอน ๆ เริ่มจะลับขอบฟ้าอยู่เรื่อย ๆ แลดูภูมิภาพของบ่าไม้ขณะนั้นเจริญตาเจริญใจ เหลียวแลไปทางไหนล้วนเห็นแต่พุ่มไม้ใบเขียวไปทั้งโคกลางแห่งก็มีดอกออกช่อสลับสี มองดูตามพื้นดิน ก็มีพรรณหญ้าต่าง ๆ เขียวลาดคาดเป็นทางไปตามร่มเงาไม้ ดูตระการตา นับว่าเป็นความรื่นเริงสบายใจ ตามประสาของชนบทบ้านนอก สภาพแห่งธรรมชาติอย่างนี้ มีน้อยครั้งนักที่ชาวกรุงจะเคยเห็นใช่แต่เท่านั้น ย่อมมีดนตรีของชาวบ่าตามไปประโคมใน

การนี้ด้วย ดนตรีนั้นคือกลองตบมีรูปคล้ายกลองเถิดเทิง แต่มีสองหน้า ใบ ๑ ฆ้องหมุ่ย ๑ ฉาบ ๑ สามสิ่งนี้เป็นดนตรีตามไปประโคมเมื่อเก็บดอกไม้แล้ว ก็พากันแห่กลับมาถึงแล้วก็นำดอกไม้นั้น ไปวางตั้งไว้ที่หอสรง รอบองค์พระพุทธรูป ถึงเวลากลางคืนราวทุ่มหนึ่ง ก็ตีกลองใหญ่ขึ้น ๒—๓ ตูม ราษฎรชาวบ้านหนุ่มสาวชายหญิง ก็ไปประชุมกันที่ลานวัด พวกผู้หญิงมีหน้าที่จัดหมากพลูบุหรี่ถวายแก่พระสงฆ์ ส่วนพวกหนุ่ม ๆ ก็แอ่วบ้าง ขับแคนบ้าง เป็นการสนุกครึกครื้นของชาวบ้าน การประชุมเช่นนี้อยู่ดึกประมาณ ๔ ทุ่ม หรือ ๕ ทุ่ม จึงเลิกแล้วกลับไปบ้าน ส่วนเจ้าหนุ่ม ๆ ก็ตามหญิงสาวไปส่งถึงเรือนของหญิง พูดเกี้ยวพากันไปตามประเพณีของชนชาวภาคนั้น อนึ่ง การเก็บดอกไม้ตามโคกนี้ ลางทีก็ไปประจวบกันเข้ากับบ้านอื่นหรือวัดอื่น ก็ตีกลองตบแข่งกัน เพื่ออวดว่าข้างไหนจะเสียงดังกว่ากัน ถ้าข้างไหนเสียงดังกว่า ข้างนั้นก็ชนะ แต่การชนะนี้ มิได้เกี่ยวข้องแก่การพนันเสียเงินเสียทองแต่อย่างใด เพียงแต่ทำให้เกิดสนุกครึกครื้นเท่านั้น ฝ่ายไหนชนะก็ได้หน้าได้ตาเอิกเกริกกันไป

ท่านพังเรื่องที่เล่ามานี้ แล้วลองหลับตานึกดูถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านบัจจันตประเทศว่าเป็นอย่างไร ก็จะเห็นว่าถึงเวลาสนุกรื่นเริงก็สนุกรื่นเริงด้วยกัน ไม่ว่าหญิงหรือชายเด็กและผู้ใหญ่ ตลอดจนพระเณรก็ร่วมสนุกด้วยเป็นกันเองไปหมด ไม่มีแบ่งชั้นวรรณะเป็นชาติเป็นตระกูล เป็นชีวิตอย่างง่าย ๆ การพนันเอาเงินทองกันไม่มีมากนัก เพราะเงินในถิ่นเช่นนั้นและในสมัยนั้นยังไม่เป็นแก้วสารพัดนึกเหมือนเดี๋ยวนี้ และไม่มีมากพอจะให้เป็นเป็นแก้วสารพัดนึกด้วย ถ้าเป็นแก้วสารพัดนึกขึ้นมาเมื่อใดเมื่อนั้นก็เป็นความเจริญมีทั้งก้าวหน้าและถอยหลังมาคู่กันไปตามส่วนของมันและจะกลับไปเป็นตามสภาพเดิมไม่ได้อีก การเมามายหรือวิวาทหึงหวงกันก็มีน้อยเต็มที เพราะถ้าผิดจรรยาประเพณีก็จะถูกพวกเดียวกันบังคับขับไสเป็นตำรวจกันไปในตัว การแข่งขันดีตีกลองเอาชนะกัน ว่าใครตีได้ดังและเร็วกว่า นี่ก็เป็นลักษณะชั้นต้นของศิลปอย่างเดียวกับเรื่องสีสันก็ต้องขึ้นต้นด้วยสีฉูดฉาดมาก่อน สภาพความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เช่นนี้ ทุก ๆ ชาติไม่ว่าชาติไรก็ต้องผ่านมาก่อนทั้งนั้นแล้วจึงจะเจริญต่อไป เป็นชีวิตอันซับซ้อนและยุ่งยากโดยลำดับ

ข้าพเจ้าเคยกล่าวมาแล้วว่า ออกนอกบ้านไปไม่ไกล ก็เข้าป่า ทีแรกก็เป็นป่าสุมทุมพุ่มไม้เป็นหย่อม ๆ เป็นป่าละเมาะก่อน แล้วก็ถึงป่าไม้ยืนต้นและป่าดงป่าสูง ที่อย่างน้ำลางแห่งเดี๋ยวนี้ไม่เป็นเช่นนั้นเสียแล้ว ผู้ที่เขาเคยเห็นมาเมื่อเป็นเด็กกลับไปใหม่เมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้ว ก็เห็นผิดตาไปมาก ที่ซึ่งเคยเป็นป่าส่วนมากกลายเป็นไร่เป็นนาไปหมด ถ้าจะไปให้ถึงป่าจริง ๆ ก็ต้องเดินไปไกลกว่าเดิม จึงถึงการสนุกเหมือนแต่ก่อนดูเสื่อมซาไป เพราะมีการพนันเข้ามาแทนที่ ผู้ที่สนุกก็ไปสนุกแต่เรื่องอบายมุข แม้แต่เด็กเล็กมีอัฐมีพสบ้าง ๒—๓ อัฐก็เอาไปเล่น เพราะเจ้าขลุกขลิกน้ำเต้าปูปลา มีคนต่างชาติพาเข้าไปสอน ถ้าเป็นวันไปเก็บดอกไม้วันสงกรานต์ ก็มักมีคนไปปูเสื่อเล่นการพนัน ดักอย่ปากทางที่จะไปเก็บดอกไม้พวกเหล่านั้นลางคนก็อดไม่ได้ ต้องแวะเล่นกันเสียก่อน การเก็บดอกไม้ที่เคยสนุกสนานพร้อมเพรียงกันแต่ก่อน ก็ลดความครึกครื้นลงไป ถามผู้ที่เขาเล่าให้ฟังว่า เล่นการพนันไม่กลัวถูกจับหรือ ตอบว่าจะกลัวใคร วันตรุษวันสงกรานต์เขาอนุญาตให้เล่น เจ้าภาษีไม่กล้าห้าม แม้เวลาอื่นถ้าจะเล่นก็เล่นได้พวกเดียวกันทั้งนั้น เคราะห์ดีที่ต่อมาต้องห้ามเพราะผิด

กฎหมาย มิฉะนั้นจะหนักมือยิ่งกว่านั้น ข้าพเจ้าเองเมื่อเด็ก ก็เคยเห็นเคยเล่นขลุกขลิกน้ำเต้าปูปลาในวันสงกรานต์ พวกจีนมาตั้งเสื่อให้คนอยู่ข้างถนนที่ในกรุงเทพ ฯ นี้เอง เด็ก ๆ ก็ได้อัฐมาก็เอาไปเล่นเสียหมดแทบทุกคราว แต่ก็ชอบเล่นเพราะเห็นเป็นสนุก และหวังจะได้ถ่ายเดียว ฝ่ายเสียไม่คิดถึงจึงชอบเล่น พวกผู้หญิงก็ล้อมวงกันเล่นไพ่ก่อนนั้นขึ้นไป ก็เล่นเบี้ยคือการพนันถั่วโปกันได้เป็นพิเศษในวันตรุษวันสงกรานต์

วิจารณ์เรื่องตรุษและสงกรานต์

ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน แห่งหนึ่ง (หน้า ๓๕๐ ฉบับตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓) กล่าวว่า "ตรุษสุดปีและสงกรานต์ขึ้นปีใหม่" อีกแห่งหนึ่ง (หน้า-๑๓๓) เมื่อกล่าวถึงพระราชพิธีเดือน ๔ ว่า "จะแยกเดียนกันให้เด็ดขาดก็ยาก จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงพิธีสัมพัจฉรฉินท์หรือตรุษนี้เลยไป จนกระทั่งถึงเดือน ๕ ก่อนหน้าสงกรานต์บ้าง"

ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เป็นผู้แต่ง แห่งหนึ่งกล่าวว่า "ตรุษณ์

(สะกดคำเกือบเหมือนกับปัจจุบัน) นั้นบอกว่ากำหนดสิ้นปี จึงเรียกว่า ตรุษณ์ ก็ควรที่จะทำบุญให้ทานเป็นการระลึกถึงสังขารว่าล่วงมาได้สิ้นสุดปีแล้ว”

ตามข้อความที่ยกมาอ้างข้างต้นนี้ แสดงว่า ตรุษหมายความว่ากำหนดสิ้นปี แต่เดิมเขียนตรุษ สะกดด้วย ศ ก็มี สะกดด้วย ษ มี น การันต์ด้วยก็มี แปลไม่ได้ ในปทานุกรมของกระทรวงศึกษาธิการจึงกล่าวว่า “ตรุศน่าจะมาจากคำ ตฺรุฏิ หรือ ตฺรุฏ ซึ่งแปลว่า ตัด” ดูก็เข้ากันได้กับความหมายของคำว่าสัมพัจฉรฉินท์ หรือคำว่าเผด็จศกของเก่า ซึ่งเป็นชื่อพระราชพิธีตรุศ แปลว่าตัดปี และยิ่งมีปีนอาฏานาซึ่งชาวบ้านเข้าใจว่ายิงไล่ผีเก่าให้หนีไป ก็เชื่อได้ว่า ตรุษเป็นเรื่องสิ้นปีเก่า มาในรัชกาลที่ ๖ เปลี่ยนเขียน ตรุศ เป็นตรุษ คือเปลี่ยนจากสะกด ศ เป็น ษ และให้อ่านว่า ตะรุษะ แปลว่ายินดี (สันสกฤต ตุษ) และเรียกพระราชพิธีหลวงในวันสงกรานต์ว่า พระราชพิธีตรุษสงกรานต์เป็นอันว่าตรุษ มีสองคำ ตรุศ อย่างเก่าเป็นเรื่องของการตัดปี อ่านว่า ตรุด อย่างใหม่ ตรุษเป็นเรื่องของสงกรานต์ แปลว่า ยินดี อ่านว่า ตะรุษะ

วันตรุษหรือที่เรียกกันว่าตรุษไทย เริ่มตั้งแต่วันแรม ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ซึ่งถือว่าเป็นวันสิ้นปีเก่า และวันขึ้นค่ำเดือน ๕ ซึ่งถือว่าเป็นวันต้นของปีใหม่ ถ้าตรุษเป็นวันปีใหม่ ทำไมจึงเอาวันปีเก่ามาคาบเกี่ยวด้วยถึง ๒ วัน ถ้าตรุษหมายความว่าตดบเกา ก็ควรอยู่ในปลายเดือน ๔ ไฉนจึงเอาวันปีใหม่คือวันแรกในเดือน ๕ เข้ามาคาบเกี่ยวด้วย ถ้าตรุษเป็นเรื่องของปีใหม่ เหตุไรจึงไปสนุกรื่นเริงและเปลี่ยนจุลศักราชใหม่ในวันสงกรานต์ยิ่งกว่านั้น ตรุษนับเดือนทางจันทรคติ ส่วนสงกรานต์นับวันทางสุริยคติ เรื่องยุ่งอย่างนี้ แต่ก่อนจึงมีผู้พูดถามกันเล่นว่า “ตรุษมาก่อนสงกรานต์หรือว่าสงกรานต์มาก่อนตรุษ” ที่ถามเช่นนี้ เพราะพูดกันว่า “เล่นตรุษเดือน ๔” คือปีเก่า และ “เล่นสงกรานต์เดือน ๕” คือปีใหม่ ด้วยเหตุดังนี้ ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน จึงกล่าวว่า “จะแยกเดือนให้เด็ดขาดก็ยาก” เพราะไม่ทราบว่า ตรุษหรือสงกรานต์เป็นเดือนขึ้นปีใหม่กันที่ตรงไหน ในพระราชนิพนธ์ พระราชกริยานุสรณ์ (หน้า ๘) กล่าวว่า ในการที่เกี่ยวอยู่ในเดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่งนั้น ไม่เป็น

การพระราชพิธีมาแต่โบราณ เพราะพึ่งเกิดในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นี่แสดงว่า ตรุษไทยเห็นจะเกิดขึ้นในเร็ว ๆ นี้เอง ดีร้ายจะได้คติมาจากลังกา มีเค้าให้เห็นอยู่ในประกาศพิธีตรุษ

ก็แหละการแบ่งเวลาเป็นวันคืนเดือนปี และกำหนดเอาเวลาตอนไหนเป็นวันเดือนปีใหม่ เป็นเรื่องของมนุษย์กำหนดขึ้นเองเพื่อความสะดวกของตน หาใช่ธรรมชาติกำหนดขึ้นเองไม่ โลกหมุนรอบตัวเองได้รอบหนึ่ง ก็เป็นวันกับคืนหนึ่ง แล้วยังหมุนรอบดวงอาทิตย์ครบรอบหนึ่ง ก็ว่าปีหนึ่ง จะขึ้นต้นลงท้ายในรอบหนึ่งที่ตรงไหน ก็ทราบไม่ได้ มนุษย์จึงต้องสมมตกำหนดขึ้นเอง แล้วแต่เหตุการณ์ที่เห็นเหมาะ หรือเพื่อสะดวกแก่ความเป็นอยู่และการครองชีพของตน เหตุนี้วันขึ้นปีใหม่ของชาติต่าง ๆ แต่โบราณจึงมีต่าง ๆ กัน และก็เปลี่ยนย้ายได้แม้ทุกวันนี้วันขึ้นปีใหม่ของชาวอินเดีย ในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ ก็ยังไม่ตรงกัน ส่วนวันปีใหม่ที่มาตรงกันมากชาติในปัจจุบันเป็นเรื่องเกิดทีหลัง เมื่อวัฒนธรรมของชาติที่เจริญกว่าแผ่มาถึง แล้วเอาอย่างกันเพราะเป็นความสะดวก

แก่การคบค้าติดต่อกัน การตั้งต้นปีใหม่ในเดือนไร คงมาจากเหตุที่มนุษย์สังเกตเห็น ความเปลี่ยนแปลงของโลกธาตุ คือ ดินฟ้าอากาศ มีฤดูกาลบอกให้รู้ จึงกำหนดเอาฤดูใดฤดูหนึ่งที่เห็นว่าเหมาะเป็นต้นปีของตน

วันขึ้นปีใหม่ของไทย แต่เดิมมาคงเป็นเดือนอ้าย เพราะชื่อบอกอยู่ว่าเป็นเดือนต้นของปี แต่ไทยถิ่นอื่น ๆ เท่าที่สอบได้ เรียกเดือนต้นปีว่าเดือนเจี๋ยง นี่ตรงกับชื่อเดือนต้นของจีนซึ่งเรียกว่าเดือนเจ๋ง (แต้จิ๋วเป็นเดือนเจีย หรือเจียง่วย เจียเป็นคำเดียวกันกับ เจ๋ง แปลว่าเดือนกำหนดเป็นเดือนปีใหม่) การเรียกชื่อเดือนอย่างเก่าของเรา ก็เหมือนกับของจีนคือให้ชื่อเดือนเป็นจำนวน ๑,๒,๓ ทางอินเดียเรียกชื่อเดือนตามชื่อดาวฤกษ์ ส่วนของฝรั่งให้ชื่อเดือนปนเปกันเลอะเทอะเป็นชื่อจำนวนก็มี เป็นชื่อเทวดาก็มี เป็นชื่ออย่างอื่นก็มี วันปีใหม่ของจีนเวลานี้ถือเอาวันที่ ๑ มกราคม อย่างฝรั่ง แต่ราษฎรชาวจีนยังนิยมวันขึ้นปีใหม่อย่างเก่าอยู่ และถือเป็นวันทำบุญและสนุกรื่นเริงกัน จะชักชวนให้เล่นตรุษอย่างใหม่ก็ไม่สำเร็จ เพราะยังไม่เข้าถึงจิตใจเหมือนอย่างเก่า ซึ่งถือสืบเป็น

ประเพณีกันมานานเป็นปัจจัยหนุนหลัง จะเปลี่ยนอย่างใหม่กลับไปเป็นอย่างเก่าก็ไม่ได้ เพราะจะเป็นถอยหลังเข้าคลอง ทางราชการของเขาจึงต้องเปลี่ยนชื่อตรุษจีนอย่างเก่า ว่าเป็นนักขัตฤกษ์วสันตฤดูไป เพื่อไม่ให้ขัดกับวันขึ้นปีใหม่ของทางราชการคือวันที่ ๑ มกราคม

วันขึ้นปีใหม่อย่างเก่าของจีนหรือตรุษจีน ตกในราวเดือน ๓ ถ้าเราถือว่าเดือนอ้ายเป็นเดือนต้นของเรา เดือนต้นของเราก็แก่กว่าเขา ๒ เดือน ถ้าเราถือเอาเดือน ๕ เป็นเดือนต้นของเรา เดือนต้นของเขาก็เร็วกว่าเรา ๒ เดือน การนับเดือนของไทยทางภาคพายัพเร็วกว่าของเรา ๒ เดือน เดือน ๕ ของเราก็เป็นเดือน ๗ ของเขา เพราะฉะนั้นเดือนเจี่ยงหรือเดือนต้นของเขา จึงตกในเดือน ๓ ของเรา แต่เดือนเจี่ยงของไทยใหญ่ตกในเดือนธันวาคมคือในเดือนอ้าย ตรงกับเดือนต้นของเรา แต่เขาไปเล่นสนุกปีใหม่เอาในวันสงกรานต์ เห็นจะมีทีหลังโดยเอาอย่างพม่า หรือจะกล่าวให้ตรงคือเอาอย่างอินเดียด้วยกัน ของเราก็เป็นลักษณะเดียวกัน ตลอดจนไทยภาคอีสานและภาคปักษ์ใต้ ก็ถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ หาได้ถือ

เอาเดือนเจี๋ยงหรือเดือนอ้ายเดือนขึ้นปีใหม่ไม่ เรื่องมันยุ่ง ๆ กันอย่างนี้

เหตุไรแต่เดิมเราจึงถือเอาเดือนอ้ายเป็นต้นปี ข้อนี้มีพระบรมราชาธิบาย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "โบราณคิดเห็นว่าฤดูหนาวเป็นเวลาพ้นจากมีดฝนสว่างขึ้น เปรียบเหมือนเวลาเช้า คนโบราณจึงได้คิดนับเอาฤดูหนาวเป็นต้นปี ฤดูร้อนเป็นเวลาสว่างร้อนเหมือนกลางวันจึงได้คิดว่าเป็นกลางปี เวลาฝนเป็นเวลามืดคลุ้มโดยมาก และฝนพร่ำเทียวไปไหนไม่ได้จึงได้คิดเห็นว่าเป็นเหมือนกลางคืน" ตามกระแสพระราชดำรินี้ ประกอบกับเดือนเจี๋ยงของไทยใหญ่ก็ตกอยู่ในเดือนอ้าย แสดงว่าเราแต่เดิมคงถือเอาเดือนอ้ายเป็นต้นปี คือถือเอาฤดูที่เป็นทักษิณายันสงกรานต์เมื่อพระอาทิตย์บัดสู่ทิศใต้เป็นหลัก ที่เดือนเจี๋ยงของพายัพเร็วไป ๒ เดือน คือ ตกในเดือน ๑๑ เป็นเพราะเหตุไรยังไม่ทราบชัด ครั้นเมื่อเราอพยพย้ายถิ่นมาอยู่ในแหลมอินโดจีนแล้ว เราได้รับวัฒนธรรมจากอินเดียผ่านทางเขมร จึงถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันรื่นเริงขึ้นปีใหม่ เพราะเหมาะกับความ

เป็นอยู่ของเราด้วยเป็นเวลาว่างจากการทำไร่ไถนาดังกล่าวไว้ในตอนอื่นแล้วผิดกับเดือนอ้ายซึ่งยังเป็นระยะเริ่มเก็บเกี่ยวข้าวอยู่ ไม่เหมาะแก่จะสนุกรื่นเริงฉลองปีใหม่ แต่ชื่อเดือนอ้ายยังคงตกค้างมา ซึ่งหมดความหมายเป็นปีใหม่แล้ว

เมื่อถือเอาสงกรานต์เป็นวันรื่นเริงปีใหม่ เหตุไรเราจึงเริ่มต้นของปีเอาที่ตรุษไทย ซึ่งตกอยู่ในต้นฤดูวสันต์อันเป็นปีใหม่ของชาวอินเดียลางภาค ข้อนี้ข้าพเจ้ายังคิดเห็นไปไม่ไดตลอด ทราบแต่ว่าในพงศาวดารเหนือกล่าวว่า พระยาสักรดำแห่งเมืองตักกสิลามหานคร โปรดให้ตั้งจุลศักราชขึ้นเอาเดือน ๕ เป็นเดือนขึ้นปีใหม่ แต่ถ้าวันสงกรานต์ยังไม่ไปยังเอาเป็นปีใหม่ไม่ได้ ดังนี้ เหตุไรจึงเอาเดือน ๕ เป็นต้นปีก็ไม่มีกล่าวไว้ นอกจากจะเชื่อเอาตามพงศาวดารเหนือเพียงข้อที่ว่าเอาเดือน ๕ ขึ้นปีใหม่เท่านั้นเอง และคงมีเหตุการณ์อะไรอย่างหนึ่งเกิดขึ้นจึงได้ตั้งปีใหม่เอาเดือน ๕ แต่ที่ให้เปลี่ยนศักราชปีใหม่วันเถลิงศกสงกรานต์ ก็คงเนื่องมาจากเดิมเมื่อยังใช้มหาศักราชของอินเดีย ซึ่งคำนวณเดือนเอาตามสุริยคติ คือตั้งต้นปีในวันเมื่อพระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษแล้ว ๒ วัน

เมื่อเปลี่ยนมาเป็นจุลศักราช ซึ่งคำนวณเดือนเอาตามจันทรคติ จึงคงการคำนวณทางสุริยคติไว้ต่อมาด้วย สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในหนังสือสำหรับสอบศักราชว่า จุลศักราชเป็นของพระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์หนึ่ง ทรงบัญญัติตั้งขึ้นเนื่องในตำราโหราศาสตร์ ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร ตั้งศักราชใหม่เป็นรัตนโกสินทรศกยกเอาวันที่ ๑ เมษายน ตามสุริยคติเป็นวันขึ้นปีใหม่ แล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนเป็นใช้พุทธศักราช เอาวันที่ ๑ เมษายนเป็นวันขึ้นปีใหม่เช่นเดียวกับวันขึ้นปีใหม่ของรัตน โกสินทรศก หาได้ใช้วันพระปรินิพพานซึ่งคำนวณทางจันทรคติเป็นวันขึ้นปีใหม่ไม่ เพราะไม่อยู่ที่ตรงกัน ต่อมาเปลี่ยนปีใหม่ในวันที่ ๑ มกราคม ให้เข้ากับแบบสากล แต่ว่ายังใช้พุทธศักราชตามเดิมอยู่ วันเดือนขึ้นปีใหม่จึงคลาดเคลื่อนเพราะเปลี่ยนกันมาเป็นทอด ๆ และก็ยังรักษาประเพณีเดิมลางประการไว้ด้วย เรื่องจึงยุ่งสาวหาต้นเดิมได้ยาก ถ้าเหตุการณ์นั้นล่วงเวลาเลยมาแล้วตั้งพันปี เรื่องวันเดือนขึ้นปีใหม่ของฝรั่ง ซึ่งกลายมาเป็นแบบสากล

ก็เปลี่ยนแปลงกันมาเป็นทอด ๆ เหมือนกันจนกว่าจะยุติมาเป็นวันที่ ๑ มกราคม

เราแบ่งฤดูกาลของเราเป็น ๓ ฤดู เหมือนกับของอินเดียภาคใต้ แต่ทางภาคเหนือของประเทศนั้น ซึ่งอยู่ในเขตของโลกที่มีอากาศหนาวกว่าประเทศของเรา เขาแบ่งระยะกาลออกเป็น ๖ ฤดู และเขามีฤดูวสันต์และฤดูสารทเป็นอย่างเดียวกับของประเทศจีนและประเทศในยุโรป แต่ฤดูทั้งสองนี้ซึ่งเราแปลว่า ฤดูใบไม้ร่วง ทางของเราไม่มีตรงกันในฤดูใบไม้ผลิหรือฤดูวสันต์ เป็นฤดูที่ดีและสบายที่สุดของเขา ดังได้บรรยายไว้ข้างต้นแล้ว

คนโบราณแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ว่าเฉพาะที่อยู่ในดินแดนที่มีฤดูวสันต์ เมื่อสังเกตเห็นสภาพของสิ่งแวดล้อมตัวเขาในฤดูหนาว ดูประหนึ่งว่ากำลังจะตายไป และก็กลับฟื้นขึ้นใหม่ในฤดูวสันต์ ก็เกิดความพิศวงในอาการปรากฏของธรรมชาติที่ว่านี้ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวแก่สิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปัจจัยเรื่องหากินเพื่อความเป็นอยู่ของเรา พวกที่หากินทางจับสัตว์ล่าสัตว์เป็นอาหารเลี้ยงชีพ เมื่อเข้าฤดูหนาว ถ้าไม่มีสัตว์จะให้จับให้ล่าได้ตนก็จะต้องอดตาย ถ้าหากินทางเลี้ยงสัตว์หรือทางเพาะปลูก ซึ่งเรียกเป็นคำ

รวมเวลานี้ว่าเกษตรกรรม เมื่อเข้าฤดูหนาวถ้าสัตว์ที่เลี้ยง
ต้องตายเพราะความหนาว หรือพืชพรรณธัญญาหารที่ปลูก
ไว้งันไปหรือไม่งอก ตนก็จะต้องเดือดร้อนเช่นเดียวกัน
เพราะฉะนั้นคนโบราณ จึงตกอยู่ในอำนาจของธรรมชาติ
และคิดว่าอาการปรากฏของธรรมชาติซึ่งให้ดีและให้ร้ายแก่
ตนได้นี้ เกิดจากผีสางเทวดาซึ่งมีอำนาจอยู่เหนือตนและ
แฝงอยู่ในสิ่งเหล่านั้น เป็นผู้บันดาลให้เป็นไป

เพื่อจะให้สิ่งที่มีอำนาจอยู่เหนือตนได้ช่วยเหลือ คน
สมัยนั้นจึงหาอุปเท่ห์ด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ ที่คนคิดเห็นว่าจะ
เป็นผลสมความปรารถนา โดยหลักที่ว่า ถ้าทำอย่างไร
ก็จะได้ผลอย่างนั้น คนและสัตว์สืบพันธุ์และงอกงามได้ด้วย
วิธีใดก็นึกว่าธรรมชาติก็คงเป็นเช่นเดียวกัน ถ้าทำเป็นตัว
อย่างให้ธรรมชาติเห็น ก็จะได้ผลเป็นปัจจัยกระตุ้นเตือน
ธรรมชาติเร่งให้ทำหน้าที่สืบพันธุ์เช่นนั้นด้วยเมื่อธรรมชาติ
งอกงามเพื่อสืบพันธุ์ไม่มีตาย ตนเองก็จะไม่อดตายด้วย
เหตุนี้เมื่อพ้นฤดูหนาวและย่างเข้าฤดูวสันต์แล้ว ตนก็ยินดี
ปรีดา แต่ยังไม่แน่ใจว่าธรรมชาติจะฟื้นตัวจริง ๆ และสืบ
พันธุ์ได้ตลอดไปหรือไม่ คนสมัยดึกดำบรรพ์ จึงเข้าช่วย

เร่งธรรมชาติด้วยโดยร้องรำทำเพลงด้วย ลักษณะอาการ
ซึ่งเมื่อเทียบกันสมัยนี้ก็อาจกล่าวได้ว่าหยาบคายถึงอุลามก
อนาจารทีเดียว ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ส่งเสริมธรรมชาติ
ให้ตื่นตัว จะได้ไม่ลืมการสืบพันธุ์ หรือเกิดความ
กระเดองกระดากอายต่อการทำอย่างนั้น เหตุนี้ชนชาติซึ่ง
อยู่ในเขตหนาวของโลก จึงถือเอาฤดูวสันต์ในวิษุวัต
เป็นต้นปีใหม่ หรือเป็นปีของเขาสืบเป็นประเพณีมา

วันวิษุวัตดังได้กล่าวไว้แล้ว เป็นวันที่พระอาทิตย์
อยู่กึ่งกลางพิภพหรือโลกของเรา มีวันและคืนวันนั้นเท่ากัน
พอดีปีหนึ่งมีสองครั้ง คือในฤดูวสันต์และฤดูสารทเรียกว่า
วสันตวิษุวัต และสารทวิษุวัต วันวสันตวิษุวัตเวลานี้ตก
วันที่ ๒๑ มีนาคม แต่สมัยโบราณกำหนดวันนี้เอาตาม
จันทรคติ จึงไม่อยู่ที่เหมือนกำหนดวันทางสุริยคติ แม้
เมื่อกำหนดเอาตามสุริยคติแล้ว เมื่อล่วงมานานตั้งพันปี
ก็เคลื่อนที่ไปทีละนิดทุกปี วันวิษุวัตที่ กำหนดไว้ก็คลาด
ที่ไปได้หลาย ๆ วัน เป็นเพราะอำนาจของพระอาทิตย์
พระจันทร์และดาวเคราะห์ดึงดูดเอาตอนกลางของโลกที่อยู่
เด่น กระทำให้แกนของโลกเพล่เคลื่อนที่ไปทางทิศตะวันตก

ทีละนิดทุกปี จุดที่เป็นวิษุวัตก็เคลื่อนไปด้วยตามส่วนเหตุนี้วันวิษุวัตซึ่งกำหนดและสืบมาแต่เดิมจึงเป็นต่าง ๆ กัน ดังที่มีพระบรมราชาธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน ซึ่งได้ยกมาอ้างไว้ที่อื่นแล้ว

ท่านผู้รู้ผู้หนึ่งบอกข้าพเจ้าว่า วันมหาสงกรานต์คือวันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันวสันตวิษุวัตนั่นเอง ซึ่งคำนวณวันอย่างเก่า วันที่ ๑ เมษายน ซึ่งฝรั่งถือเป็นวัน April Fool's Day ของเขา และเล่นสนุกล้อหลอกกันก็ดี วัน Easter ซึ่งประชาชนคริสตังมีความยินดีปรีดา เพราะนับถือว่าเป็นวันพระเยซูคืนพระชนมชีพ ภายหลังเมื่อถูกตรึงบนไม้กางเขนสิ้นพระชนมชีพไปแล้ว ซึ่งตกในวันเพ็ญเดือนมีนาคม ภายหลังวันที่ ๒๑ ของเดือนนั้นก็ดี และวันเชงเหมงของจีนซึ่งตกในวันที่ ๕ เมษายน เหล่านี้เป็นวันวิษุวัตทั้งนั้น ที่คลาดเคลื่อนไม่ตรงกันก็โดยนัยที่กล่าวมาข้างต้น พิธีโหลีของชาวฮินดูซึ่งมีสาดน้ำแดงกัน ก็เป็นวันเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์ต้นวสันต์ฤดู ซึ่งเดิมเขาถือเอาวันกลางเดือนจิตรมาส (เดือน ๕ ของเรา) ใกล้

ระยะวันสงกรานต์ ภายหลังถือเอาวันกลางเดือนผาลคุณ (เดือน ๔ มีนาคม) แต่ยืดวันเริ่มพิธีเหนือขึ้นไปก่อนวันเพ็ญ ๓ หรือ ๔ วัน นี่ใกล้ระยะวันตรุษสิ้นปีอย่างเก่าของเรา ในวันโหลีอย่างเก่าของเรา เขาหยุดงานการและทำบุญกันเอิกเกริกเหมือนวันโหลีอย่างใหม่ เทียบได้กับตรุษไทยและสงกรานต์ของเรา ตรุษไทยเราทำบุญพอเป็นสังเขป และไปทำบุญเอิกเกริกเล่นสนุกกันเอาวันสงกรานต์

วันโหลีของอินเดีย เขาถือว่าเป็นวันเริ่มเข้าวสันต-กาลควรยินดีปรีดาเหมือนดั่งได้มีชีวิตใหม่ เป็นฤดูกาลที่ความรักมาปรากฏแก่โลกโดยสมบูรณ์ ประชาชนจึงเล่นนักขัตฤกษ์รื่นเริงเป็นวสันโตตสวะ และเพื่อให้เห็นความรักมีเป็นตัวตน เขาถือว่า วสันตะเป็นชื่อของ เทพผู้เป็นมิตรสหายของกามเทพผู้เป็นเทพแห่งความรัก พิธีโหลีมีทำกันทั่วไปในอินเดียน แต่เรียกชื่อเป็นต่าง ๆ ตามท้องถิ่น เพื่ออนุโลมให้เข้ากับลัทธิศาสนาที่นับถือเป็นเอกเทศของท้องถิ่น แล้วมีเรื่องเป็นตำนานประกอบ เพื่อให้เข้ากับลัทธิที่ถือ เป็นต้น เรื่องหนึ่งเล่าว่า

นานมาแล้ว เมื่อพระยุธิษเฐียรกษัตริย์องค์ที่ ๑ ในพวกปาณฑพ ครองกรุงหัสดินาปุระเกิดโรคบ่วงใหญ่เป็นระบาดคนตายมาก พระยุธิษเฐียรทรงปรึกษาพระกฤษณ์ผู้พระญาติ และเป็นพระวิษณุนารายณ์อวตารปางที่ ๘ พระกฤษณ์ตรัสว่าโรคระบาดที่เกิดขึ้นนี้ เป็นเพราะนางยักษ์ชื่อโหลิกา เป็นผู้มาสังหารคนเมื่อเวลานอนหลับ ควรทำพิธีสุมไฟให้เป็นกองเป็นงานประจำปี เรียกว่าไฟโหลี ก็จะสามารถขับไล่นางยักษ์ให้หนีไป ด้วยเหตุนี้ประชาชนจึงแสดงการร้องรำทำเพลงที่หยาบโลนเป็นอุลามกอนาจาร เพื่อเร่งให้นางยักษ์หนีไป อย่างไรก็ดี นางยักษ์แม้จะร้ายแต่ก็ยังมียางอายจึงต้องหนีไป นี่เป็นพยายามอธิบายต้นเหตุของพิธีโหลีอย่างอธิบายเป็นปริศนาธรรมของเราขอไปที เมื่อไม่ทราบต้นเหตุซึ่งเป็นที่มาเสียแล้ว ที่กองไฟในวันโหลีเป็นการดีเพราะจะได้เผาสิ่งปฏิกูลให้หมดไปเป็นประโยชน์ทางอนามัยเหมือนอย่างเผาขยะมูลฝอยในวันจะถึงวันสงกรานต์

อีกเรื่องหนึ่งเล่าว่า นางโหลีกาหรือโหลี เป็นน้องสาวสัมพัต (แปลว่าปี) ครั้งหนึ่งสมัยแรกเริ่มเดิมที สัมพัต

ตายไป นางโหลีเสียใจยิ่งนัก จะขอเข้ากองฟอนของสัมพัต เพื่อตายตาม ด้วยอำนาจแห่งความภักดี สัมพัตก็คืนชีพมาใหม่ เหตุนี้จึงได้สุมไฟทุกปีในวันโหลี เพื่อเป็นที่ระลึกแห่งเหตุการณ์นี้ นี่ก็เป็นพยายามอธิบายต้นเหตุของพิธีโหลีอีกเรื่องหนึ่ง เพื่อให้เห็นว่าเป็นเรื่องปีเก่ากับปีใหม่ขนาบคาบเกี่ยวกัน คือมีตายมีเกิดต่อเนื่องกัน

หนังสือที่ข้าพเจ้าคัดเอา เรื่องพิธีโหลีมากล่าวนี้ได้เล่าเรื่องโหลี ซึ่งประชาชนจัดมีขึ้นที่เมืองลโฮแคว้นบัญจาป(เมืองหลวงของพวกซิกเดี๋ยวนี้อยู่ใน ประเทศปากีสตาน) ว่า ตั้งแต่เช้าตรู่ในฤดูกาล แห่งวสันตวิษุวัตชาวอินเดีย ทั้งหญิงชายนับจำนวนเป็นร้อย ๆ ต่างพาทยอยกันมา ล้วนมีสีแดงเปรอะเลอะที่หน้าและที่เสื้อผ้า เล่นสนุกสาดน้ำแดงกันอย่างหัวหกก้นขวิดไม่มียางอายเสียงหัวเราะเฮฮาร่าเริง และกล่าวคำหยาบคายอันเป็นอุลามกอนาจาร ซึ่งไม่ใช่เป็นคำกล่าวที่มุ่งร้ายหมายขวัญแก่ใคร และไม่ปรากฏว่ามีใครจะถือสากัน แม้คำที่กล่าวออกมานั้นจะหยาบโลนเสียสุดดี เป็นอย่างนี้ทุกมุมซอกตรอกถนนตลอดไปทุกวันของพิธีโหลี บนหลังคาดาดฟ้า

ศึก ช่องหน้าต่างหรือที่ใด ๆ ซึ่งพอจะดูเขาเล่นสนุกกันอย่างนี้ได้ ก็มีคนคอยดูกันสลอนทั้งไพร่และผู้ดี ไม่ว่าสาวเฒ่าแก่ และดูกันอย่างพอใจดูด้วยขบวนแห่พวกสาดน้ำแดงผ่านมา ลางขบวนก็ใช้ผู้ชายแต่งเป็นผู้หญิง ต่างว่าเป็นเจ้าสาวขี่ม้า แล้วก็ร้องรำทำเพลงและออกท่าออกทางเป็นอย่างหมดยางอาย อันไม่สามารถนำมาพรรณนาได้ ลางขบวนหาชายหนุ่มมาแต่งตัวเป็นพระกฤษณ์และมีหญิง ๔—๕ คน แต่งตัวเป็นนางโคบีหรือนางเลี้ยงโค ซึ่งเป็นเหล่านางอันเป็นที่รักของพระกฤษณ์ สักครู่เห็นคนเฮและดากันเข้าไปที่แห่ คล้ายกับว่ามีอุบัติเหตุอะไรเกิดขึ้นแต่เปล่าเขาพากันวิ่งไปดูคนแห่ แสดงท่าทางอย่างหลอก ๆ อันเป็นอุลามกอนาจารเกี่ยวกับการเกิดการสืบพันธุ์ ตำรวจสองคนก็อยู่ที่นั่น ไม่เห็นห้ามปราม เข้าใจว่าจะเป็นผู้แนะนำส่งเสริมให้แสดงอย่างนั้นเสียด้วยซ้ำ ผู้บรรยายกล่าวเสริมว่าดู ๆ ก็เหมือนว่าคนเหล่านั้นกำลังคลั่งและมัวเมาอยู่กับสิ่งเป็นอนาจาร จะร้องจะรำกันอย่างไร ดูเหมือนจะหูผึ่งพั่งและจ้องตาดู ไม่ว่าหญิงสาวหรือเด็ก ดูไม่มีละอายแก่ใจอย่างไรเลย

หนังสือเล่มที่ข้าพเจ้าเก็บความมาเล่านี้ เล่าถึงขบวนแห่ แต่งเป็นอย่างอื่นอีกหลายอย่าง แต่ก็เป็นเรื่องหยาบคายทำนองเดียวกันทั้งนั้น และไม่มีใครรู้สึกว่ากระไรในวันโหลี เห็นจะเป็นเพราะคุ้นกันอย่างนี้มาทุกปีตั้งแต่เล็ก เข้าอิหรอบเดียวกับคำด่าพล่อย ๆ ปากของเรา ถ้าไม่นึกแปลก็ไม่รู้สึกว่าหยาบคายร้ายอะไร เพราะคุ้นหูมาแต่เด็ก นึกเฉลียวถึงเรื่องแต่งรถประกวดในวันสงกรานต์ของพม่ากรุงย่างกุ้ง ซึ่งได้เล่ามาแล้ว ลางทีจะมีเค้าเหมือนแห่โหลีของอินเดียบ้างกระมัง ถ้าเป็นเช่นนั้นก็ต้องชม ว่ารู้จักแก้ของเก่าให้เป็นเรื่องสนุกครึกครื้นไปโดยไม่ทิ้งของเดิม

ข้าพเจ้าเคยสอบถามเพื่อนชาวอินเดีย เขาบอกว่าพิธีโหลีนั้นยังทำกันอยู่อย่างครึกครื้น แต่เรื่องร้องรำทำเพลงและเล่นหยาบคายไม่มีแล้ว ถ้าจะมีก็พวกชั้นต่ำ ๆ เล่นกันใน ในหมู่บ้านชนบท ซึ่งอยู่ห่างไกลจากที่ชุมนุมชนออกไป เล่นในเมืองไม่ได้เขาห้าม ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเรื่องแห่โหลีดังกล่าวมาข้างต้น เห็นจะเป็นเรื่องเมื่อก่อนนี้ล่วงมาหลายสิบปีแล้วเพราะ หนังสือเล่มที่ข้าพเจ้ายกเอามา

พรรณนาก็มีอายุเกือบได้ ๕๐ ปีแล้ว ข้าพเจ้าอยากทราบคำแปลบทร้องของชาวฮินดูสาดน้ำแดงวันโหลี ว่ามีข้อความอย่างไรบ้าง ถามเพื่อนชาวฮินดูหลายคนก็บอกว่าจำไม่ได้ มีคนหนึ่งบอกว่าทราบแต่ก็อธิบายแปลกลับเป็นไทยไม่ได้ เพราะไม่ทราบภาษาไทยดี หรือไม่ก็ไม่อยากบอกเพราะกระดากอาย อันที่จริงก็เห็นจะถ่ายกลับถ้อยคำจำพวกนี้จากภาษาหนึ่งมาเป็นอีกภาษาหนึ่ง เห็นจะยากเต็มที เรื่องใช้น้ำแดงสาดกันหมายความว่าอะไร ก็ไม่ปรากฏว่ามีอธิบายไว้ที่ใด ถามชาวฮินดูเองก็ไม่ได้ความ เมื่อโหลีเป็นเรื่องเกี่ยวกับวสันตฤดูเนื่องด้วยการเกิดใหม่ของธรรมชาติ น้ำแดงที่เล่นสาดกัน จะเป็นเครื่องหมายมงคลแห่งการเกิดเหมือนดังระดูประจำเดือนบ้างไม่ได้หรือ หรือว่าคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตามที่กล่าวสันนิษฐานไว้ว่า ชอบเอาดินแดงทาตัว และที่เราแต่ก่อนทาขมิ้นและปนแดงให้แก่เด็ก นอกจากเรื่องรักษาผิวจะสืบมาแต่เรื่องเดียวกันบ้างจะไม่ได้หรือ นี่เป็นเดาเอาตามเรื่องที่คิดเห็นแต่มาเข้าเค้ากันดีกับเรื่องสาดน้ำในวันสงกรานต์ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของพ้ำฝน เพื่อประโยชน์แห่งความงอกงามของพืชพรรณดังกล่าวมาแล้ว แล้วยังนึกเห็นเลยขอบเขตออกไปอีกว่า พิธีโหลีของอินเดียที่

ทำกันแต่ก่อน อาจเป็นบั่จจัยส่งเสริมการเกิดด้วยอีกโสดหนึ่งก็ได้ อินเดียจึงมีพลเมืองมาก

ความจริงก็เป็นที่ทราบกันว่า การสนุกรื่นเริงประจำบีของประชาชนไม่ว่าที่ใด มักเนื่องกับเวลาที่จะเริ่มเพาะปลูกหรือเวลาเมื่อเก็บเกี่ยวพืชผลแล้ว คือในวันวสันต-วิษุวัตและวันสารทวิษุวัต แทบทั้งนั้น ที่เป็นอย่างนี้ไม่แปลกอะไร เพราะเกิดจากอาการที่ปรากฏจากธรรมชาติอันเนื่องด้วยฤดูกาล ทำให้คนโบราณรู้สึกพิศวงต่อการแตกพืชพรรณ และงอกงามของสิ่งมีชีวิต แล้วก็เกิดอารมณ์เป็นบีติยินดี ลางชาติมีความรู้สึกเรื่องอารมณ์อย่างนี้แรงกล้า ก็ปล่อยความดีใจร่าเริงจนไม่เหนี่ยวรั้งสติ ชาติกรีกและชาติโรมัน ก็มีพิธีเกี่ยวกับรื่นเริงถึงขนาดเกินขอบเขตอย่างของอินเดียเหมือนกัน เช่น เทศกาลแบกกะนาเลีย (Bacchanalia) และเทศกาลสะเตอนาเลีย (Saturnalia) ซึ่งมีการเล่นรื่นเริงเมามายกันอย่างเลอะเทอะ จนคำชื่อพิธีทั้งสองนี้เข้าสู่ภาษาฝรั่งเป็นคำปรกติมีความหมายว่า หนุ่ม ๆ สาว ๆ เขาสนุกเมามายกันอย่างเลอะเทอะ เทศกาลคาร-นิวัล (Carnival) ซึ่งลางแห่งมีแต่งรถแห่และขว้างปากัน

ด้วยดอกไม้ ซึ่งเรียกกันว่าสงครามบุปผชาติ ก็ว่าเป็นเรื่องที่สืบมาจากการเล่นรื่นเริงอย่างเลอะเทอะของวสันต-ฤดูเหมือนกัน

ข้าพเจ้าสอบถามเพื่อนชาวฝรั่งเศสคนหนึ่ง เขาบอกว่าฤดูวสันต์ในยุโรปจะสังเกตเห็นความแตกต่างกันระหว่างฤดูหนาวและฤดูวสันต์ได้ชัด อย่างกลับหน้ามือเป็นหลังมือทีเดียว ผิดกับที่ในเมืองไทยซึ่งไม่รู้สึกสังเกตได้ว่าผิดกันกี่มากน้อย ถ้าอยู่ในยุโรปออกไปอยู่บ้านนอกในฤดูวสันต์จะเห็นธรรมชาติได้ดีกว่าอยู่ในเมืองในกรุง จะรู้สึกเหมือนเกิดใหม่ทีเดียว ในทุ่งนาจะเห็นต้นไม้ต้นหญ้าออกดอกและออกใบใหม่เต็มพรืดไปหมด ดูราวกับเป็นพรมผืนใหญ่มาทาบปูไว้ งามแท้ ๆ แมลงผึ้งก็หึ่ง ๆ บินว่อนเวียนเคล้าเรณูเกสรของดอกไม้ เสียงนกตัวผู้ร้องเรียกหานกตัวเมีย ระงมอยู่ตลอดเวลา รู้สึกว่าใจคอเบิกบานเท่ากับเกิดใหม่ ผิดกันตรงข้ามกับเมื่อฤดูหนาวซึ่งมีใจคอเหี่ยวหู่ รู้สึกว่าหน้าหนาวมีกลางคืนยาวนานเหลือเกิน ฤดูหนาวเปรียบเหมือนคนชรา ฤดูวสันต์เปรียบเหมือนคนหนุ่มคนสาว ซึ่งเป็นพวกมีเลือดฉีดขึ้นสมองแรงกว่าคนแก่จึงรู้สึก

ยินดีร่าเริงเล่นสนุกกันในฤดูสันต์ เพราะ “ธรรมชาติใส่ไฟให้มีความอบอุ่นจัด ถูกต้องกันไม่ได้ ร้อนเหลือเกิน” ตรงนี้ข้าพเจ้าจดตรงตามถ้อยคำที่เขากล่าว เขาเล่าต่อไปว่า อยู่กรุงเทพฯ ที่นี่ไม่รู้สึกอะไร แต่อยู่ที่เชียงใหม่ยังรู้สึกว่ามีฤดูสันต์บ้าง ที่เมืองหลวงพระบางวันสงกรานต์ฤดูสันต์คนหนุ่มๆ สาวๆ ที่นั่นเขาเล่นสนุกกัน “เฮ้อ เบ็นแบกกะนาเลียนทีเดียว” เขาพูด แล้วก็หัวเราะด้วยรู้สึกขบขันชอบใจ ว่าเรื่องอย่างนี้มันมีเหมือนกันหมด ไม่เลือกว่าชาติไร หากแต่ถือกันว่าถ้าประพฤติหรือทำกันในที่แจ้ง ก็ไม่เบ็นบาปเบ็นอนาจาร

ข้าพเจ้าเล่าเรื่อง การเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์มาถึงตรงนี้ ทำให้นึกไปถึงเรื่อง “คนตรีในพระธรรมวินัย” ของ นายธนิต อยู่โพธิ์ (แสดงเบ็นปาฐกถาอบรมครูพระปริยัติธรรม ณ วัดสามพระยา เมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๐) ซึ่งมีอยู่แห่งหนึ่งกล่าวว่า

“ส่วน วิสูกทัสสนะ นั้น ท่านนิยมแปลกันว่า ดูการเล่นเบ็นข้าศึกแก่กุศลกล่าวคือ ท่านแปล วิสูกะ ว่าการเล่นเบ็นข้าศึกแก่กุศล ถ้าจะถามว่าการเล่นชนิดใดบ้าง

เป็นข้าศึกแก่กุศล หรือการเล่นชนิดใดบ้างที่นับเป็นวิสูกะ พระอรรถกถาจารย์เจ้าทั้งหลายไม่ได้ระบุไว้ พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกบาฐ เมื่ออธิบายอุโบสถศีล ข้อ ๗ นี้ ตอนต้นท่านแยกไว้ ๔ ประเภท คือ นัจจะ พ้อนรำ๑ คีตะ การร้อง๑ วาทิตะ ประโคมดนตรีหรือดีดสีตีเป่า๑ และวิสูกทัสสนะ ดูการเล่นเป็นข้าศึกแก่กุศลอีก๑ ตามที่ท่านแยกเป็น ๔ ประเภทนี้ ก็ดูเข้าทีดีแต่พอในที่ต่อมา ท่านกลับเอาไปรวมกันเสียว่า วิสูกะ ก็คือ นัจจะ คีตะและวาทิตะนั่นเอง หรือถ้าจะพูดกลับอีกอย่างหนึ่งท่านเรียก นัจจะ คีตะและวาทิตะ ทั้ง ๓ จำพวกนั้นเป็นคำรวมว่า 'วิสูกะ' ด้วยเหตุนี้กระมังท่านจึงจำเป็นต้องขยายความของคำว่า "ทัสสนะ" ที่แปลว่าดู ในคำว่า "วิสูก ทสฺสนา" นั้น ให้กว้างขวางออกไปอีกว่าหมายความตลอดไปถึงการฟังด้วย คือทัสสนะที่เคยแปลกันในที่อื่นว่าดูว่าเห็นคำเดียวนั้น ในที่ตรงนี้ท่านเกณฑ์ว่าทั้งดูทั้งฟัง หรืออย่างอื่นที่อายตนะและประสาทจะพึงรับได้ แม้ที่ไม่เห็นได้ด้วยจักษุทวาร ถ้าจะหมายถึงสูดลิ้มสัมผัสด้วยดูก็ออกจะเกินไป"

นายธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวต่อไปว่า "ได้เรียนถาม พราหมณ์ ป.ส. ศาสตรี เป็นการสอบสวนยืนยันดูอีก อธิบายว่าในภาษาสันสกฤตมีคำว่า "วิษุ" แปลว่าเสมอกัน เท่ากัน ซึ่งหมายถึงวันที่พระอาทิตย์โคจรเข้ามาในจักรราศี มีระยะเวลากลางคืนกับกลางวันเท่ากัน ที่เรียกว่า "สงกรานต์" ปีหนึ่งๆ มีเช่นนี้ ๒ ครั้ง คือราวต้นเดือนเมษายนและต้นเดือนตุลาคม คำว่า "วิษุกะ" ก็แปลว่า "การที่เกี่ยวเนื่องกับสงกรานต์ อธิบายว่า วันนั้นนับเป็นวันนักขัตฤกษ์ ประชาชนชาวบ้านต่างมีการเล่นรื่นเริงสนุกสนานกันเป็นการใหญ่" ดังนี้

ถ้าวิสูกทัสสนา หมายถึงดูการร้องรำทำเพลงในงานนักขัตฤกษ์โหลี ดังได้พรรณนามาข้างต้น ก็สมควรแล้วที่ต้องห้าม เพราะเป็นการเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศลจริงๆ และเป็นพาลนักขัตฤกษ์ที่เดียว ในความเห็นของเราสมัยปัจจุบัน คงไม่หมายความเพรื่อไปถึงการเล่นที่ไม่เป็นข้าศึกแก่กุศลด้วย ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนีมีคำว่า "วิสูกายิกวิปฺผนฺทิตานิ" ท่านแปลว่า "แห่งกิเลสทำให้ดิ้นรน" ก็ส่อให้เห็นอยู่ว่าคำ "วิสูกทสฺสนา" เป็นเรื่องดูเขาร้องรำทำเพลง

อันเกี่ยวด้วยการยั่วให้เกิดกิเลสราคะ อย่างดูการสนุกรื่นเริงในนักขัตฤกษ์วสันตฤดู ท่านจึงห้าม ถ้าดูการร้องรำทำเพลง ที่ไม่ทำให้เกิดกิเลสราคะ ก็น่าจะไม่ห้ามทีเดียว เพราะทำนองพระสวดพร้อม ๆ กันลางทำนองก็เบื่นทำนองเพลง ท่านจึงเรียกทำนองสวดอย่างนี้ว่า สังคีติหรือสังคีต ถ้าห้ามพึ่งคีตะ ก็เบื่นทั้งพระสวดเบื่นทำนองอย่างนี้ก็ไม่ได้ คงเบื่นด้วยเหตุนี้ การทำดนตรีเมื่อเวลาพระฉันคือให้พระพึ่งได้ไม่ห้าม ถ้าเบื่นผิดท่านก็ห้ามเสียแล้ว เพราะเสียงดนตรีที่เบื่นทำนองไพเราะลางทำนองเมื่อพึ่งแล้ว ทำให้ผู้พึ่งมีจิตใจผ่องแผ้วขึ้นสู่ฝ่ายสูงด้วยความศรัทธาเลื่อมใสก็มี ลางทำนองเมื่อพึ่งแล้วก็รู้สึกว่าเพราะ แต่ไม่ทำให้จิตใจเบื่นไปทางฝ่ายสูงหรือฝ่ายต่ำ คือ เบื่นกลาง ๆ ก็มี ลางทำนองเมื่อพึ่งแล้วดึงจิตใจให้ลงฝ่ายต่ำเกิดกิเลสราคะก็มี ที่ท่านห้ามพึ่งดนตรี คงหมายถึงพึ่งดนตรีอย่างหลังนี้ คงไม่มุ่งไปถึงสองอย่างแรก แต่โดยเหตุทำนองดนตรีลางชนิดอยู่คาบเส้นก็มี เบื่นกลาง ๆ หรือเบื่นข้างต่ำก็ได้ ท่านจึงห้ามเสียเลย ก็เบื่นการดีแล้วด้วยประการฉะนี้

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์การศาสนา
นายวนิด สินไพโรจน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา โทร. ๒๒๓๓๓๕๑

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY